

Päivi Airas-Luotonen

KOTIKUUSTEN KUNNAILLA

Tohmajärven kulttuuriympäristöohjelma

Kotikuusten kunnalla

Tohmajärven kulttuuriympäristöohjelma

Päivi Airas-Luotonen

Päivi Airas-Luotonen

**Kotikuusten kunnalla
Tohmajärven kulttuuriympäristöohjelma**

Toimituskunta

Jukka Haltiähti

Pirjo Karinen

Eeva-Riitta Majoinen

Mauri Mönkkönen

Hannu Piipponen

Marianne Rautiainen

Sirkka Sortti

ISBN 952-11-1616-1 (nid.)

ISBN 952-11-1816-4 (PDF)

Graafinen ohjeistus Leea Wasenius

Taitto Maija Rämö

Kuvat Päivi Airas-Luotonen, ellei toisin mainittu (Pohjois-Karjalan ympäristökeskus=PKA, Pohjois-Karjalan museo=PKM, Jukka Haltiähti=JH, Tuija Nieminen=TN, Arja Hakala=AH)

Kansi Leea Wasenius

Kannen kuvat Päivi Airas-Luotonen

Kartat Anita Rämö ja Päivi Airas-Luotonen

Pohjakartat © Maanmittauslaitos lupanro 7/MYY/03

Gummerus Kirjapaino Oy, Jyväskylä 2004

Sisällysluettelo

Kunnanjohtajan tervehdys	6
Lukijalle	7
1 Inventoinnit	8
1.1 Perusta rakennusperinnön vaalimiselle	9
1.2 Arvotetut kulttuuriympäristöt	9
1.3 Perinnebiotoopit	11
1.4 Arkeologinen perintö	11
2 Luonto kulttuuriympäristön perustana	12
2.1 Maisemamaakunnat ja -kokonaisuudet	13
2.2 Kallioperä	14
2.3 Korkeussuhteet, jääkauden jäljet	14
2.4 Ilmasto	15
2.5 Kasvillisuus	15
2.6 Luonnonsuojelu	16
2.7 Maiseman kokeminen	16
3 Historian muovaama maisema	18
3.1 Pysyvän asutuksen alku	19
3.2 Rajat ja identiteetti	19
3.3 Keskuksen synty Tohmajärvelle	20
3.4 Ruotsien aika 1617-1809	20
Kaskenkaatajat ja tervanpolttajat	20
Kaskitaloudesta metsätalouteen	21
3.5 Luonnonniittyihin tukeutuva karjatalous	21
3.6 Järvenlaskuista lisää niittyä	22
3.7 Kukoistus hallintopitäjänä - peltoaukeamat syntyvät	22
3.8 Isojako levittää asutusta	23
Talot maisemassa	24
3.9 Talonpoikaiskauden maaseutu	25
3.10 Pientilojen ja metsätöiden aika	26
3.11 Suon viljelyn taito	27
3.12 Esiteollinen Tohmajärvi	28
Myllyt	28
Onkamon punamultatehdas	30
3.13 Rautatie rakennetaan	30
3.14 Kohti palveluyhteiskuntaa	31
4 Oma kulttuuriympäristömme	32
4.1 Kylät	33
4.2 Mikä on muokannut arkiympäristöämme?	33
Asutustoiminta	34
Jälleenrakennus	35
4.3 Kirkolliset ympäristöt	37
4.4 Yhteistoiminnan kulta-aika	38
Koulut	38
Seurojentalot	38
4.5 Kaupan ympäristöt	39
4.6 Tohmajärven erityispiirteitä	39
Säätyläiselämää hallintopitäjässä	39
Rajan läheisyys	41
4.7 Teollisuuden ympäristöt	43
Ruukkien ajasta rautateollisuuteen	43
Voimalaitoksia	47
Tehdasosuusliike	48

5 Kulkijan kulttuuriympäristö	52
5.1 Maa- ja vesiteitä	53
5.2 Rautatiemiljöö	55
5.3 Tieympäristöjen rakennelmia	56
6 Maisemakokonaisuudet ja kohteet	58
6.1 Kemie - paikallinen kulttuurin keskus	60
6.2 Maiju Lassilan tie - vanha kylätie osa 1	62
6.3 Kauppakadulta Asematielle	64
6.4 Kirkkotietä Postilanmäelle - vanha kylätie osa 2	65
6.5 Hirvolasta Soittomäelle - vanha kylätie osa 3	69
6.6 Kirkkoniemi	72
6.7 Vanha rantatie - Sointulasta Kemienvaaralle	75
6.8 Aseman seutu	77
6.9 Kiteentien ja Karjalan emätien vaiheilta	77
6.10 Vanha Peijonniemi	78
6.11 Suurkylä Onkamo	80
Kannas	82
Tikkalan kylä	85
Onkamo	88
6.12 Jänisjoen kulttuurimaisema	89
Saarion rinnekylä	90
Kankaankylä	92
Kutsu	93
6.13 Vatala	94
6.14 Akkala - Jouhkola	94
6.15 Riikola	95
6.16 Järventaus	96
6.17 Petravaara	97
6.18 Kaurila - muutos maatalousmaisemassa	98
Kulttuuriympäristön hoito	100
Rakennusperinnön hoito- ja korjausperiaatteita	101
Kiinteät muinaisjäännökset ja niistä huolehtiminen	103
Maaseutumaiseman hoito	104
Kunnostajan kymmenen käskyä	106
Rahoitus, lainsäädäntö ja sopimuksia	107
Käsitteitä ja sanastoa	109
Lähteet ja kirjallisuutta	110
Yhteystietoja	112

Kartat

Osa-alueiden sijainti on merkitty karttaan sivulla 58.

Kartta 1
s. 10
Kulttuuriympäristöt

Kartta 2
s. 13
Maisema-alueet

Kartta 3
s. 41
Jouhkola

Kartta 4
s. 45
Uusi-Värtsilä

Kartta 5
s. 50
Asemanseutu

Kartta 6
s. 62
Kemie

Kartta 7
s. 69
Ristee

Kartta 8
s. 72
Kirkkoniemi

Kartta 9
s. 82
Kannas

Kartta 10
s. 85
Tikkala

Kartta 11
s. 90
Saario

Kartta 12
s. 98
Kaurila

KULTTUURIYMPÄRISTÖ TOHMAJÄRVELÄISEN NÄKÖKULMASTA

Kulttuuriympäristöön kuuluu ennen kaikkea ihminen ja ihmisen aikaansaannokset, mutta laveasti käsitettynä ja tarkasteltuna ihmisen ja luonnon eli kasvillisuuden, eläimistön ja maaperän vuorovaikutus kaikkine ilmiöineen. Ilmasto-olosuhteille ja niiden vaikutuksille emme toistaiseksi mahda mitään. Kunkin kolkkan, taajaman, kunnan, seutukunnan, maakunnan kulttuuriympäristöä muovaavat myös elinkeinoelämä, asukkaiden harrastukset jopa ruokakulttuuri.

Ensimmäiseksi mieleen tulevat kulttuuriympäristön aikaansaannokset ovat rakennuksia, sekä yksityisiä että julkisia: kartanot, talot, mökit, saunat, navetat, ladot, riihet, maitolaiturit ja postilaatikot, kyläpajat, konehallit, maakellarit – kunnantalot, koulut, kirjastot, kirkot, maamiesseurojen ja nuorisoseurojen talot, työväentalot, kaupat, pankit, sairaalat, metsästysmajat, teollisuushallit, urheilukentät, parkkipaikat.

Maisemallisesti kulttuuriympäristöön kuuluu myös kasvillisuus ja maaperän käyttö ja myös infrastruktuuri: pihat, pellot, metsät, vaarat, tiet ja teiden varret, sillat, luontopolut, valaistus, vesistöt, luonnonsuojelualueet, suot ja soramontut, vedenotto ja jätevedenpuhdistamot.

Vastuu kulttuuriympäristön säilymisestä ja luomisesta ei kuulu yksin julkisen päätätävällän käyttäjille, vaan myös yksityisille kansalaisille, perheille ja yhteisöille. Viihtyisän ja tasokkaan ympäristön voi saada aikaan ilman varallisuuttakin, kunhan on viitseliäisyyttä, näkemystä, esteettistä silmää ja tervettä järkeä sekä halua pitää ympäristö siistinä.

Perinnön ja historian säilyttäminen ja vaaliminen on velvollisuutemme sekä menneitä sukupolvia että itseämme kohtaan puhumattakaan seuraajistamme. Hyvin hoidettu kulttuuriympäristö luo viihtyisyyttä ja silmäniloa ja kertoo, mistä olemme kotoisin, mitä meille kuuluu niin kuntalaisina kuin maailmankansalaisinakin.

Teuvo Korpelainen
Kunnanjohtaja

Vuoden 2005 alusta tämä Tohmajärven vaakuna jää historiaan. Yhdistyvän Tohmajärven ja Värtsilän nimi tulee olemaan Tohmajärvi, mutta vaakunaksi tulee nykyisen Värtsilän kunnan vaakuna.

LUKIJALLE

Kulttuuriympäristö on ihmisen muovaamaa ympäristöä paikan tarjoamissa kehyksissä. Siihen on piirtynyt menneiden ihmisten tekemä työ ja historia. Me ja meidän aikamme ilmiöt lisäävät siihen oman kerrostumansa ja poistavat siitä jotain. Kulttuuriympäristöön kuuluu myös tunnettu ja tuntematon esihistoria – luonnon satojen ja tuhansien vuosien aikana maahan kätkemät muinaismuistot.

Kotikuusten kunnilla eli Tohmajärven kulttuuriympäristöohjelma on eräänlainen kotiseutukirja. Se kertoo, miksi Tohmajärven kulttuuriympäristö on sellainen kuin sen silmillämme näemme ja mikä siinä on arvokasta. Kulttuuriympäristöohjelma kertoo myös kulttuuriympäristön tilasta ja sen tavoitteena on auttaa aikaamme ja aikalaisiamme jättämään itsestään Tohmajärven maisemaan hyvä sormenjälki, ottamaan huomioon tekemisissämme menneen ja turvaamaan myös tuleville sukupolville monikerroksisen kulttuuriympäristön ja sen maisemaan kirjoitetut tarinat.

Kulttuuriympäristöohjelma toteutetaan osana EU-rahoitteista **Rakennusperintö kunniaan Pohjois-Karjalassa** -hanketta, josta vastaa Pohjois-Karjalan ympäristökeskus ja sen ohjausryhmänä toimii Pohjois-Karjalan Kulttuuriympäristön hoidon yhteistoimintaryhmä. Tohmajärvellä kulttuuriympäristöohjelman tekemisen tukena on ollut oma ohjausryhmänsä (s. 112).

Tohmajärven kulttuuriympäristön voimakkein ominaisuus on maisema, yhtäläillä maiseman katsominen kuin maisemassa näkyminen. Toinen oleellinen piirre on Ruotsin vallan aikana alkanut historia hallintopitäjänä. Rautatien rakentamisen mukana tuli uusi aika, joka teki aikanaan Tohmajärvestä Pohjois-Karjalan teollistuneimman pitäjän. Sekin piirre näkyy voimakkaana tämän päivän tohmajärveläisessä miljöössä.

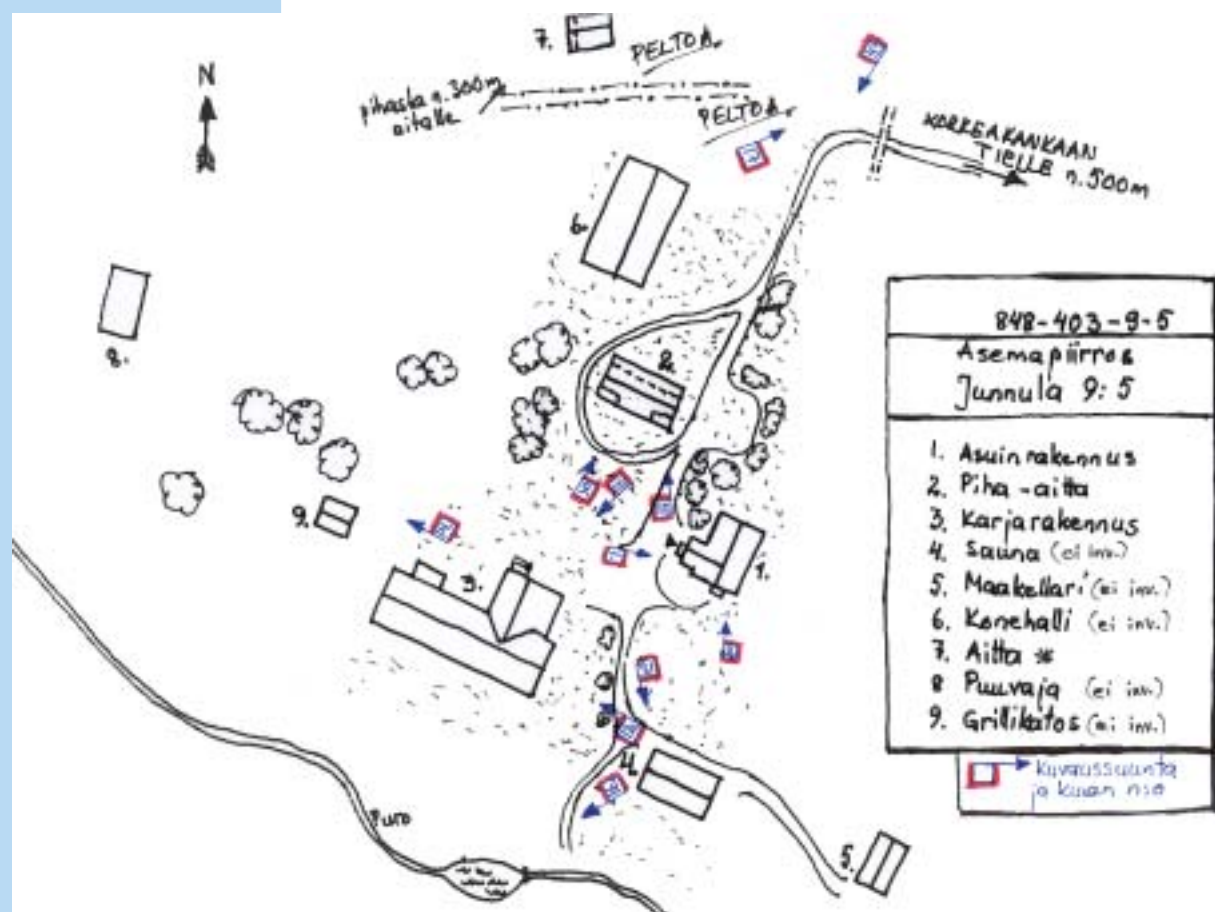
Kulttuuriympäristöohjelma keskittyy rakennettuun maisemaan ja siihen liittyviin tarinoihin. Luonnonmaisemasta ja -ympäristöstä se kertoo sen verran kuin on tarpeellista syiden ja seurausten ymmärtämiseksi.

Tohmajärvestä ja sen kylistä on kirjoitettu paljon. Niinpä tämän julkaisun tekijän ei ole tarvinnut kirjoittaa kaikkea uutena, vaan julkaisuun on kerätty paljon jo ennestään tunnettua tietoa. Uutta on se tapa, millä tieto on toisiinsa ja kulttuuriympäristöön liitetty. Oivallisena oheislukemistona on ollut koulujen lukemistoksi jo 1985 tehty *Tohmajärvi tuttavaksi*. Tohmajärvelä syntynyt professori Veijo Saloheimo on vaikuttanut tekijän Tohmajärvi-kuvaan monien julkaisujensa sekä häneltä henkilökohtaisesti saatujen tietojen ja neuvojen kautta. Korvaamaton apu on ollut inventoijien tekemä työ, erityisesti *Työtä rakennusperinnöstä* -projektin inventoija Pertti Sormusen keräämä, piirtämä ja kuvaama aineisto. Suolaksi sopiviin kohtiin on otettu lainauksia piispa Eino Sormusen kirjasta *Lapsuus maakylässä*. Niistä välittyy tarkkanäköisen aikalaisen havainto, 1900-luvun alkupuolen kauneusihanteet ja ihanteellisuus.

Tohmajärven kunnassa on kulttuuriympäristölle myönteinen ilmapiiri. Ilman sitä ei tätä kulttuuriympäristöohjelmaa olisi syntynyt. Suuri kiitos kuuluu tohmajärveläisille - ohjausryhmälle, virkamiehille ja kyläiläisille, jotka ovat olleet mukana kyläilloissa, kirjanneet paperille tietojaan ja tuntojaan sekä antaneet aineistoa kulttuuriympäristöohjelmaan.

Päivi Airas-Luotonen

1. INVENTOINNIT

Inventoinneilla luodaan perusta kulttuuriympäristön vaalimiselle. *Maankäyttö- ja rakennuslaki (2000)* edellyttää kunnilta tarkkoja perusselvityksiä kaavoituksen lähtökohdaksi ja velvoittaa rakentamisen ohjauksessa seuraamaan hankkeiden vaikutuksia kulttuuriympäristöön, kulttuurimaisemaan ja rakennettuun ympäristöön. Inventointitietoja voidaan hyödyntää myös rakennustutkimuksessa ja -suojelussa, rakennusten korjaustyössä ja korjausrakentamisen koulutuksessa, kotiseututyössä, ympäristökasvatuksessa sekä matkailussa. Myös tämän kulttuuriympäristöohjelman tiedot perustuvat suurelta osin tehtyihin inventointeihin.

1.1 Perusta rakennusperinnön vaalimiselle

Tohmajärven kunta on vuosien mittaan teettänyt useita rakennusinventointeja. Ensimmäinen inventointi tehtiin 1987 ja se koski Tohmajärven keskeistä rakennusperintöä. Sen jälkeen inventointeja on jatkettu alueittain, keskustaajamassa (1990), Sörkässä ja asemanseudulla (1990, 1992), Onkamossa (1990, 1991, 1995), Akkalassa (1991), Uusi-Värtsilässä (1993) ja Tikkalassa (1995). Viimeisin, Pohjois-Karjalan ympäristökeskuksen vetämän *Työtä rakennusperinnöstä* -projektin inventoinnit tehtiin vuonna 2001. Projektissa tarkistettiin ja täydennettiin aiemmin tehtyjä inventointeja ja inventoitiin kokonaan uusia kohteita niin, että inventoituja kohteita (yksittäisiä rakennuksia ja rakennusryhmiä) on tällä hetkellä kaikkiaan 152. Tästä aktiivisuudesta huolimatta inventoinnit eivät vielä kukaan kata koko kuntaa, joten työtä on jatkettava.

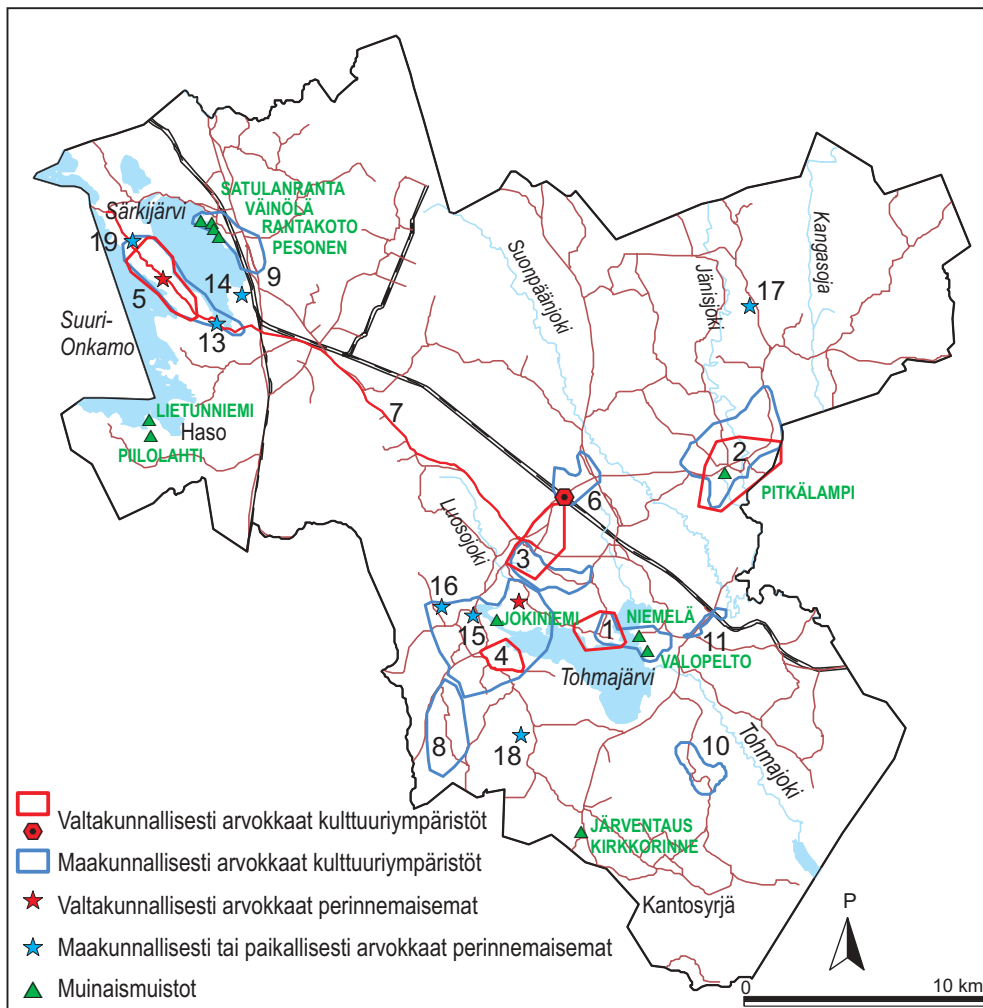
Kohteiden tiedot on tallennettu tietokantaan ja ne on digitoitu Pohjois-Karjalan ympäristökeskuksen paikkatietojärjestelmään. Aineisto on kunnan teknisessä toimistossa.

1.2 Arvotetut kulttuuriympäristöt

Tohmajärveläinen ympäristö on huomioitu maakunnallisissa ja valtakunnallisissa kohdeluetteloissa ja luonnonsuojeluohjelmissa. Museoviraston ja Ympäristöministeriön julkaisussa *Rakennettu kulttuuriympäristö* (1993) on luetteloitu **valtakunnallisesti merkittävät kulttuurihistorialliset ympäristöt**. Tohmajärveltä on luettelossa 7 kohdetta. Ne sisältyvät myös Pohjois-Karjalan maakuntakaavan kulttuuriperinnön perusselvitysaineistoksi valmistuvaan *Pohjois-Karjalan kulttuuriympäristöt* -julkaisuun (luonnos 2003). Maakuntakaavan selvityksessä valtakunnallisesti arvokkaat kohteet on rajattu valtakunnallista arvotusta laajempina.

Tohmajärven kirkko ympäristöineen on valtakunnallisesti arvokas kulttuurihistoriallinen ympäristö.

Kartta 1

Kulttuuriympäristöt, valtakunnallisesti ja maakunnallisesti merkittävät

- 1 Tohmajärven kirkkomaisema (Tohmajärven Kirkkoniemi ja Peijonniemen kylä)
- 2 Saarion rinnekylä (Saarion kylämaisema)
- 3 Kemien kylän vaara-asutus (Kemien vaarataajama)
- 4 Jouhkolan hovin alue (Gabriel Walleniuksen maisema)
- 5 Onkamon kylämaisema (Onkamon Kannaksen kylän kylämaisema)
- 6 Tohmajärven rautatieasema ympäristöineen (Tohmajärven asemanseutu)
- 7 Karjalan valtatie

Valtakunnallinen kohdenimi on lihavoituna, maakunnallinen alue on suluissa.

Kulttuuriympäristöt, maakunnallisesti arvokkaat

- 8 Riikolan kylämaisema
- 9 Tikkanen kylämaisema
- 10 Petravaaran kylämaisema
- 11 Uusi-Värtsilän teollisuusyhdykskunta

Maisema-alueet ja perinnemaisemat, valtakunnallisesti arvokkaat

- 2 Saario
- 5 Onkamo (Kannas) ja Nousialan kaskimetsä
- 12 Jalajanvaaran kallioketo

Maakunnallisesti arvokkaat perinnemaisemat

- 13 Lopotin metsälaidun
- 14 Viehkanpään niitty
- 15 Väärämäen kaskimetsä
- 16 Pettilän metsälaidun
- 17 Kivimäen haka
- 18 Everilän hovi
- 19 Kauppilan kaskimetsät I ja II

1.3 Perinnebiotoopit

Perinteisen maatalouden synnyttämissä ympäristöissä, niityillä, kuivilla kedoilla, hakamailla ja metsälaitumilla, menestyvät monet itäiset avoimien kasvupaikkojen lajit, jotka ilman ihmisen toimintaa eivät kestäisi kilpailua elintilasta. Tohmajärvellä on valtakunnallisesti arvokkaiksi perinnemaisemiksi luokiteltu **Jalajanvaaran kallioketo ja rinne** Kemiessä sekä **Nou-sialan kaskimetsä** Kannaksella. **Valtakunnallisesti arvokkaat maisema-alueet ja perinnemaisemat** on kirjattu Ympäristöministeriön mietintöön *Arvokkaat maisema-alueet*, 66/1992. Tohmajärveltä joukkoon kuuluu alueet Saariosta, Kannakselta ja Jalajanvaarasta.

1.4 Arkeologinen perintö

Neoliittisen eli nuoremman kivikauden alkupuolella kuului Pohjois-Karjala ns. kampakeraamisen kulttuurin piiriin. Tohmajärveltä tunnetaan tällä hetkellä seitsemän **kivikautista** asuinpaikkaa. Niistä **Satulanranta, Väinölä, Rantakoto ja Pesonen** ovat Tikkalassa Särkijärven koillisrannalla Haapaniemen alueella. **Jokiniemi** on Tohmajärven länsipäässä Leviänjoen pohjoisrannalla olevalla niemellä. Paikalta on löytynyt kivalta, keramiikkaa ja rautakirves. **Piilolahti** ja **Lietunniemi** ovat Jouhkolan Hasossa.

Piilolahden asuinpaikka on katsottu **valtakunnallisesti arvokkaaksi** muinaisjäänökseksi. Se sijaitsee Suuri-Onkamon muinaisella etelärannalla Piransärkkien länsipuolella lähellä Piilolahden taloa. Asuinpaikka-alueella suojaa kaakon puolelta rinne, asuinpaikka avautuu luoteeseen tasaisena mäntykankaana. Paikalla on kahdeksan suurta (5...8 metriä leveää ja 10 metriä pitkää) sekä neljä pienempää asumuspainannetta (halkaisija 3...4 metriä), jotka näkyvät maastossa poikkeuksellisen selvästi. Löytö on mahdollista ajoittaa tyyppilliseen kampakeraamisen aikaan 3900-3400 eKr.

Rautakaudelle tai keskiajalle on ajoitettu kaksi asuinpaikkaa. **Pitkälampi** sijaitsee Saariossa Pitkä- ja Pyöreälammen itäpuolisella peltoalueella. Siellä asuinpaikkalöytöjä on tullut kolmesta eri kohdasta. **Niemelä** on Peijonniemessä lounaaseen viettävällä rantapellolla. Tohmajärveltä on tehty myös rautakautisia irtolöytöjä.

Historialliselta ajalta tunnetaan kaksi ortodoksista kalmistoa. **Kirkkorinne** on Järventauksen Kantosyrjässä peltoalueella ja **Varola** Peijonniemessä Riihikallio-nimisen pellon luona. Isojaon aikaisia vanhoja asuinpaikkoja tunnetaan 299.

Saarion valtakunnallisesti arvokas kylämaisema lännestä yli Pitkälammen.

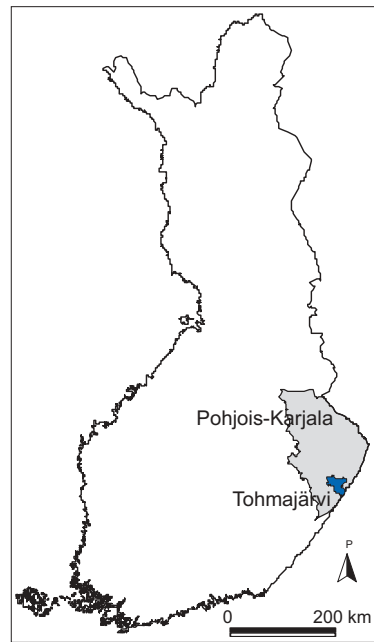

2. LUONTO KULTTUURI- YMPÄRISTÖN PERUSTANA

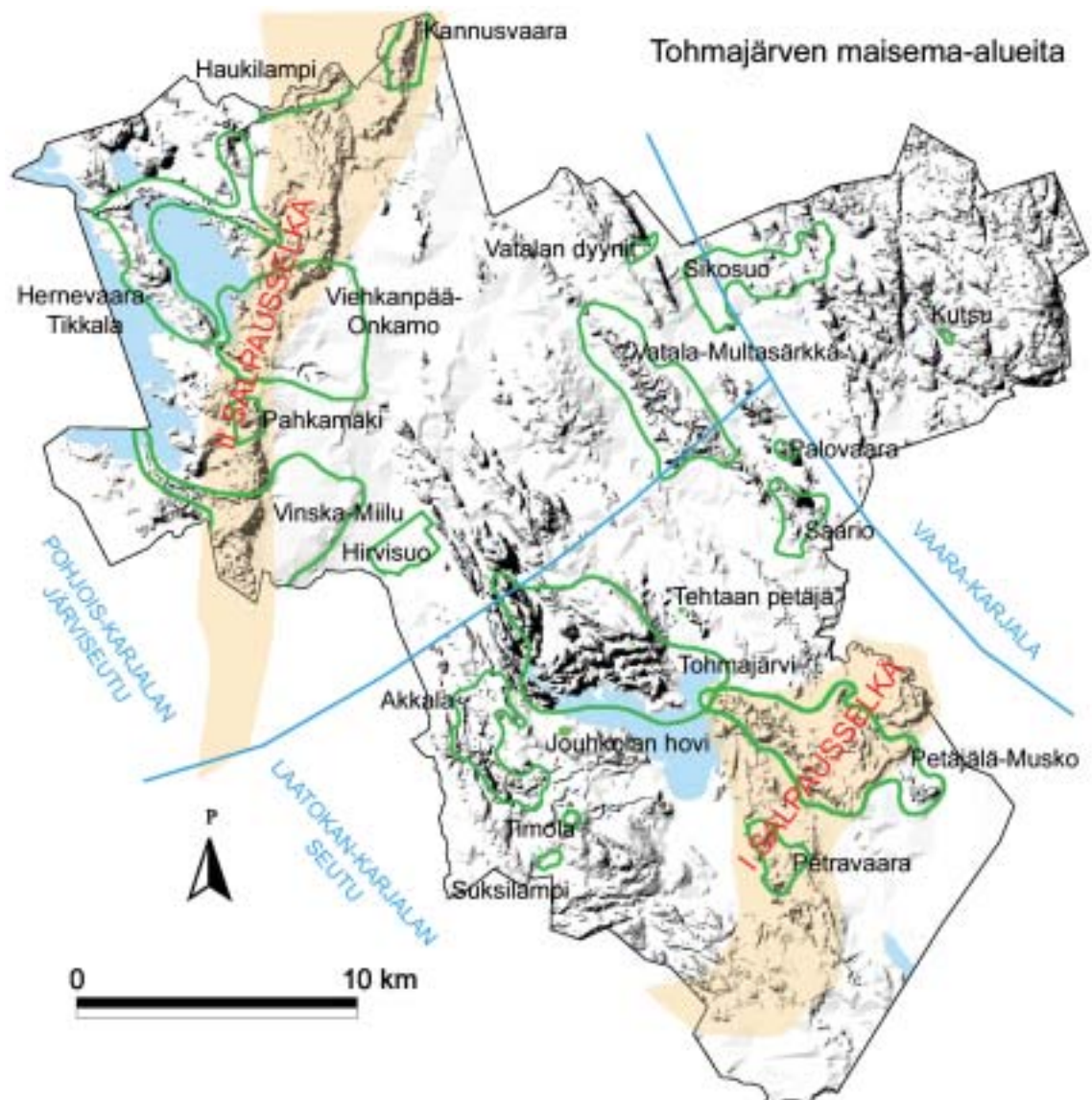

Luonnonvarainen ukonhattu, Piilovaaran ukonhattulehto

2.1 Maisemamaakunnat ja -kokonaisuudet

Tohmajärvi sijaitsee Itä-Suomen läänissä, Pohjois-Karjalan maakunnan eteläosassa. Tohmajärvi kuuluu kolmeen eri maisema-alueeseen. Pääosa kuuluu **Itäiseen Järvi-Suomeen**, jonka osa-alueita ovat Pohjois-Karjalan järviseutu ja Laatokan Karjala. Länsiosat kuuluvat Pohjois-Karjalan järviseutuun, jonka maisemaa rajaa II Salpausselkä sekä siihen liittyvät harjujaksot. II Salpausselän itäpuolinen alue luetaan omaksi alueeksi - Laatokan-Karjalan seutu - joka on muuta järviseutua rehevämpää ja ilmastoltaan suotuisampaa. **Vaara-Karjala** alkaa Jänisjoen itäpuolella, missä Järvi-Suomen ja Vaara-Karjalan erottaa toisistaan Kiihtelysvaaraan ja edelleen Enon kautta Kolille ulottuva kvartsiittivaarojen vyö. Vaara-Karjalassa maaperä on yleensä huuhtoutumatonta, viljavaa moreenimaata. Vaarojen välimaastossa on hallaisia notkoja.

Kartta 2

Jänisjoki

Tohmajärvi on maisema-alueiden vaihtumisvyöhykettä. Vaarojen, soiden ja metsäisten harjujen kirjoma maisema on tyypillistä Tohmajärveä, mutta myös vesistöillä on merkittävä vaikutus maisemaan. Alueen länsiosia luonnehtii järvien, mäkien ja laaksojen vuorottelu. II Salpausselän itäpuolella avautuu alava maa, jolla metsät ja suot vuorottelevat peltomaiseman kanssa. Mäet ja vaarat ovat tyypillisiä kunnan etelä- ja koillisosissa mutta ne madaltuvat kaakkoon siirryttäessä. I Salpausselkään liittyvät harjut ulottuvat luoteeseen keskeisen kulttuurialueen pohjoispuolelle. Jänisjoen laakso Saariosta pohjoiseen on alavaa maata, kunnes kohoaa yhtäkkiä vaaramaisemaksi.

2.2 Kallioperä

Suurin osa Tohmajärven kallioperästä on yli 1,8-1,9 miljardia vuotta vanhaa kivilajikoostumukseltaan **proterotsooista** aluetta. Tämän karjalaisen liuskevyöhykkeen pääkivilajeja ovat **kiilleliuske** ja **kiillegneissi**. Muinaista mannerreunusta peittäneet hiekkakerrostumat ovat iskostuneet poimutuksen puristuksessa koviksi **kvartsiiteiksi**, joita on Tohmajärven kallioperässä pieninä esiintyminä. Tulivuoritoiminnan merkkejä ovat **vulkaaniset** kivilajit, joihin kuuluvia tummia metabasalteja, vulkaniitteja eli tuhka- ja laavakiviä sekä vulkaniittien kanssa samanikäisiä metadiabaasijuonia on nauhoina Väärälahdesta luoteeseen. Tohmajärven muinaiset vulkaniitit ovat amfiboliittia, emäksistä kivilajia. Siitä on peräisin maaperän ravinteisuus joka näkyy kasvillisuuden rehevyytenä ja lehtojen runsautena. Vaara-Karjalaan luettava Tohmajärven osa kuuluu kallioperältään vanhimpaan, yli 2,5 miljardia vuotta vanhaan **arkeisien** kivilajien alueeseen. Siellä kallioperä on graniittia, granodioriittia ja tonaliittia.

2.3 Korkeussuhteet, jääkauden jäljet

Lähes 2 miljardin vuoden aikana ovat karjalaisen vuorijonopoimutuksen muodostamat kilometrien korkuiset muinaisvuoristot tasoittuneet juuriaan myöten. Jääkauden aikainen mannerjäätikkö on hionut Fennoskandian kallioperän kohoumat silokallioiksi ja sekoittanut kallioperän ja maaperän ainekset moreeniksi, joka sisältää erikokoisia mineraaliaineksia savesta lohkareisiin. Mannerjään liikkeen hidastuessa mukana kulkeutunut moreeniaines kerrostui kallioperän päälle. Tämä muutaman metrin paksuinen moreenipeite peittää kallioperää lähes kauttaaltaan. Nyt Pohjois-Karjalan eteläosa on mäkimaata, jonka korkeuserot vaihtelevat yleisesti 20-50 metrin välillä.

Jäävirtojen alla moreenista kasautui liikesuunnan mukaisia **selännteitä**, drumliineja. **Kumpumoreenit** ovat suuntautumattomia, usein pyöreähköjä kohoumia, joiden arvellaan syntyneen kun sulavan jäätikön kuoppiin, painanteisiin ja railoihin on kertynyt moreeniainesta. Ilmaston lämmetessä mannerjään reuna siirtyi taaksepäin. Sulava vesi kuljetti mukanaan soraa ja hiekkaa. Tästä aineksesta kerrostui jäätikköjokien pohjalle ja jokisuihin harjukerrostumia, jotka jatkuvat välillä katkeillen satoja kilometrejä. Harjukasvoja elävöittävät kirkasvetiset järvet ja lammet sekä kattilamaiset supat.

Jääkauden loppuvaiheen takatalvet pidättelivät jään reunaa suurin piirtein paikoillaan, jolloin sulamisvedet saivat aikaan yhtäjaksoisia **reunamuodostumakaaria (I Salpausselkä, Musko – Kaurila; II Salpausselkä, Vinska - Vehkavaara – Pahkamäki – Kalmutsärkkä - Teerivaara - Koirivaara)**. Reunamuodostumien pääosan muodostavat tasaiset sora- ja hiekkakankaat. Jäätikönpuoleinen reuna on vaihtelevampaa. Salpausselkien syntyäkseen ulottui Pohjois-Karjalaan Baltian jääjärvi, jonka pinnan tasoon Salpausselkien tasanteet kerrostuivat. Salpausselkien vyöhykkeessä ja niiden itäpuolella harjujen ja vaarojen lakiosia peittää jäätikönääreisten kovien tuulien lennättämä vaihtelevan paksuinen kivetön hietakerrostuma. Harjujen ja reunamuodostumien liepeillä on usein myös lentohiekkakerrostumia (Vatala).

2.4 Ilmasto

Pohjois-Karjalan ilmasto on mantereinen. Järvi-Suomen alueella alkaa vesistöjen runsaus leudontaa lämpötiloja, erityisesti syksyllä. Terminen kasvukausi (vuorokauden keskilämpötila yli +5 astetta) on Tohmajärvellä noin 160 vrk. Vaaramaisemissa lämpötila voi vaihdella voimakkaasti myös paikallisesti. Syksyllä vaarojen lämpötila saattaa olla lähes 10 astetta korkeampi kuin ympäröivillä alavilla mailla. Pohjois-Karjalan vuotuisesta sademäärästä 40% tulee lumena. Sademäärissä on paikallisia eroja, sillä pienetkin korkeuserot maastossa vaikuttavat veden tiivistymiseen ja muuttumiseen sateeksi. Tämä vaikuttaa erityisesti vaarajaksojen rajalla.

Tohmajärvelle ulottuu Laatokan lämmittävä vaikutus. Rinnepellot sulavat keväällä aikaisemmin kuin alavien maiden maat.

2.5 Kasvillisuus

Kasvimaantieteellisesti Tohmajärvi kuuluu eteläboreaaliseen havumetsävyöhykkeeseen, metsäkasvillisuudessa vallitsevat mustikkatyyppin kuusikot ja kuivahkot mäntykankaat. Kalkkipitoisesta maaperästä johtuen Tohmajärvellä on lehtomaisia kankaita. Samasta syystä sijaitsevat Tohmajärven ja Kiteen alueella Suomen ainoat **ukonhattulehdot**, jotka kuuluvat Sor-tavalan lehtokeskuksen reuna-alueisiin.

Kasvillisuus kuuluu myös taajamiin ja pihoihin, joiden istutetut metsä- ja jalopuut ja puutarhakasvit ovat oleellinen osa kulttuuriympäristöä. Koristekasvien kasvupaikkaluokituksessa Tohmajärvi kuuluu selkeästi vyöhykkeeseen IV.

PKA

2.6 Luonnonsuojelu

Valtakunnallisiin **luonnonsuojeluohjelmiin** (Soidensuojelu 1979, 1981; Lintuvesien suojelu, 1982; Harjujensuojelu, 1984; Lehtojensuojelu, 1989) sekä Euroopan Unionin NATURA 2000-ohjelmaan kuuluu yhteensä 12 kohdetta:

- Hirvisuo (soidensuojelu ja NATURA)
- Peijonniemenlahti (lintuvesien suojelu ja NATURA)
- Multasärkkä-Likolamminkangas (harjujen suojelu ja NATURA)
- Pikku Palovaaran rinnelehto (lehdot ja NATURA)
- Hernevaaran rinnelehto (lehdot ja NATURA)
- Hiidenvaaran rinnelehto (lehdot ja NATURA)
- Suonpäänjoen rantalehto (lehdot)
- Piilovaaran lehto (lehdot ja NATURA)
- Särkijärvi (NATURA)
- Kannusvaara (harjujen suojelu ja NATURA)
- Hyypiänvaara (vanhojen metsien suojelu ja NATURA)
- Jalajanvaaran lehto (lehdot ja NATURA)

Lisäksi eri puolilla Tohmajärveä on yksittäisiä **rauhoitusalueita**.

2.7 Maiseman kokeminen

Kulttuuriympäristö on monelle yhtä kuin sielunmaisema, se maisema johon hän kaikki koe-
tut tai kuvitellut tapahtumat paikallistaa. Samasta asiasta kirjoittaa Tohmajärven oma poika,
sittemmin Kuopion piispaksi yltänyt esteetikko Eino Sormunen kertoessaan suhteestaan
lapsuutensa Riikolan kylään:

*... tyylintunteeseeni on lähinnä ollut vaikuttamassa kaksi varhaista tekijää. Toinen on Kypä-
vaaran näköalojen, karjalaisen metsä- ja vaaramaiseman suurenmoisuus, joka on opettanut
avaroiden näköalojen merkitystä. Toinen on lehtojen, purojen, lammenrantojen vehmaus, joka
on opettanut yksityiskohtien herkkyyttä. /Sormunen/*

Talo vaaramaisemassa

Kyläiltojen keskusteluissa on tullut selväksi, että maisemalla on tohmajärveläisille erityisen suuri merkitys. Mahdollisuus nähdä kauas on arvossaan kylissä, jotka ovat rakentuneet vaarojen laille ja rinteille. Myös Jänisjoen laakson ja järvimaisemien pitkät näkymät ovat tohmajärveläisille rakkaita. Molempien maisematyyppien perusominaisuus on avaruus, oleellista luonnon suuret linjat. Kaunis paikka on tohmajärveläisten mielikuvissa usein sama kuin paikka, josta on kauniit näkymät.

Maisema koetaan toisin päin kun katse tarkennetaan lähelle. Silloin tarkastellaan kulttuuri-maisemaa. "Kaunis paikka" tulee arvioiduksi toisenlaisilla mittareilla, rakennetun ympäristön laadulla. Lähimaisemassa ihmiset arvostavat elävän maaseudun merkkejä, peltojen säilymistä viljeltyinä ja hoidettuja perinneympäristöjä.

Purettu pihapiiri jättää aukon maisemaan, mutta elää vielä kauan ihmisten muistissa.

3. HISTORIAN MUOVAAMA MAISEMA

Luku, jossa kerrotaan - Mistä tekijöistä identiteetti on syntynyt - Miten alue aina on historiallisen kehityksen tulosta - Mikä on paikka ja paikallisuus näkymiin liittyvinä kokemuksina - Menneestä muistikuvina tai edellisten sukupolvien kertomuksina - että historialla on merkitystä.

PKA

Hovila

3.1 Pysyvän asutuksen alku

Nuoremman rautakauden aikoihin (800–1200 jKr.) vakiintui Laatokan luoteisrannalle karjalaisasutus. Elettiin turkiskaupan kukoistuksen kautta ja karjalaisia eränkävijöitä alkoi liikkua ylempänä Karjalan takamailla. Osa heistä eteni Laatokalta Jänisjoen latvaseudulle, missä he tutustuivat paikallisiin metsästäjälappalaisiin ja tulivat tuntemaan näiden liikkuvan elämänmuodon. Lappalaisten välityksellä karjalaiset eränkävijät oppivat monia asioita Tohmajärven luonnosta ja omaksuivat mm. paikannimistöä.

Tohmajärven Saarion kylän Pyöreälammen pohjanäytteistä on varmistunut, että eräretkeilijöitä liikkui seudulla ainakin vuoden 700 tienoilla. Metsästyksen ohella he tekivät metsiin pieniä kaskia, joten heidän on täytynyt oleilla pitkiäkin aikoja paikalla.

Tohmajärvi sai ensimmäiset pysyvät asukkaansa 1400-luvun loppupuolella. Varhaisin säilynyt kirjallinen lähde Tohmajärven asutuksesta on vuonna 1500 laadittu venäjänkielinen Vattjan viidenneksen verokirja. Siitä ilmenee, että Kemien kylässä oli kuusi taloa. Syrjäseutujen uudisasutusta edistettiin 1500-luvulla luostareiden ja valtiovallan taholta. Asutus levisikin ympäri Tohmajärven. Tänä aikana asutettiin Akkala, Jouhkola, Ertola ja Littilä (nykyinen Järventaus), Riikola, Kantosyrjä, Petravaara, Peijonniemi, Kaurila, Saario, Onkamo (Kannas) ja Tikkala.

Karjalaiskautena syntyneet kylät koostuivat muutamasta talosta ja sijaitsivat joko samalla vaaraharjanteella tai lähellä vesistöä, niemissä tai mäkien rinteessä. Niukka toimeentulo otettiin suurelta osin kaskista, jotka saattoivat olla jopa kymmenien kilometrien päässä kotia. Asumukset olivat pieniä, pimeitä savupirttejä ja pellotkin olivat vain muutaman aarin kokoisia. Talot autioituivat osittain siksi, että raskas verotus velkaannutti uudisasukkaat osittain ruotsalaisten ryöstöretkien vuoksi. Karjalaiskauden asumusten jäljet ovat jääneet yleensä myöhempien aikojen kerrostumien alle. Kiinnostavimpia löytöjä ovat hautausmaälöydöt sekä lähinnä perimätietona kulkeneet tiedot kyläsasounoista eli siässynöistä.

Karjalan poliittiset olot muuttuivat epävarmoiksi 1500-luvun loppupuolella. Seudun omistamisesta käytiin sissisotaa useina eri jaksoina. Niiden aikana ortodoksisten karjalaisten määrä väheni voimakkaasti ja uutta luterilaista savolaisasutusta levittäytyi karjalaisten jättämiin kyliin. Stolbovan rauhassa 1617 alue liitettiin voittomaana Ruotsiin. Lisäksi kaikki maa julistettiin kruunun omaisuudeksi. Alue vapautettiin sotaväenotosta, mutta myöskään valtiopäivämiehiä ei täältä valittu. Karjalaiset nousivat Ruotsin hallintoa vastaan ruptuurisodassa 1656-1658. Kun kapina epäonnistui he pakenivat joukoittain Venäjälle ja jättivät taakseen tyhjät asuinpaikat.

3.2 Rajat ja identiteetti

Ruotsin hallitsemassa Käkisalmen läänissä oli kuusi hallintopitäjää, joista Tohmajärvi oli yksi. Pitäjän asioista huolehtiminen kuului seurakunnalle. Seurakunta luterilaistettiin 1622 kruunun määräyksellä, jolla venäläisiä ortodoksipappeja kiellettiin enää saapumasta Karjalaan. Rahvas velvoitettiin osallistumaan luterilaisiin jumalanpalveluksiin uskontokunnastaan riippumatta.

Vielä 1700-luvulla kylien ja pitäjien rajat olivat häilyviä. Asumattomilla salomailla harjoitettiin metsien kaukonautintaa. Tohmajärvellä, Kiteellä ja Pälkjärvellä oli laaja yhteismaa. Toinen merkittävä yhteismaa oli kiteeläisillä, räähkyläläisillä ja tohmajärveläisillä Onkamojärven etelä- ja länsipuolella. Yhteismaista, kylien ja pitäjien rajoista käytiin 1600-luvun lopulla ja 1700-luvun kuluessa katkeria riitoja, joita selvitettiin käräjillä ja maanjako-oikeudessa. Näiden rajankäyntien tuloksena syntyi selkeä pitäjän raja Tohmajärven ympärille.

Tohmajärven pitäjään kuuluivat sen suuruuden aikoina Kiihtelysvaara, Pyhäselkä ja Värtsilä. Luterilainen seurakunta perustettiin 1650-luvulla. Ensimmäinen luterilainen pappi nimitettiin vuonna 1651. Kiihtelysvaara sai kappelioikeudet 1600-luvun lopulla ja Värtsilä vuonna 1865, jolloin perustettiin erityinen tehdasseurakunta. Omaksi kunnaksi Värtsilä erosi 1920. Rajat muuttuivat vielä toisen maailmasodan seurauksena kun uuden rajanvedon jälkeen Suomen puolelle jäänyt osa Pälkjärveä liitettiin Tohmajärveen ja Patsolan kylä liitettiin Värtsilään. Vuoden 2005 alusta tilanne on taas uusi, kun Värtsilän kunta liittyy takaisin Tohmajärveen.

Pitäjän raja on merkittävä, mutta monessa suhteessa sen merkityksen on ylittänyt Venäjän raja. Vuoteen 1617 asti ja jälleen 1809-1917 Tohmajärvi kuului Venäjään. Muina aikoina pitäjällä on ollut yhteinen raja Venäjän kanssa vuosina 1721–1809 ja uudelleen vuodesta 1940. Sekä vuoden 1721 että vuoden 1940 rajanvedot ovat väkivaltaisesti katkaisseet entiset taloudelliset suhteet ja liikenneverkot.

Rajat eivät siis ole pysyviä, mutta niillä on silti suuri merkitys yhteisön elämässä.

3.3 Keskuksen synty Tohmajärvelle

Tohmajärven keskuksen paikalla Kemien vaaralla oli aikoinaan vain tilakeskusten muodostama kylä viljelysten keskellä. Kirkko, hautausmaa, pappila ja papisto olivat kuitenkin identiteetin synnylle välttämättömiä tekijöitä. Kirkkoniemessä oli alun perin ortodoksisen ”siässynän” paikka ja kun 1650-luvulla samalle paikalle rakennettiin ensimmäinen luterilainen kirkko, säilytti Kirkkoniemi asemansa yhteisenä kokoontumispaikkana. Kirkkoniemeen oli helppo tulla salmen takaa Peijonniemestä ja kauempaakin Järventauksen kylästä. Kun puhtasoppisen luterilaisuuden aikana vaadittiin, että kansa kävi säännöllisesti kirkossa ja ehtoollisella, muodostui tilaisuuksista merkittäviä yhteisöllisiä tilaisuuksia, jotka jatkuivat 1900-luvun alkupuolelle asti.

Myöhemmin seurakunnan aseman identiteetin vahvistajana on korvannut kunnallishallinto, joka Tohmajärvelle perustettiin vuonna 1869. Sekin toimi aluksi Kirkkoniemestä käsin. Valtiopäivät vahvistivat maalaiskuntien kunnallislain 1917 ja sen jälkeen päättäjät on valittu aina yleisissä vaaleissa.

3.4 Ruotsien aika 1617-1809

Kaskenkaatajat ja tervanpolttajat

Luterilaisen asutusvaiheen kaudella uutta asutusta syntyi kauas Kutsun ja Vatalan vaaroille kun salomaita alettiin kasketa entistä tehokkaammin ja kaskeajat viettivät kaukana kaskimailla pitkiä aikoja. Vanhoja ikimetsiä poltettiin huhtamenetelmällä. Jos säät suosivat, saatiin mahtavia satoja. Aina ei sää suosinut. Seurasivat 1690-luvun nälkävuodet. Pelkästään vuonna 1697 kuoli väestöstä kolmannes. Ankean ja rauhattoman kauden koettelemuksista viimeinen oli iso viha (1713-1721), kun venäläiset joukot kulkivat pitäjän halki ryöstäen ruokaa ja tavaraa.

Ison vihan jälkeen seurasi kohtuullisen pitkiä rauhankausia. Asuttamisen ja autioitumisen jatkuvasta vuorottelusta päästiin ja väestönkehitys kääntyi 1700-luvun puolivälissä selvään nousuun. Tästä seurasi lisääntyvä maantarve. Uusia taloja perustettiin kauas syrjäseuduille, kantataloja jakautui erillisiin talouksiin ja pieniä torppia perustettiin kylien takamaille. Uudet asukkaat alkoivat viljellä niitä kivisiä vaaranpäällyksiä ja rinteitä, joiden hedelmällisyys oli selvitetty kaskenpolton avulla.

Kaskikauden ihminen eli muutenkin metsästä. Metsästä kerättiin marjoja ja pyydystettiin riistaa. Metsästä otettiin rakennuspuu ja etsittiin ”luonnonväärä” esineiden aihoksi. Poltto- puun teossa ja sen kuljettamisessa pihaan kului aikaa, sillä tupien ja kamareiden uuneissa meni valtavasti polttopuuta.

Metsää hyödynnettiin 1600- ja 1700-luvuilla myös tervaa polttamalla. Huomattava osa Karjalan tervasta poltettiin Tohmajärvellä. Tervaa käytettiin omassa taloudessa voiteluaineeksi myllyjen akseleihin, puurakenteiden lahonsuojaksi sekä lääkkeeksi. Tärkeää oli polttaa tervaa myös myytäväksi. Terva kuljetettiin tynnyreissä Lappeen markkinoille ja edelleen tapuli-kaupunkien kautta maailmanmarkkinoille.

Vuosien 1721 ja 1743 rajanvedoissa Ruotsi menetti ensin Viipurin ja sitten myös Haminan. Pohjois-Karjala jäi hankalien kulkuyhteyksien päähän markkinapaikoista. Tervakauppa hii-pui ja lopulta tervanpolto loppui. Myös kysyntä väheni ja maailmanmarkkinahinta laski. Kas-kiviljan viljely tuli entistä tärkeämmäksi.

Kaskenpolttoon tarvittiin valtavia alueita, kun kukin talo tarvitsi uutta kaskimaata 1 hehtaarin vuodessa. Siitä johtui, että kulttuuriympäristölle oli leimallista 1700-luvulla toisaalta metsän voimakas läsnäolo ja toisaalta maiseman avonaisuus. Suuria kaskia raadettiin usean talon yhtiöissä. Yhtiökasken sato jaettiin sen mukaan, miten monta miestä oli talosta töihin osal-listunut. Myös maattoman väen määrä lisääntyi ja se sinnitteli eteenpäin polttaen pieniä kaskia, asuen jonkin aikaa niiden lähellä ja muuttaen taas uuteen paikkaan.

Kaskitaloudesta metsätalouteen

Kaskenpolttoon perustuva elämäntapa tuli kuitenkin päätepisteeseensä kun kaskikierto tuli liian lyhyeksi ja kaski tuotti vähemmän. Kun kierto lyheni lähelle 20 vuotta, aletaan puhua kaskikriisistä. Valtiokaan ei katsonut kaskeamista suopein silmin. Metsä haluttiin säästää vuori- ja sahateollisuuden käyttöön. Talollisille oli metsistä etua enemmän puun myynnissä.

Kaskeaminen saavutti 1800-luvun alkuun mennessä äärirajansa ja alkoi vähitellen menet-tää merkitystään. Kuitenkin pieniä nauriskaskia poltettiin Tohmajärvelläkin vielä 1900-luvun alkupuolella. Nykyluonnossa kaskeamisen jäljet näkyvät enää kaskipelloista raivattujen kivi-en kasoina, kaskiraunioina ja harvoina kuusettuvina kaskikoivikkoina. Merkittävimpiä kaski-kauden jättämiä jälkiä ovat asuinpaikat sinänsä. Elämistä jatkettiin niillä kaskikauden jäl-keenkin vuosisatojen ajan, sillä oli opittu tietämään, missä maa kasvoi parhaiten.

3.5 Luonnonniittyihin tukeutuva karjatalous

Siirtyminen kaskitaloudesta karjatalouteen oli ankara murros, jossa tohmajärveläistä yhteis-kuntaa koeteltiin. Paikallinen elämäntapa muuttui. Astuttiin uuteen yhteiskuntaan, jonka ta-loudellinen pohja oli toinen. Karjatalous oli kaskikaudella ollut toissijaisessa asemassa, sillä karjaa oli ruokittava pihassa talven yli. Heinää kerättiin aidatuilta niityiltä, rantaniityiltä, soil-ta, kosteikoilta tai ahoilta. Niittyjen tuotto oli heikkoa ja kaskimaiden tapaan niitä vallattiin hyvinkin kaukaa. Kaukana olevien niitymaidien viereen rakennettiin metsäsaunoja, joita oli soiden reunoilla nähtävillä vielä 1900-luvun alkupuolella. Riitojen välttämiseksi tehtiin niitty-jen uusjakoja, joissa kukin talo sai omat heinämaansa. Tohmajärven kuuluisimmat niitty-maat olivat Tohmajoen ja Noittaanjoen varressa.

Kesän aikaan karja kulki kylän metsälaitumilla, ns. rinta-alalla. Sen ja kaskeamiseen käytet-tävän takamaan välissä oli rinta-aita, jota kyläläiset yhdessä pitivät kunnossa. Karjan laidun-taminen vaati kylältä muitakin ponnistuksia. Esimerkiksi Kemien kylän laidun oli Lahdensil-lanvaarassa. Sinne karja kulki 1½-kilometrin pituisessa aidatussa kujassa. Kylänraitista ja siitä eroavista kujosista tuli viljelymaiseman tärkeä osa.

Voi oli Tohmajärven tärkeimpiä vientituotteita vuosisatojen ajan. Pienenkin karjan pito oli tärkeää, sillä voin myynnillä saatiin käteistä rahaa verojen maksuun. Karjaa hoitamalla saa-tiin myös yksipuoliseen ruokapöytään lihaa ja maitotaloustuotteita.

Peltotaloudelle karjanpito oli välttämättömyys. Jos lantaa ei ollut riittävästi, jätettiin huonoimmat pelлот kedoiksi ja aidattiin metsälaitumen puolelle karjan kuljettavaksi. Peltoa ei siis kannat-tanut lisätä, jos ei lisännyt karjan määrää ja karjaa ei voitu lisätä, jos ei lisännyt heinäsattoa. Tohmajärveläisen maatalouden ratkaisu oli siis heinämaan lisääminen.

3.6 Järvenlaskuista lisää niittymaata

Valistuksen ja hyödyn ideologian saarnamies, Pielisjärven kirkkoherra Jakob Stenius eli *Korpi-Jaakko* pani Karjalassa alulle maanviljelyn kohentamisohjelman. Suurisuuntaisimpia hankkeita olivat järvenlaskut niitty maiden ja laidunten lisäämiseksi. Pohjois-Karjalan ensimmäinen järvenlasku tehtiin Enon Sarvingissa 1743. Tohmajärvellä ensimmäiseksi laskettiin Kannusjärvi vuonna 1759. Ympäristön isännät kaivoivat laskuojan silloisen Kannusjärven ja Pöllänlammen välillä olevan Sahisärkkä -nimisen kapean harjun poikki. Vesi karkasi odottamattoman rajusti ja suurin osa järvestä tyhjentyi kun pinta laski seitsemisen metriä. Vedet kuivuivat useiksi altaiksi, joista nykyinen Kannusjärvi, Kokkoselkä ja Laskulampi ovat suurimmat. Järvenlaskun tulos oli maatalouden kannalta pettymys, sillä paljastunut maa olikin huonolaatuista. Pohjasta paljastui kuitenkin rautaokra- eli keltamultaesiintymiä, joita on hyödynnetty moneen otteeseen.

Tohmajärveä laskettiin ensimmäisen kerran kruununvouti Walleniuksen aloitteesta vuonna 1773. Tohmajoen Myllykoski perattiin ja siinä ollut mylly siirrettiin pois. Järven pinta laski alle metrin, mutta järven pinta-ala kutistui kolmanneksella jättäen satoja hehtaareja kuivunutta maata viljelyyn. Lisää viljelysmaata saatiin ympäristön kuivuneista soista. Hankkeeseen osallistui Jouhkolan, Akkalan, Littilän, Ertolan ja Kemien kylien isäntiä. Suurimman hyödyn sai Jouhkolan hovi ja sen suurisuuntainen peltojen raivaustoiminta käynnistyi. Viimeinen Tohmajärven lasku tehtiin 1960-luvun alussa louhimalla Tohmajoessa olevaa kalliokynnystä. Tämä järven lasku, joka jätti jälkeensä paljaat hiekkarannat Kirkkoniemessä ja Rantakylässä, on vieläkin tohmajärveläisten muistissa. Nykyisin suurin osa lasketusta alueesta kasvaa saraluhtaa ja ruokoa.

Vanhaa Tohmajärven rantaviivaa Kirkkoniemessä

Rahvaan pienimuotoiset hankkeet suuntautuivat lampien laskemiseen tavoitteena muuttaa suot hyväksi heinämaiksi ja myöhemmin pelloksi. Tällaisia järvenlaskuja olivat mm. Järventauksen Haukilampi, Kaurilan Syväjärvi ja Matalajärvi, Onkamon Jonkalampi, Hepolampi ja Retulampi sekä Riikolan Pitkälampi ja Kypärälampi. Kun Onkamonjärven laskua ruvettiin 1900-luvun alkupuolella ajamaan, olivat maanviljelijöiden tarpeet muuttuneet. Pää tavoitteena järven laskemisella oli maanparannus.

3.7 Kukoistus hallintopitäjänä - peltoaukeamat syntyvät

Merkantilismin aika oli korostanut kaupan merkitystä ja valtiovalta oli nähnyt maatalouden ja talonpojat vain verolukuina. Valtio verotti – arkikielessä ryösti – kovalla kädellä, mutta ei panostanut elinkeinoihin lainkaan. 1700-luvun puolivälissä taloudellinen liberalismi, hyödyn aika teki tuloaan. Alettiin uskoa, että valtio hyötyi sittenkin eniten, kun yksilö sai toteuttaa vapaasti taloudellisia halujaan. Maatalouden arvostus nousi ja sitä pidettiin jopa ainoana tuottavana elinkeinona.

Nämä ajatukset merkitsivät Tohmajärvellä voimakasta taloudellisen ja henkisen nousun aikaa. Nousua edesauttoi, että Tohmajärvestä oli kehittynyt 1700-luvun loppupuolella Pohjois-Karjalan säätyläisyyden keskus. Hyödyn ajan sääty-yhteiskunta oli vahva ja ylempien säätyjen esimerkki tärkeä maatalouden uudistamiselle. Säätyläiset harjoittivat maataloutta, sillä pappien ja virkamiesten palkkaetuihin kuului tilat, joita he viljelivät torpparien ja palvelusväen avulla. Tilallisten tilat oli määritelty rälssitiloiksi, perintötiloiksi tai kruununtiloiksi sen verotuksellisen ja oikeudellisen aseman mukaan, jolla tilaa sai hallita ja käyttää.

Tohmajärven säätyläiset asuivat pääosin Kemien kylässä. Risteen Hovilan ja pappilan väen lisäksi viljelivät vaaraharjanteella tilojaan nimismies, postimestari ja pari upseeria, 1800-luvulla myös apteekkari ja piirilääkäri. Keskeinen maanviljelyksen edistäjä ja esikuva oli kirkkoherra Samuel Norrgren, joka kokeili käytännössä suo- ja niittyviljelysoppejaan ojittamalla pappilan suomaita. Hänen kaudeltaan on peräisin pappilan laaja peltoaukeama.

Keskeisin uudistaja oli Liperistä 1770-luvun alussa Tohmajärvelle muuttanut kruununvouti Gabriel Wallenius. *Karjalan kuningas* –lisänimen saanut Wallenius edisti Tohmajärven nousua Pohjois-Karjalan keskuksesi. Hänen johdollaan kehittyi Pohjois-Karjalaan tieverkosto, jonka keskus oli Tohmajärvellä. Paikkakunnalle perustettiin vuonna 1781 postikonttori ja myöhemmin jääkärijoukko, joka toi pitäjään asumaan muutamia upseereja. Walleniuksen asutustoimien tavoitteena 1760-luvulla oli rajaseudun asuttaminen, uuden maan raivaaminen, kruunun verotulot ja tuotannon kohottaminen. Uusia tiloja syntyi Walleniuksen aikana Kantosyrjään, Kutsuun ja Onkamoon.

Ruotsin vallan loppuaikoina peltoala kasvoi Tohmajärvellä liki kaksinkertaiseksi entisestä. Tässä vaiheessa syntyivät yhtenäiset, useamman talon peltoaukeamat. Peltoja viljeltiin kolmessa vuorossa niin, että yksi osa oli kesantona, toinen rukiilla ja kolmas ohralla. Pellot olivat yleensä aidattuja, harvoin ojitettuja. Pitäjänjurit kaivoivat ojaa pääasiassa pappilan ja Jauhkolan mailla.

Edistyksestä huolimatta peltoviljelyn kehitykseen vaikuttivat kaikki maatalouden ongelmat: hallat, niittyjen vähäisyys, karjanhoidon heikko taso ja siitä johtunut huono lantatalous. Taloudellisten uudistusten toteutuminen kestää kauan.

3.8 Isojako levittää asutusta

Väestön ja asuinpaikkojen lisääntyessä tuli tarpeelliseksi määritellä tarkemmin omistukset ja nautinnat. Tämä hoidettiin isojaon nimellä kulkeneen maareformin avulla 1800-luvun alkupuolella. Pää tavoite oli talojen hajallaan olevien peltöjen kokoaminen yhteen. Työ oli valtava ja isojakotoimitukset kestivätkin Tohmajärvellä 46 vuotta. Isojaossa määriteltiin kylien ja talojen rajat.

Isojako edisti yksityisomistusta. Kylän metsät, niityt, luhdat, suoviljelykset ja kydöt jaettiin talojen kesken. Yhteisomistuksen kylärajojen sisällä määritteli kylän talollisten tekemä ja maanmittarin neuvottelema sopimuskirja. Yhteistä käyttöä varten erotettiin alat mm. teille, niityille, kaivoille ja juottopaikoille, kalastuspaikoille ja venevalkamille, kivilouhoksille ja peltilavan liotuspaikoille. Isojaossa määriteltiin taloille pysyvät veroluvut. Sen jälkeen verotettiin maan omistuksesta, ei enää sen käytöstä.

Isojako muutti kyläkuva. Tiheästi asutuista kylistä siirrettiin taloja syrjemmälle. Siirrettyjen talojen pellot jäivät naapuritaloille, jotka sitoutuivat perustamaan lähtijälle peltoja uuteen paikkaan sekä rakentamaan tai luovuttamaan rakennuksia. Usein uusi paikka saattoi olla *autio* tai torpan paikka, josta torppari puolestaan joutui lähtemään pois. Vanhoilla asuinpaikoilla **Kaurilassa** (ks. kartta s. 98), Kutsussa, Petravaarassa, Riikolassa, Onkamon Kanaksessa ja Saariossa kylämaisema avartui isonjaon vuosina selvästi ja kylämainen vaikutelma heikkeni. Nyt alkoivat tohmajärveläiset peltoaukeat olla sitä kokoa, että voidaan puhua viljelysmaisemasta.

Talot maisemassa

Kruunu pyrki ohjaamaan rakentamista. Säädöksissä talonpoikia veloitettiin rakentamaan itselleen erilliset asuin- ja karjapihat. Asuinpihassa piti olla *tupa porstuan ja kamarin kanssa, kellari, ruoka-aitta, jyvääaitta, ulkokuone ja portti*. Muiden rakennusten rakentaminen oli vapaaehtoista. Karjapihassa piti olla *navetta, talli, lammashuone, sikolätti sekä tarpeelliset ladot*. *Sauna, mallashuone ja riihi* tuli palamiselle alttiina rakentaa pihapiiriin ulkopuolelle. Paljon rakentamista. Vuoden 1766 valtiopäivillä itäsuomalaiset talonpojat valittivatkin, että rakentaminen on turhaa: *rakennukset on sotien aikoina poltettu ja tulitaisiin vihollisuuksien tullessa taas polttamaan!*

Itä-Suomessa rakennukset sijoitettiin pihapiiriin epäsäännöllisesti. Yleensä asuinrakennusta vastapäätä sijoitettiin aitta ja navetta, muuten toimintojen sijoittelu vaihteli.

Kylämaisema
Perivaarassa
1800-luvulla

PKM

Asuinrakennukset olivat aluksi vaatimattomia savutupia. Parituvat tulivat Itä-Suomeen 1700-luvun lopulla, mutta eivät olleet kovin yleisiä. Savujohdolliset uunit alkoivat yleistyä 1800-luvulla. Kamareita rakennettiin 1800-luvun alkupuolelta lähtien ja niiden yhteydessä mainitaan myös kaakeliuuni. Ulkokatot tehtiin ensin oljista ja tuohista. Lautakatot ja pärekatot alkoivat yleistyä 1850-luvulla sahateollisuuden nousun myötä. 1870-luvulla rakennuksissa pärekatot olivat enemmistönä. Itä-Suomen lamasalvosrakennuksissa jätettiin hirret pyöreiksi pitempään kuin muualla maassa. Läntisistä ja itäisistä naapureistaan poiketen itäsuomalaiset eivät myöskään koristelleet rakennuksiaan leikkauksilla tai maalauksilla.

Savupirtti
Petraavaarassa

PKM

Myös talojen sisällä oli niukkaa. Sisustaminen ei olisi kannattanutkaan, kun savu mustutti kaiken. Eikä sellaiseen olisi riittänyt aikakaan. Tohmajärven ainoat perunkirjoissa mainitut huonekalut 1800-luvun alussa olivat vaatetyynyrit ja –arkut. Vuonna 1830 on perunkirjoihin kirjattu jo sänkyjä, tuoleja, tyynyjä ja lakanoita. Pöydät, sängyt, kaapit ja kynttiläjalat ilmestyvät asiakirjoihin 1860-luvulla. Lopulta niistä löytyvät jo keinut, sohvut, lasten jakkarat, kätkeyet ja kaapit. Nurkkakaapit olivat ortodoksitaloissa avoimia ja niissä pidettiin ikonia, luterilaisissa ne olivat ovellisia ja siellä pidettiin kelloa ja isännän arvotavaroita. Varallisuuden kasvaessa taloissa oli myös piironkeja, seinäkelloja, peilejä ja öljylamppuja.

PKA

Luontaistaloudessa aitta oli ensiarvoisen tärkeä rakennus ja siksi myös talonpojan rakennustaidon näyte. Aitta oli sijoitettava kuivalle ja mieluiten korkealle paikalle erityisen jalkarakenteen varaan, joka esti pikkueläimiä verottamasta satoa. Aitat olivat yleensä yksihuoneisia ja yksikerroksisia neliöaittoja. Myös rivi- ja kaksikerroksisia aittoja on rakennettu. Erillään olevat vilja-aitat olivat lähes poikkeuksetta päätyovellisia, kun taas muiden ruokatavaroiden säilytyspaikkoina toimineissa piha-aitoissa ovi oli useimmiten sivuseinässä. Kaksikerroksinen luhtiaitta kuuluu nuorempaan perinteeseen. Lämpimänä vuodenaikana aitta palveli tilapäisenä makuupaikkana.

Junnulan kaksikerroksinen neliöaitta

Navetat olivat Tohmajärvellä enimmäkseen puusta 1800-luvun lopulle asti. Hirsinavetta oli kuitenkin usein uusittava rakennus ja rahvaalle luvattiin 1700-luvulla verohelpotuksia jos he pystyttäisivät navettansa kivistä.

Rakennukset olivat maalittomia 1700-luvulle saakka. Tavallista se oli vielä 1900-luvullakin vähäisemmissä rakennuksissa. Hirsiseinien ensimmäiset vuoraukset olivat leveistä pysty- laudoista, monesti vuoraus tehtiin vain nurkkiin. 1800-luvun alussa tuli muotiin empire ja sen leveät vaakaponttivuorilaudat, 1870-luvulla sveitsiläistyyli ja sen monenlaiset paneloinnit, listoitukset ja puiset koristeet.

3.9 Talonpoikaikauden maaseutu

Haminan rauhan jälkeen 1809 koko Suomi liitettiin Venäjän keisarikuntaan. Rajan kirot hävisivät yli sadaksi vuodeksi. Ei tarvittu enää rajajoukkoja. Taloudellisesti Tohmajärvi liukui muun Itä-Suomen tavoin Pietarin vaikutuspiiriin. Tohmajärven asema Pohjois-Karjalan keskuksena kääntyi laskuun ja Utrasta, myöhemmin Joensuusta, kehittyi maakunnan keskus.

Pietarin maailmankaupunkiin vietiin ennen muuta voita. Voista saadut ruplat voimistivat suuntautumista karjatalouteen. Merkittävä muutos viljanviljelyn ja karjatalouden suhteessa tapahtui, kun edistyneimmät isännät alkoivat 1800-luvun lopulla ostaa heinäsiemeniä ja kylvää sitä peltoon.

Väestön määräkin kasvoi 1800-luvulla kasvamistaan ja maattomat eli "loisväestö" levittäytyivät kaikkialle kyliin. Kun satoa ei pystytty lisäämään lisääntyvän väestön tahdissa, vaivasivat Itä- ja Pohjois-Suomea toistuvat nälkävuodet.

Taloihin ja talollisiin nojautuvassa yhteiskunnassa väestö jakautui yhä selvemmin sosiaaliin luokkiin, joiden varallisuuden ja aseman kylässä huomasi asumistasosta. Suurimmat pihapiirit ja viljelykset kuuluivat talollisille tai vähälukuiselle herrasväelle. Talojen tuvissa, aitoissa, riihissä ja saunoissa asui loisiksi kutsuttu väestönosa, joka kierteli kyliä ja maksoi yöspitonsa päivätöinä. Torpat ja mäkituvat olivat vaatimattomasti syrjemällä joko talon viljelysten reunassa tai kokonaan metsässä. Mökeissään asuvat torparit olivat maanvuokralaisia ja maksoivat vuokran taloon yleensä päivätöinä. Pikkuruusia mökkejä, joiden ympärillä oli muutama aari perunaa tai viljaa, kutsuttiin mäkitupalaisiksi. Isäntä otti sadosta puolet tai kolmanneksen.

Maakunnan vaurastuminen jatkui 1800-luvun loppupuolella. Metsät nousivat arvoonsa ja tuhlaileva puun käyttö loppui. Omistajat kielsivät muilta vapaan puunoton ja varasivat parhaat metsät tukin kasvulle. Toisaalta metsärahat tuodittivat isännät helppoon oloon ja viljelysten laiminlyömiseen. Hakkuut raiskasivat maisemaa, pellot vesakoituivat, niityt soistuivat ja kylämiljööt rappeutuivat. Velkaannuttiin ja tilat ja metsät joutuivat yhtiöiden ja suurten isäntien käsiin.

3.10 Pientilojen ja metsätöiden aika

Maaseudun kylien tulevaisuuden varmisti pitkäksi aikaa omavaraisuuteen tähtäävä kansallinen maatalouspolitiikka. Tavoitteeksi 1900-luvun alussa tuli pientilavaltaisen maatalouden edistäminen. Valtiovalta ryhtyi tukemaan pellontekoa uudisraivauspalkkioilla. Mökkiläisten riippuvuus talollisista päättyi. Rahatalous alkoi työntyä omavaraistalouden tilalle. Maaton väestö pääsi muuttamaan talollisten nurkista vaatimattomaan, mutta omaan huusholliin. Maatilataloudesta saadun tulon lisänä olivat metsätyöt, jotka työllistivät etenkin talven ajaksi sadoittain paikallisia pikkutilallisia. Kesällä oli tarjolla uittotöitä.

Osa mökkiläisperheistä jatkoi elämistä osittaisessa omavaraistaloudessa. Pidettiin lehmää, sikaa ja kanaa. Joillakin oli hevonenkin. Pihapiirissä oli sauna, aitta, navetta ja heinälato. Pienet puutarhat yleistyivät 1920- ja 1930-luvuilla pienviljelysneuvonnan ansiosta. Perunapellon lisäksi tontilla oli usein omenapuita ja viinimarjapensaita.

PKA

PKA

PKA

Kokkokallio (Murtoi) on tyypillinen 1900-luvun alkupuolella rakennettu yhden huoneen asumus. Tilalle ei ole koskaan vedetty sähköä. Elämän mukavuuksia edustavat savusauna, liiteri, huussi ja tielle johtava metsäinen polku.

Viljelysmaisemassa tapahtui merkittäviä muutoksia 1920- ja 1930-luvulla. Heinän ja apilan viljely yleistyi ja valtasi pääosan peltomaasta. 1950-luvulle tultaessa luonnonniittyjen merkitys laski ja niistä luovuttiin. Lypsykarjaa alettiin metsien sijasta laiduntamaan peltolaitumilla.

Myös talousrakennuksissa näkyi muutos. Riihi tuli tarpeettomaksi, kun puimakoneet yleistyivät. Tilalle tulivat viljankuivaamot. Uusi menetelmä rehun tekemiseksi toi navettojen yhteyteen sotien jälkeen AIV-tornit. Tallin tehtävä muuttui, kun hevosesta luovuttiin ja taloon hankittiin traktori. Tilojen laajamittainen koneistus 1950- ja 1960-luvuilla vaikutti suuresti myös siihen, mitä peltoja ruvettiin pitämään ja mistä luovuttiin.

Uitot - Suonpäänjoki ja Kangasjoki (Kangasoja)

Metsätyöt toivat 1900-luvun alkupuolella saloseutujen asukkaille kivatua lisäansiota. Puutavara uitettiin sahoille tarkoitusta varten padottuja puroja pitkin. Tätä toimintaa säädeltiin lauttaussäännöllä, joka laadittiin katselmusten jälkeen kullekin joelle erikseen. Oma lauttaussääntönsä oli mm. Jänisjokeen laskevista Suonpään purossa ja Kangasjoessa.

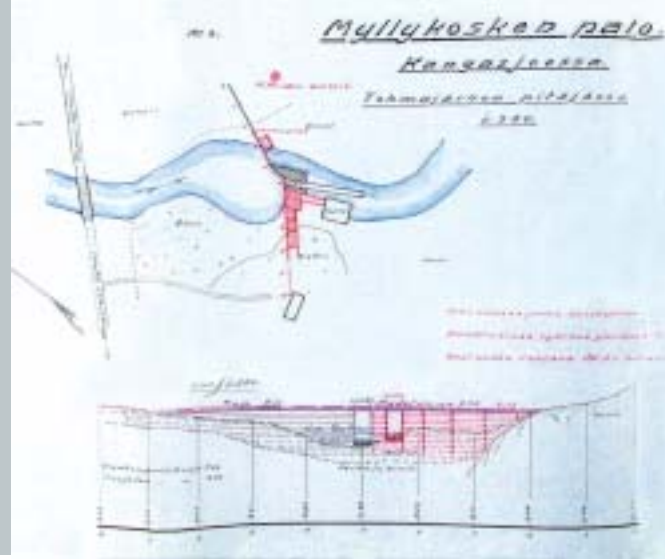
Lauttaussäännön määräyksiä (Kuopio, lääninkanslia 4.6.1923)

1§ Lauttaus on luvallista jäiden lähdöstä elokuun 1 päivään

2§ Lauttaus suoritetaan yhteiseen lukuun, paitsi kotitarvelauttaus

3§ Lauttaus tehdään irrallaan, ohjepuomien välitse tai kehälautoissa

8§ Patoaukot ovat niille määrättyyn laajuuteensa avattavat viimeistään 1. päivänä kesäkuuta.

3.11 Suon viljelyn taito

Järvenlaskuista tunnettua Korpi-Jaakkoa on Pohjois-Karjalassa pidetty myös suoviljelyn isänä. Tohmajärvellä edelläkävijöitä suoviljelyksen alalla olivat kruununvouti Gabriel Wallenius ja kirkkoherra Samuel Norrgren. Heidän vaikutuksensa näkyi myös pitäjän talonpoikaiston keskuudessa 1700-luvun jälkipuoliskolla suoviljelyharrastuksena. Suoasetus takasi suomaille raivatuille pelloille verovapauden. Alunperin suoviljely menetelmänä perustui kaskeamiseen. Suo kuivattiin ojittamalla ennen polttoa, rukiin siemen kylvettiin ja mullattiin kyntämällä. Suosta pyrittiin ottamaan monta viljasatoa, minkä jälkeen se jätettiin heinälle. Soiden viljely kuivattamalla lisääntyi 1800-luvulla ja kuivatettavat maa-alat kasvoivat. Valtio tuki toimintaa. Suurimpia hankkeita oli Valkeasuon ojittaminen ja kuivattaminen hätäaputöinä 1850- ja 1860-luvuilla.

Suoviljelysharrastus sai uuden sysäyksen, kun Suoviljelysyhdistys perusti 1921 tutkimusaseman Tohmajärvellä isojen ja laakeiden suoalueiden äärelle. Toiminta oli käytännönläheistä ja viljelijöiden neuvontaan kiinnitettiin huomiota. Suoniemen talon maille rakennettu tutkimusasema tuotti tietoa siitä, mitä ja miten suota tulisi viljellä parhaan mahdollisen tulon saamiseksi.

Suotalo (nyk. Maatalouden tutkimuskeskus, Karjalan tutkimusasema). Suoviljelysyhdistyksen koetila erotettiin Suoniemen maista. Ensimmäiseksi johtajaksi tuli Lauri Saloheimo, joka hoiti tehtävää aluksi Suoniemestä eli Malisen talosta käsin. Johtajan ja työnjohtajan asunto toimitettiin valmistuivat Suotalolle 1926. Valvojana oli Otto Savolainen. Näissä hirsirakennuksissa on säilynyt hyvin alkuperäinen klassistinen tyyli. Alueelle on rakennettu myöhemmin useita rakennuksia koeaseman tarpeisiin. Eri-ikäiset rakennukset muodostavat väljästi rakennetun tasapainoisen kokonaisuuden laakeasta suoalueesta kohoavalla kumpareella. Suoniemen mailla on Veijo Saloheimon tutkimuksen mukaan ollut ennen 1800-lukua rautasulattamo. Maasta on löytynyt siihen viittaavia esineitä ja kiviä. Läheinen suo tunnetaan nimellä Pajakorpi.

Suotalon päärakennus

Työnjohtajan asunto

Tohmajärvellä sijoitettiin 3000 siirtokarjalaista toisen maailmansodan jälkeen. Heistä valtaosa aloitti uuden elämän asutustilallisina. Asutustoiminta muutti suuresti ympäristöä. Maan saamiseksi viljelykuntoon käynnistettiin valtava perkaus- ja kuivatusohjelma, jonka toteutuksesta vastasi Maataloushallituksen alainen maanviljelysinööripiiri.

Maan nälkä on ollut suuri. Vuosina 1918–1959 uusia maatiloja syntyi Tohmajärvellä yhteiskunnan avustuksella monin eri tavoin: torpparilakien perusteella 87 tilaa, 1920- ja 1930-luvun asutustoiminnan kautta 130 tilaa ja sodan jälkeisen pika-asutus- ja maanhankintalakien nojalla 182 tilaa. Pääosa syntyneistä tiloista oli peltohehtaareiltaan vaatimattomia, pellot ja niityt pieniä ja maastoa myötäileviä. Haja-asutus oli vallitseva muoto. Useimmat vaarat ja mäet olivat asuttuja. Yhä enemmän viljelmiä perustettiin suoviljelyksen lisääntyessä myös alaville maille.

3.12 Esiteollinen Tohmajärvi

Myllyt

Myllyt ovat olleet maatalouteen liittyvää esiteollista toimintaa. Vesimyllyjä on ollut jo 1700-luvulla Akkalassa, Riikolassa, Tohmajoessa, Vääräkoskessa, Saarionkoskessa sekä Tikkalassa.

Luosojoen varrella **Lähtelä** -nimisellä tilalla oleva Kemien eli **Luosojoen vanha mylly** on luultavasti maakunnan suurin vanha vesimylly. Mylly rakennettiin 1855. Lupa myönnettiin sillä perusteella, että Luosojoen purossa ei kalastettu eikä se ollut veneväylä. Mylly sai 1860 kruunun tullimyllyoikeudet ja toimi yhtäjaksoisesti vuoteen 1996, jolloin viimeinen mylläri Martti Mikkonen jäi eläkkeelle. Myllyn omisti 1800-luvun lopulla Värtsilän tehtaan isännöitsijä. Mylly on toiminut vesi- ja höyryvoimalla sekä polttomootorilla ja sähköllä. Jauhoja on jauhettu kahdella kiviparilla ja kauruja survottu kahdeksalla survimella. Myllyn pääovelle vie kiskotettu silta. Sitä pitkin tuotiin jyväsäkit sähkövinnin vetämässä kelkassa myllyn sisälle. Myllyn yhteydessä on toiminut myös pärehöylä ja pienimuotoinen saha. Sen lisäksi tilalla on valmistettu kattotiiliä omiin ja kyläläisten tarpeisiin.

PKA

PKA

PKA

Myllyssä on yksityinen myllymuseo. Mylly on käyttökuntoinen, vaikka ei vastaakaan nykyisiä myllytoiminnalle asetettuja vaatimuksia. Myös vesivoimaa käyttävät rakenteet ovat toimintakuntoisia. Ikkunat ja ovet sekä alakerran ikkunoiden suojakalterit ovat alkuperäiset. Käsien veistetyt hirret ovat ajan ja jauhonpölyn patinoimat. Mylly on hieno laitos, jolla voisi talous- ja rakennushistoriallisen arvon lisäksi olla myös matkailullista arvoa. Luosojoen mylly inspiroi tietävästi Maiju Lassilaa kirjoittamaan näytelmän *Nuori mylläri*.

Haukilammen myllytila Myllytalo on Lahnalammen pohjoispuolella Haukilammentien varrella, aivan Kiihtelysvaaran rajalla. Juho Simonen ja Juho Holopainen perustivat myllyn tälle paikalle 1889. Ensimmäisen myllyn rakentaja joutui riitoihin Hietalan eli Onkamon myllyn omistajan kanssa ja oikeus tuomitsi hänet purkamaan rakennelmaansa 1858. Juho Simonen onnistui paremmin muutama vuosikymmen myöhemmin. Simonen omisti myllyn ympäristön ja lupasi liikekumppanilleen maat tien ja rakennusten tekemiseen. Omistus siirtyi 1918 yhteisesti Janne Simoselle ja tunnetulle pohjoiskarjalaiselle liikemiehelle Cederbergille. Myllyn hoito jäi vähitellen Simosille. Vuonna 1920 mylly oli jo yksin Janne Simosen omistuksessa. Mylly pyöritti oheistoimintoina sahaa ja pärehöylää. Tilalla mainitaan olleen myös ”pajaliikkeen”. Mylly oli ensin vesimyllynä. Myöhemmin Simoset hankkivat rehuviljan jauhatusta varten ns. kotitarvemyllyn. Myllyssä olleen sähkögeneraattorin avulla saatiin sähköt paitsi myllytilalle, myös myllyn omistajan taloon ja myllyrakennuksen valaistukseen. Sota-aikana mylly toimi armeijan varastona. Suku jatkoi myllyn pitoa 1990-luvulle toiminnan vähittäiseen päättymiseen asti. **Mylly- ja saharakennus** (1889) on hirsirakennus. Asuinrakennus on rakennettu 1800-1900 lukujen vaihteessa. Se on peiterimavuorattu ja punamullattu. Kivestä ja hirrestä rakennettu navetta on samalta ajalta ja vuorattu samoin kuin asuinrakennus.

Hietalan eli Onkamon mylly on ollut vesimyllyistä pitkäikäisin. Se toimi Särkijärven rannalla, Lusmalampeen laskevan puron suulla. Myllyrakennuksia ei ole enää jäljellä, mutta myllytupa puron suulla myllylammien rannalla muistuttaa vielä menneestä ajasta. Lusmalampeakaan ei enää ole. Sen paikalla on kalanviljelylaitoksen altaat. Myllyajoista on myllytalolle jäänyt velvollisuus huolehtia Särkijärvestä lähtevän puron juoksutuksesta. Hietaloiden aikaan talossa toimi kaksi vuosikymmentä koulu ennen Kostamon koulun valmistumista (vuoteen 1957). Hienolla paikalla Särkijärven rannalla olevassa pihapiirissä on eri-ikäisistä rakennuksista, istutuksista ja pengerryksistä koostuva omaleimainen pihapiiri. Päärakennuksen hahmoa on muutettu alkuperäisestä.

Onkamon myllärin tyttärelle rakennettiin leikkimökiksi nikkarityylinen miniatyyrihyvila. (oik.)

Myllytupa on jäljellä

Ilmakuva Hietalan myllystä ennen myllyrakennusten purkamista.

Suomen ilmakuva

Tikkalassa puhutaan Karhunkanavasta Turhan Työn Monumenttina.

Karhunkanava. Onkamon myllyä uhkasi 1800-luvun lopulla kilpailijan tulo. Karhu –niminen mies kaivoi tuolloin noin 400 metrin päähän Hietalan myllystä kanavaa ajatuksena rakentaa paikkaan myllylaitos. Karhu kaivoi kahden kesän ajan ja kivesi kaivannon reunat sortumien estämiseksi. Hanke meni myttyyn, kun hän ei sitten saanutkaan myllylle hakemaansa lupaa.

Tohmajärven ainoa säilynyt **tuulimylly** on siirretty Onkamon Tyvelästä pitäjänmuseon piha-piiriin.

Onkamon Punamultatehdas

Kannusjärven laskussa paljastunutta maata ei voitu käyttää heinämaana, mutta maaliväriä siitä voitiin tehdä. Vuosina 1920–1926 toiminta oli teollista kun Heinäselästä, Ruukki- ja Marjalammesta pumpattiin keltamultaa, joka poltettiin punamullaksi. Jauhatuksen jälkeen aine pakattiin 50 kg:n puutynnyreihin ja lähetettiin maailmalle myytäväksi.

3.13 Rautatie rakennetaan

(Katso myös s. 55 Rautatiemiljööit)

Tohmajärvestä tuli radanvarsipitäjä kun Karjalan radan osuus Sortavalasta Joensuuhun päätettiin rakentaa Värtsilän tehtaiden vuoksi Pälkjärven ja Värtsilän kautta. Rata rakennettiin 1890-95 ja osuus Sortavala-Joensuu valmistui 1894. Rata helpotti yhteyksiä Sortavalaan, Viipuriin ja Pietariin, niiden satamiin ja sitä kautta maailmantalouteen. Kylistä ja saloilta kuljetettiin tukkeja. Raakapuuta jalostamaan rakennettiin sahoja ja tehtaita. Vuodet johdattivat uuteen aikakauteen, jossa luonnonvaroja käytettiin entistä tehokkaammalla tavalla.

Tohmajärven alueella rata määrättiin kulkemaan suurelta osalta asumattomien soiden ja tasaisten maiden kautta. Radan varressa olevat junan pysähdyspaikat jättivät entiset kyläkeskukset syrjään. Ihmiset muuttivat kulkutapojaan ja suuntasivat matkansa asemien, pysäkkien ja seisakkeiden kautta. Kohta radan varteen alkoi syntyä muutakin toimintaa. Tohmajärven asema rakennettiin Kemien pohjoispuolelle, vaikka paikka olikin keskellä suota. Muita pysähdyspaikkoja olivat Kaurila, Onkamo ja Tikkala. Kaurilan ja Tohmajärven asemat sekä Onkamon ja Tikkanen pysäkit saivatkin viereensä kohta kauppakartanoita, pieniä tehtaita ja sekatyöväen asumuksia. Asutuksen perässä rakennettiin kansakouluja ja seurantalaja, myös posti ja osuuskassan toimipisteet perustettiin.

Ratatyömaa oli hyvä työllistäjä, oman paikkakunnan työvoima ei edes riittänyt, vaan paikkakunnalle hakeutui miehiä kaukaakin. Työmaa Tikkalassa.

PKM

Kun Karjalan rata jäi 1944 rauhanteossa suurelta osin luovutetulle alueelle, Tohmajärvi jäi liikenteellisesti pussin perälle. Karjalan radalle tarvittiin korvaava yhteys etelään. Uusi yhteys toteutettiin vasta 1960-luvulla Kiteen kautta Onkamoon, osittain 1800-luvulla mitatulle vaihtoehtoiselle ratalinjalle. Matkustajaliikenne siirtyi kauas kirkonkylältä.

3.14 Kohti palveluyhteiskuntaa

Viiljelymenetelmien koneellistuessa ja kehittyessä ylituotanto-ongelmat kasvoivat ja maataloustuotantoa oli ryhdyttävä rajoittamaan. Valtion tukema uudisraivaus päättyi 1960-luvun lopulla. Eduskunnassa hyväksyttiin yksimielisesti ns. pellonvarauslaki 1969 ja peltoja alettiin ”paketoita” eli viljelysmaan metsittämisestä alettiin maksaa korvauksia. Ympyrä alkoi sulkeutua...

...ja maaltapako käynnistyi. Ylituotannon lisäksi maaltamuuttoa edistivät kaupunkien ja maaseudun tuloerot sekä palkkatyön loppuminen maaseudulla. Uusi konetekniikka teki metsätyöläisistä tarpeettomia ja pientiloja pystyssä pitänyt tulo oli näin poissa. Vähävaraisen väestön mökit ja pientilat autioituivat. Kivisissä vaaramaisemissa maatalous loppui, suotuisammissa viljelymaisemissa maatalouden harjoittamista yleensä jatkettiin. Sadoilla syrjäisillä tiloilla lopetettiin maanviljely ja jäätin eläkkeelle.

Moderni yhteiskunta on rakentunut uusien energiamuotojen varaan. Pääosa Tohmajärven kylistä kytkettiin valtakunnan sähköverkkoon 1940-luvun lopulla ja 1950-luvulla. Vapaan koskivoiman loputtua katseet olivat jonkin aikaa öljyssä. Öljykriisi syntyi kun tuottajamaat nostivat öljyn hintaa. Öljyn kulutuksen kasvu hidastui ja keskustelu energiavaihtoehtoista alkoi. Yhdeksi keinoksi tuli turpeen käytön lisääminen energiantuotannossa. Tohmajärvellä avattiin Konnunsuon, Rauansuon, Teerisuon ja Valkeasuon turvetuotantoalueet. Niistä Valkeasuon on valtava, 14 km pitkä ja leveimmillään kolme kilometriä leveä kenttä. Taivaalta katsottuna Valkeasuon turvetuotantoalue on laajin yksittäinen ihmisen aikaansaama maiseman muutos Tohmajärvellä.

Tohmajärvi liukui teollisen yhteiskunnan kautta nopeasti palveluyhteiskuntaan. Suomalainen yhteiskunta otti 1900-luvun aikana kiinni muut Euroopan maat elintasokilvassa. Vauhti näkyy muutoksena myös kulttuurimaisemassa. Viimeksi kuluneen vuosisadan jäljiltä mikään ei ole entisensä. Prosessi on aina kesken, ei ole paikoilleen pysähtynyttä kulttuurimaisemaa. Olennaista olekaan pysyvyys vaan muutos. Jokainen aika on uudistanut elinympäristöämme. Mitä meistä jää jälkeen?

4. OMA KULTTUURI- YMPÄRISTÖMME

Luku, jossa kerrotaan niistä kulttuurimaiseman tekijöistä, jotka voimme itse havaita ja löytää - Minkälaisista kylistä, taloista ja rakennetuista elementeistä nykypäivän kulkijan kulttuuriympäristö koostuu - Mitä yhteiskunnallisia ilmiöitä kaiken takana on.

Hiidensuon pellot ja niiden takaa nouseva Jouhkolan mäki

4.1 Kylät

Vaaramaisemaan syntyi yhtenäisiä peltoaukeita ja tiiviitä talorykelmiä jo asuttamisen varhaisissa vaiheissa. Muutaman talon pienkylät tai yksittäisasutus oli pääasiallinen vaara-asutuksen muoto. Korkeiden vaarojen lakialueet ovat yleensä moreenia, jota peittää tuulen kasaa- mana hietavaippa. Tällä lämpimällä, ravinteikkaalla, kivettömällä vaarahiedalla ovat viljavimmat pellot, jotka voidaan kylvää keväällä aiemmin kuin alavat maat. Vaaraselänteillä kylät ja rakennukset asettuivat nauhamaisesti kylätien varrelle (Kemie, Tikkanan Hernevaara). Vaarakylien hahmo voi olla myös kumparemainen, jolloin kylän rakennukset ovat sijoituneet vapaasti maastoon ilman tiukkaa järjestystä (Akkala, Riikola, Petravaara). Kiinteän asutuksen vanhin muoto on veden äärellä sijaitseva rantakylä. Taloja ovat ympäröineet pellot niin, ettei niistä ole muodostunut kovin tiivistä kylää (Onkamons Kannas, Saario, Peijonniemi).

Isojaossa useamman talon kimppukylät hajotettiin ja tiloja siirrettiin väljempiin maisemiin. Yksinäistalosta tai korkeintaan kahdesta saman peltoaukeaman talosta tuli selkeä valtatyyppi.

Tohmajärven keskuksen rakenne on koko 400-vuotisen olemassaolonsa ajan poikennut suomalaisen maaseututaajaman perusrakenteesta kirkko-keskellä-kylää. Tohmajärvellä ei ole ollut perinteistä kirkonkylää. Sen sijaan on ollut kirkon seutu parinaan Peijonniemen asutus järven toisella puolella sekä pääkylä levittäytyneenä Kemienvaaran rinteille.

4.2 Mikä on muokannut arkiympäristöämme?

Kylätieltä johtavat vanhaan Sormulaan kivikujaset, jotka päättyvät karjapihaan. Varhaisimman lapsuuteni aikana talon avara piha oli täydellisesti suljettu neliö, mutta minun ollessani paimenpoikana muutettiin pihan eteläsivulla ollut karjalousrakennus kauemmaksi lounaaseen, kaimon lähetyville, mihin rakennettiin mahtava kivinavetta. Siten eteläsivu jäi avoimeksi. Pihan itä- ja länsisivustoilla ovat aittarakennukset ja asuinrakennus on pohjoispuoleen, niin että avara pirtti on länsipäässä ja itäpäässä on kolme kamaria sekä taloushuoneita. Idänpuoleisessa aittarakennuksessa oli lapsuuteni aikana kamareiden nurkasta laskien maitoaitta, liha-aitta, kalusto- ja valjasvaja sekä talli. Länsipuoleisessa aitassa, joka sittemmin muutettiin kaksikerroksiseksi luhtiaitaksi, oli lapsuuteni aikana vaateaitta, eloaitta ja naisten aitta. Viimeksi mainitun takana oli sauna, jossa elämämme alkoi. Asuinrakennuksen pohjoispuolella oli pieni puutarha ja sen takana tuulimylly. Kauempana notkon takana oli paja omalla kummullaan. Riihi taas oli taloon tulevan kivikujasen vieressä etelänpuolella vastapäätä tallia.

Kotini avarilla mailla oli kuusi hakamaata. Lähinnä yösyöttöä varten olivat Lammenranta-aitaus ja lammentausaitaus. Talon toisella puolella oli avara, vehmas Notko, joka oli aikoinaan ollut viljelyksessä ja jonka sarkojen ojat nyt kasvoivat mansikoita ja mesimarjoja. Vain kujasten erottamana siitä oli Portinkorva-aitaus, jonka halki virtasi vilkas puro. Karttulan talon takana, puoli- matkassa kansakouluun oli laaja Suonsydämen aitaus, jossa oli aikoinaan ollut pieni talo. Vihdoin oli laajan kankaan takana, kahden kilometrin päässä Kiteen rajalla laaja Jokisuon niitty, jota voitiin käyttää laitumena vain ajoittain, koska siinä oli sekä luonnonvaraisia että viljeltyjä heinänurmia. Lisäksi oli vielä kaksikin avaraa yhteislaidunta, joilla lehmät pääsivät kulkemaan naapurikyliin asti. /Sormunen/

Karjalan uusi asema Pietarin vaikutuspiirissä vauhditti vanhan savutupakulttuurin häviämistä. Uloslämpiävä uuni oli merkittävä asumisen tasoa nostanut uudistus. Uusi lämmitystapa mahdollisti vaurauden kasvaessa ikkunoiden laajentamisen ja tuvan kaunistamisen erilaisilla tekstiileillä. Kamarit yleistyivät, ja niitä ruvettiin lämmittämään kakluuniuuneilla.

Suomen ensimmäinen maatalousrakennusopas Maatalousrakennuksia julkaistiin 1891. Siinä korostettiin omakotiasumista ihanneasumisena. Rakennusneuvonta otettiin ensimmäisenä maanviljelysseurojen ohjelmaan. Pohjois-Karjalan Maanviljelysseura ja 1900-luvun alussa sen rakennusmestarina toiminut Otto Savolainen olivat toiminnassaan hyvin aktiivisia. Neuvontatoiminta oli tarpeen, sillä etenkin pientiloilla rakennukset olivat puutteellisia. Neuvojat korostivat taloudellisuutta, tarkoituksenmukaisuutta ja yksinkertaisuutta. Myöhemmin neuvontatoimintaa maaseudulla harjoitti mm. Pienviljelijöiden keskusliitto, joka teki työtä itsenäistyneiden torppareiden kanssa.

Rakentamistapana suosittiin edelleen hirsirakentamista. 1800-luvulla asuinrakennukset olivat vielä pitkiä ja kapeita. Tähän tuli muutos 1800- ja 1900-lukujen vaihteessa. Rakennusten runko leveni ja korkeus kasvoi. Toiseen kerrokseen vesikaton alle alettiin rakentaa ympärivuotisia asuinhuoneita. Tällöin yleistyivät myös mansardikattoiset talot. Taloja maalattiin. Maatiloilla vaurastuminen näkyi suurina navettoina. Komeimmat ovat pitäjiä kiertäneiden kivimiesten harmaakivistä tekemiä. Tiilinavetat yleistyivät 1900-luvun ensimmäiseltä vuosikymmeneltä lähtien.

Pekkulan mansardikattoinen suurnavetta Hukkalassa

Sotavuodet 1939-1944 olivat taitekohta rakentamisen tavassa. Ennen sotaa rakennettiin pääasiassa hirrestä. Sotien jälkeen tavallisemmaksi tuli rankorakenteinen ja purutäytteinen seinärakenne. Julkisivuissa oli vaalea rappaus tai lautaverhous. Rintamamiehille ja asutus-tilallisille suunnitellut tyyppitalot tulivat kyläkuvaan.

Tasaiselle maalle suunnitellut tyyppitalot eivät hyödynnä rinteiden mahdollisuuksia rakentamisessa.

Nykyaikaiset omakotitalot ovat matalia, eikä niiden luoma kyläkuva juurikaan eroa kaupunkien omakotialueista. Kirkkotie.

Kaupunkimaiset omakoti- ja rivitalot sekä rintamamiestalojen elintasosiivet mukavuuksineen tulivat muotiin 1960-luvulla. Kaiken uuden ihannoiti näkyi mm. uusina levymäisinä julkisivumateriaaleina (mineriitti). Samaan aikaan lisääntyi maaltamuutto. Viime vuosien rakentaminen on keskittynyt omakotirakentamiseen ja peruskorjaustoimintaan. Uudet omakotitalot edustavat useimmiten valtakunnallisten talotehtaiden tuotantoa. Ihmisten kauneusihanteet ovat muovautuneet tarjolla olevien tyyppitalojen mukaan, jolloin rakennuspaikka joudutaan usein sopeuttamaan taloon eikä päinvastoin. Tohmajärven vaihtelevilla mäkimailta tämä aiheuttaa usein maisemaan huonosti sulautuvia pengerrystöitä.

Asutustoiminta

Maaseudun rakentaminen vilkastui 1900-luvun alkupuolella torpparilaitoksen loputtua ja vuoden 1922 asutuskäytön lakien (Lex Kallion) seurauksena kun maaseudun ns. tilaton väestö eli torpparit, mäkitupalaiset ja rengit saattoivat ryhtyä itsenäisiksi pienviljelijöiksi. Tätä toimintaa tukivat 1920-luvulta lähtien maatalousneuvonnan organisaatiot, joiden rakennusmesta-

rit suunnittelivat uudistiloille asuinrakennuksia ja navettoja. Myös Karjalan radan rakennusmestarit tekivät suunnitelmia pitäjäläisille. Maanviljelysseurojen ohjeissa tähdittiin pihapiirien parempaan toimivuuteen ja vaikutettiin yhtenäistävästi käsitykseen hyvästä maatalon pihasta.

Maaseudun rakentamisessa pyrittiin ottamaan huomioon sekä perinteiset talonpoikaismuodot että teollisen aikakauden uutuudet. Tavoitteena oli säilyttää perinteisesti maaseudulla käytössä olleita ja sinne sopivia rakennusmuotoja. Pääasiallisena rakennustapana oli edelleen lamasalvos. Mallikokoelmissa nähtiin jo lautarakennuksiakin. Multapenkki lattian sijasta rakennettiin täytelattia ja sokkeli alettiin valaa sementistä. Kattomateriaalina yleistyi huopakatto, arvorakennuksissa pelti, Tehdasosuusliikkeen ja Luosojoen tiilitehtaiden ansiosta Tohmajärvellä myös tiili. Rakennusten ulkovooraus yleistyi. Lauta- ja lankkutavara sahattiin yleensä kylissä höyrykoneilla käyvillä sahoilla.

Erityisesti tavoiteltiin asumisen käytännöllisyyden parantamista. Tupa oli edelleen talon keskeinen huone. Siellä tehtiin ruoka, syötiin, työskenneltiin käsitöiden parissa ja nukuttiin. Kuitenkin perheenemännän työtä haluttiin helpottaa. Pienten rakennusten tupaan tulee 1920-luvun lopulla erityinen keittiönurkkaus. Keskikokoisen tilan työskentelytilaksi tuli erillinen keittiö. Porstua oli enää tuulikaappi, ei säilytystila. Suuret ruoka- ja vaatesäiliöt sijoitettiin joko tupaan tai eteiseen portaiden alle jäävään tilaan. Kiinteät komerot rakennettiin huoneiden nurkkiin. Tuvassa oli leivinuuni ja hella ja kamareissa uunit lämmitystä varten.

Uudet pientalotyypit tulivat käyttöön ja paransivat asumisen tasoa. Se oli Pohjois-Karjalassa 1930-luvulla selvästi parempi kuin naapurissa Pohjois-Savossa. Vuoden 1937 asuntokannasta peräti 67 % oli rakennettu 1900-luvulla, mikä kertoo rakentamisen olleen voimallista jo siihen aikaan.

Pienviljelysten talomallit 1920- ja 1930-luvuilla olivat yhtenäisiä. Ne edustivat varovaista, konservatiivista linjaa. Tyylinä 1800-luvun lopun arkkitehtuuri tuomittiin herraskaiseksi ja kaupunkilaiseksi. Panelointi oli yhtenäinen harjaan asti. Höyläämätön lautamateriaali oli suosittua ja sen päälle kehoitettiin vetämään punamulta. Nurkkalautojen käyttö oli vähäistä. Jotkut ehdottivat vielä 1930-luvulla päreen käyttöä seinänvuoraukseen. Aikakaudelle oli ominaista kuistit. Kuis-tin tyyleiksi hyväksyttiin rokokoo, klassismi ja täysin koristelematon tyyli. Vinttihuoneiden rakentaminen yleistyi. Ikkunoissa klassisistinen piirre oli 6-ruutuisuus kaikuna 1700-luvun barokista. Ikkunat tehtiin kaksikertaisiksi. Tuuletusikkunoita suosittiin terveellisinä. Yhden lasin piti olla saranoitu "terveysikkuna". Ikkunoiden leveät vuorilaudat olivat yksinkertaisia ja ikkunan yläpuolelle tehtiin kapea räystäsmäinen ikkunalauta. 1930-luvun lopulla tuli käyttöön tuttu funktionalistinen ikkuna - kaksi korkeaa ruutua. Se siirtyi jälleenrakennusajan rakentamiseen. 1900-luvun alkupuolelta 1930-luvulle saakka kansallinen arkkitehtuuri oli vahvassa asemassa. Funktionalismi sai vielä odottaa vuoroaan maaseudun rakennuksissa. Yhdessä suhteessa sen idea meni kuitenkin läpi: toiminnallisuudessa. /Mertanen/

Jälleenrakennus

Sotavuosien 1939-44 ja sen jälkeisen ajan keskeisin yhteiskunnallinen kysymys oli siirtoväen ja rintamamiesten asuttaminen. Jälleenrakennus alkoi jo talvisodan jälkeen kun Siirtoväen pika-asutuslaki säädettiin. Sen perusteella Karjalan evakot ehtivät perustaa jo tuhansia asutustiloja ennenkuin menetetyt alueet jatkosodan aikana vallattiin takaisin. Sodan loputtua ja uuden rajanvedon jälkeen tuli voimaan Maanhankintalaki (1945), jonka myötä maata jaettiin siirtoväen lisäksi myös sotainvalideille, soteleskien perheille, sotaorvoille ja perheellisille rintamasotilaille. Kirsti Saarikankaan mukaan 1940-luvun jälkipuoliskon maaseudun jälleenrakentamista sekä siihen liittyvää maareformia ja uusien pientilojen perustamista on pidetty yhtenä Euroopan historian radikaaleimmista. Pika-asutuslakiin liittyneet rakentamista koskevat säädökset koskivat myös maanhankintalakia.

Vuosina 1945-56 rakennettiin Suomeen maanhankilain perusteella noin 75 000 asuintaloa ja perustettiin lähes 150 000 uutta pientilaa, joiden asuinrakennukset olivat pääasiassa puolitoistakerroksisia omakotitaloja. Suunnitelmalliset asutustoimet toivat haja-asutusalueille **säännölliset palstat** ja yhdenmukaisesti **ohjatun rakennustavan**. Tohmajärvellä kokonaan siirtoväen asutusalueina syntyivät Sikosuo ja Jylmä.

Asutusmaisema Sikosuoilta

Jälleenrakennuskauden tyyppirakentamista

Koneita ei juuri ollut ja ilman niitä uusien tilojen raivaaminen oli uskomaton urakka. Ojien kaivaminen ja peltojen raivaus Pohjois-Karjalan kiviseen maaperään oli raakaa työtä, jossa käytettiin kankia, lapioita, kuokkia ja paljaita käsiä. Kivien vetämisessä käytettiin kivirekeä ja hevosta. Suuret kivet oli ensin räjäytettävä.

Suuri osa taloista rakennettiin valtakunnallisten tyyppi- ja piirustusten mukaan. Sosiaaliministeriö ja maatalousministeriö järjestivät jo 1940 tyyppitalojen suunnittelukilpailun, jonka tuloksista julkaistiin *Maaseudun pienasuntojen tyyppi- ja piirustusten valintavihko*. Suomen Arkkitehtiliittokin perusti 1942 jälleenrakennustoimiston, jossa suunniteltiin tyyppi- ja piirustuksia ja annettiin suunnitteluapua. Myös navettoja ja muita talousrakennuksia varten laadittiin tyyppi- ja piirustuksia. Osa rintamamiestaloista rakennettiin pientalotehtaiden standardisoiduista elementeistä. Työmiesaskin kanteen tehtyjen piirustusten aika päättyi lopullisesti, kun 1949 tuli voimaan *Laki rakentamisesta maaseudulla*. Tämän jälkeen uudisrakentaminen edellytti etukäteen tehtyjä piirustuksia, jotka tuli hyväksyttävä kunnallisessa rakennuslautakunnassa.

PKA

Uusia asutustiloja sodan jälkeen Kaurilassa

Rakentamisen valtava määrä ja pula rakennusaineista pakotti rationaalisuuteen ja taloudellisuuteen. Vaikka nauloista oli pulaa ja puu lähes ainoa rakennustarvike jota oli saatavilla, jäi hirsi lähes kokonaan käytöstä ja korvautui rankorakennetekniikalla. Eristeenä käytettiin sahanpurua ja kutterinlastua. Puolitoistakerroksisesta rintamamiestalotyypistä tuli sodanjälkeisen kauden symboli. Sen ottivat käyttöön muutkin rakentajat.

Uusi talotyyppi muutti myös asumisen arkipäivän käytäntöjä. Yleensä tyyppitaloissa oli erilliset keittiö, makuuhuone ja olohuone entisten tuvan tai hellahuoneen sijaan. Tämä muutti tapaa käyttää asuntoa ja muutti myös asukkaiden suhteita toisiinsa. Nopeassa ajassa edettiin kauas vuosisatoja vanhasta talonpoikaisajan rakentamisen ja asumisen traditiosta.

Jälleenrakennuskauteen liittyvät myös ns. suurille ikäluokille rakennetut neuvolat ja koulut. Yksinomaan kouluja rakennettiin Tohmajärvelle kymmenessä vuodessa hengästyttävät 15 kappaletta: Kangaslammi ja Murtoi 1949, Hukkala 1951, Peijonniemi 1952, Riihiho 1953, Aseman koulun laajennus, Vatala ja Kostamo 1954, Riikola 1955, Hason ja Suur-Onkamon koulut 1956, Kangasmäki 1957, Ristee 1957, Tikkanen lisärakennus 1957 ja Kemie 1959. Koulujen tyyppiirustukset laadittiin Maaseudun keskusrakennustoimistossa. Suurin osa on nyt muussa kuin koulukäytössä.

Vatalan koulu on rakennettu 1954

PKA

4.3 Kirkolliset ympäristöt

Tohmajärven kirkollisten ympäristöjen taustalla on seudun ortodoksinen menneisyys. Kirkkoniemikin on alun perin ollut tsasounan paikka. Peijonniemen kylässä on ollut paitsi tsasouna myös kyläkalmisto. Muut tunnetut kalmistot ovat Akkalassa, Kantosyrjän Kirkkorinteessä, Onkamon Kannaksessa, Saarioissa ja Petravaarassa. Petravaaran asemasta ortodoksien pysyvänä asuinpaikkana kertoo kyläläisten rakentama moderni tsasouna.

Luterilaisena aikana 1650-luvulta lähtien kirkollinen toiminta on keskittynyt 1900-luvulle asti Kirkkoniemeen, josta kerrotaan tarkemmin luvussa 6.1.6 sivulla 68.

Petravaaran tsasouna onkin erikoinen moderni rakennus (arkkitehti Vilho Suonmaa 1964).

Kirkkoniemen vanha hautausmaa

Hautausmaat ovat maaseudun harvoja puistomaisia ympäristöjä. Niillä on myös historiallista ja kulttuurihistoriallista arvoa. Eri aikojen hautakivet, hautojen reunuskivet, aitaukset, valurautaristit ja kroput kertovat paitsi niiden viereen haudatuista ihmisistä, heidän uskostaan, arvoista ja arvostuksista, jopa ajan maallisista tyyli- ja arvostuksista.

4.4 Yhteistoiminnan kulta-aika

Suuret talojen tuvat olivat ennen talon ja kylän yhteisiä kokoontumispaikkoja. 1900-luvun alussa ne menettivät entisen statuksensa. Rengit, piijat ja loiset hävisivät taloista ja suunta kävi perhevijelmiä kohti. Uusia kyläkeskuksia olivat koulut, kaupat ja seuratalot.

Koulut

Aluksi kansakouluopetusta annettiin jonkun talon huoneissa. Ensimmäiseksi varsinaiseksi kansakoulurakennukseksi siirrettiin Jouhkolasta maanviljelyskoulun talo Kemielle vuonna 1876 (Koulumäki). Koulurakennuksista toiseksi vanhin on Tikkanen koulu vuodelta 1898. Samalta vuodelta on myös Kaurilan koulu. Koulutalojen rakentaminen vilkastui kun yhteiskunnalliset valistusaatteet saivat 1900-luvun alkupuolella runsaasti kannatusta. Vuonna 1921 voimaan tullut laki oppivelvollisuudesta aiheutti koulutalojen toisen rakennusvaiheen. 1920-luvulla rakennettiin vanhojen yläkoulurakennusten viereen alakouluja nuorempia ikäluokkia varten. Kansakoulutonteille keskittyivät maaseudun kylien suurimmat ja yleensä ainoat kunnalliset rakennukset. Opettajapariskunnat olivat kylien henkisiä johtajia ja koulut niiden henkisiä keskuksia, joissa pidettiin kyläjuhlia ja kokoonnuttiin erilaisiin seuroihin. Enimmillään kyläkansakouluja oli toiminnassa 1950-luvun lopulla. Kouluja oli silloin 24. Tohmajärvelle perustettiin sodan jälkeen oma keskikoulu. Sen rakennuksen valmistuminen 1950 käynnisti nykyisen koulukeskuksen muodostumisen Asematien varteen.

Koulu Petravaarassa on loppunut ja rakennus päätyntä verstaaksi.

Seurojen talot

Seura- ja työväentalojen kulta-aikaa elettiin Suomessa 1900-luvun alusta 1960-luvulle. Yhteisten talojen rakentaminen oli maaseudun voimannäyttö, jonka veroiseen ei ole sen koommin pystytty. Kutsussa useiden seurojen yhteinen talo valmistui vuonna 1934. Se on jatkanut nykypäiviin asti toimintaa Kutsun **Eräpirtti** -nimisenä. Järventauksessa on käytössä uudempi **Seurapirtti**. Muutamissa kylissä talkoohengellä rakennettiin myös urheilukenttiä. Sellainen saatiin sotien jälkeen mm. Sikosuolle.

PKA

PKA

Kutsun Eräpirtti (vas.)

Järventauksen Seurapirtti

Muita yhteistoiminnan tuloksia ovat **Työväentalo**, joka on rakennettu 1921 kokoontumislaksiksi perustuksiaan myöten palaneen edeltäjän paikalle. Talo on tyyppillinen työväentalo, kaksikerroksinen hirsitalo ja sitä on korjattu vuosina 1979-1986 opetusministeriön avustuksella. Vielä 1957 rakennettiin **Mäkipirtti** seurojentaloksi Asematien varteen. Rakennuttajana oli Maataloustuottajien sekä Marttayhdistyksen, Tohmajärven Oriyhdistyksen ja Tohmajärven Urheilijat ry:n muodostama osakeyhtiö. Tontin lahjoitti Joensuun Osuusmeijeri. Rakennuspuutavara hankittiin ostamalla Manttaalikunnalta lainajvästön hirret, jotka sitten sahattiin laudoiksi. Nykyisin talo on yksityisomistuksessa ja asuinkäytössä. Muita seurojen taloja on esitelty maisemakokonaisuuksien yhteydessä.

4.5 Kaupan ympäristöt

Merkittävimmillä maakauppiaille oli kauppakartanot keskeisellä paikalla kylätien varressa. Pikkukauppiaille riitti joku aittahuone talosta. Heitä sanottiinkin nurkkakauppiaksi ja heitä oli pienimmissäkin kyläpahasissa. Tohmajärven vanhin kaupparakennus on ns. Wahrmanin kauppa, joka seisoo varastona Kirkkotien varrella Pekkalan (littiläinen) pihassa. Osuusliikkeiden kulta-aikaa elettiin 1920-luvulta 1960-luvulle. Niiden haaramyymälöitä oli kaikissa merkittävässä kylissä. Kyläkaupan ja koulun tienoille pysähtyi myös linja-auto, joka toi mukanaan postitavaraa. Tohmajärvellä oli vielä 1977 peräti 11 kyläkaupaksi luokiteltavaa kauppa. Vuonna 2001 niitä oli jäljellä enää yksi (Hannu Asikainen, luento Euroopan rakennusperintöpäivillä 2002 Joensuussa).

Kutsussakin oli aikanaan useampia kauppia. Nyt ne ovat muussa käytössä. Entinen kauppa Kutsun tien ja Laasolantien risteyksessä on edelleen tärkeä maamerkki.

Nyt kauppa on keskittynyt Kemieen, missä uusimmat liikerakennukset ovat sijoittuneet valtatie varteen. Nykyisenä automarkettien aikana kaupoilla käydään myös oman kunnan ulkopuolella.

PKA

4.6 Tohmajärven erityispiirteitä

Säätyläiselämää hallintopitäjässä

Ruotsin vallan alussa 1651 Tohmajärvi annettiin vapaaherrakunnaksi 30-vuotisessa sodassa kunnostautuneelle sotamarsalkka Lauri Kaggille. Hänen etujaan paikalla valvoi hopmanni, joka puolestaan nimitti paikalliset virkamiehet. Virkamiesten asuin- ja hallintopaikoiksi perustettiin hoveja. Ensimmäinen Tohmajärvellä oli Hovila Risteessä. Läänitykset peruttiin takaisin kruunulle 1681 suuressa reduktiossa, mutta hovit säilyivät kuitenkin hallinnollisina keskuksina kun kruunu vuokrasi veronkannon arrendaattoreille. Tohmajärvellä arrendaattorien aika loppui 1725 ja veronkanto siirtyi kruunun virkamiehille. Tohmajärven painoarvo hallintopitäjänä kasvoi kun kruununvouti Wallenius muutti Liperistä Tohmajärvelle.

Säätyläiset olivat kirkon ja valtion virkamiehistä koostuva ryhmä, joka poikkesi rahvaasta luku-, kirjoitus- ja laskutaitonsa puolesta. He olivat myös ruotsinkielisiä. Osa virkamiehistä oli kartanonomistajia, jolla ei ollut virallisia tehtäviä. Virkakunnan koko oli määrätty, emä- ja yhden kappelin seurakunnassa tuli olla vähintään kaksi pappia sekä lukkarit. Hallintopitäjissä kuten Tohmajärvi, oli lisäksi nimismies, kihlakunnan kruununvouti ja kirjanpitäjä sekä tuomiokunnan tuomari. Voudin apuna oli kantokirjureita, nimismiehillä siltavoudit ja seurakunnilla koulumestareita. Lisäksi oli maanmittareita, sotaväen päällystää ja rajamaakunnissa tullimiehiä. Säätyläisten elämäntapa poikkesi rahvaan elämästä. He eivät useinkaan itse osallistuneet talon töihin, vaan talonpidosta vastasivat alustalaiset ja torpparit. Eri aikojen säätyläisten tiloista tunnetaan Tohmajärvellä Hovilan ja Jouhkolan lisäksi Porthan, Nyman, Lähtelä, Postila, Hirvola, Oravaara, Everilä ja Ellilä.

Jouhkolan hovi

Jouhkolan hovi oli Pohjois-Karjalan merkittävin säätyläistila. Sieltä käsin Karjalan kuninkaan lisänimen saanut Wallenius hallitsi koko maakuntaa. Jouhkolan arvovaltaa lisäsi 1787 saadut allodiaalirälssisäterin oikeudet. Siitä tuli todellinen aatelistila, jolla oli aatelisvallan vähetessäkin jäljellä joitakin etuoikeuksia tavallisiin tiloihin nähden. Hovin rakennukset muodostivat kaksi pihapiiriä, joista toinen oli ns. miespiha ja toinen karjapiha. Päärakennuksen eteläpuolella oli iso puutarha ja kalalammikko, pohjoispuolella oli aittarivejä. Lähellä oli pitäjän ensimmäinen tuulimylly, joka jauhoi hovin viljoja kahdella kiviparilla. Kartanosta johti suorat tiet Akkalan kautta maantielle sekä rantaan, jossa oli panimo ja pesutupa. Kaikki oli järjestetty 1700-luvun sotilasarkkitehtuurin vaikutteiden mukaan linjoihin ja neliöihin. Empiiretyylinen päärakennus biljardisaleineen valmistui 1800-luvun alussa.

Piirros palaneesta empirekartanosta. Tilalle on rakennettu 1990-luvulla sitä jäljittelevä uudisrakennus.

Koivukuja Jouhkolan pihapiiristä rantaan

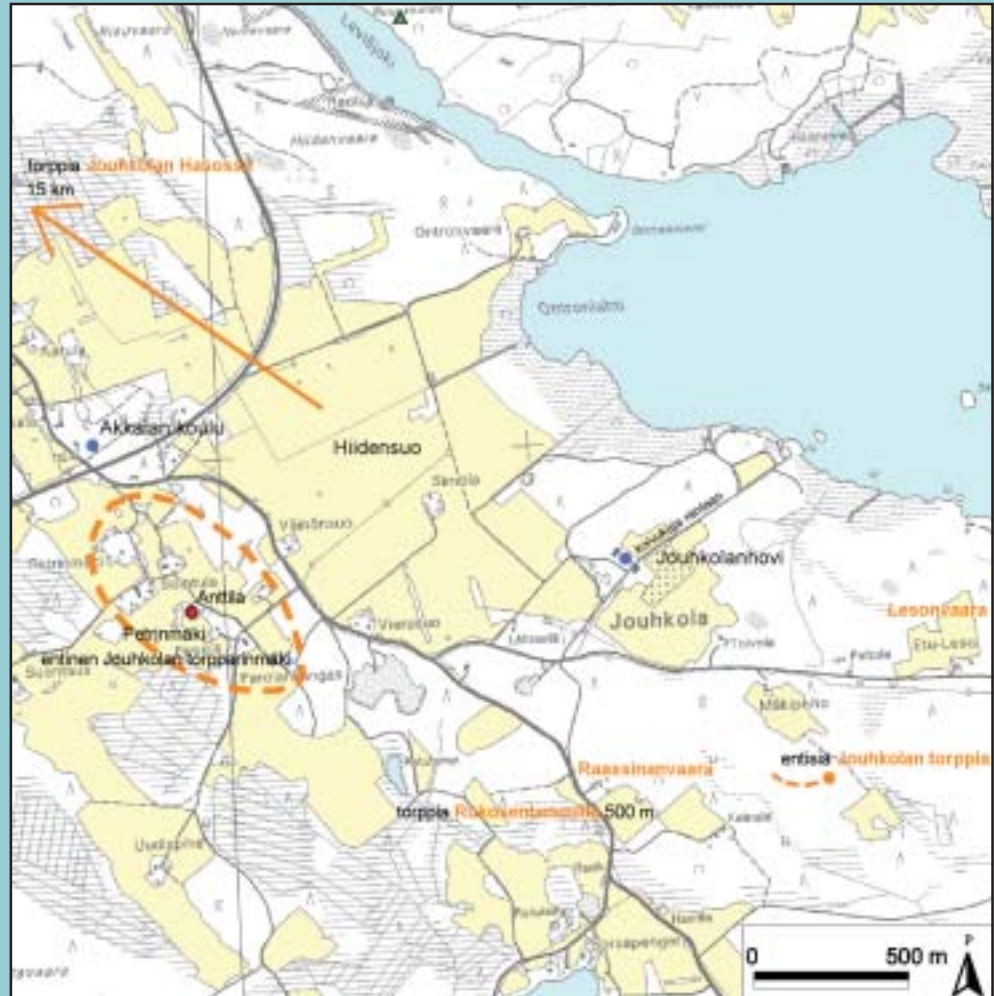

Jouhkolan nykyinen päärakennus

Suomen sodassa 1808-1809 Suomi siirtyi Venäjän vallan alle, mutta Jouhkolan hovi säilytti asemansa hallintopaikkana ja kartanokulttuurin edustajana. Vuonna 1819 Venäjän keisari Aleksanteri I vieraili tutustumismatkallaan Suomeen myös Jouhkolan Hovissa. Samoin kävi Elias Lönnrot runonkeruumatkoillaan Jouhkolassa tapaamassa ystäväänsä kirkkoherra Petrus Walleniusta.

Samuel Henrik Antellin aikana 1858-1867 Jouhkolassa toimi maanviljelyskoulu, jossa pyrittiin selvittämään uusien työmenetelmien ja työkalujen soveltuvuutta tšekäläisiin oloihin. Koulu oli tarkoitettu pohjoiskarjalaisille miehille ja naisille. Koulun koepellolle kylvettiin ensimmäisenä koko pitäjässä timoteiheinä ja apilaa, virnakaurea ja turnipseja. Moni tohmajärveläinen viljelijä näki Jouhkolassa maatalouden uusimman kehityksen. Koulun toiminta loppui nälkävuosiin ja oppilaiden olemattomaan pohjakoulutukseen.

Kun tila pantiin verolle vuonna 1868, oli siinä maata 6426 ha, josta peltojen osuus 370 ha. Hovissa oli 1860-luvulla 31 torppaa ja se oli huomattavin ja yhtenäisin torpparialue koko maakunnassa. Ilmiö oli uusi Pohjois-Karjalassa, sillä vastaavia torpparikyliä tapasi vain Etelä-Suomen suurtilojen lähellä. Läheisessä Petrinmäessä oli viisi torppaa, joista kiirehdittiin joka aamu kartanoon päivätöihin.

Kartta 3

*Sano mikä mies sinä olet ? Komennat kuin Jauhkolan vouti ja kiusaat kuin sielunvihollinen!
/Sormunen/*

Puutarhat

Tohmajärveläiseen säätyläiskulttuuriin on liittynyt oleellisesti puutarhan hoito. Harrastuneisuutta on varmasti tukenut pitäjän ihanteellinen sijainti Laatokan vaikutuspiirissä ja alueen alkuperäisluontoakin ravitseva maaperä. Säätyläistalojen pihapiiriin ovat 1800-luvulta lähtien kuuluneet hyötynuutarhan lisäksi omenatarhat sekä harvinaisempia puulajeja kasvavat puistot. Osa näistä yksityispuutarhoista on vieläkin jäljellä, osa rapistuneina ja uudistamista kaipaavina. Jauhkolan hovissa ja Suoniemen tilalla (Malisen talo) olivat Tohmajärven ensimmäiset puutarhat. Everilän hovista ei juuri muuta olekaan jäljellä kuin monipuolinen puulajien ja puutarhakasvien puisto, kasvit jotka ovat sinnitelleet villiintyneenä jo vuosisadan. Nymanin apteekin pihapiirin puulajipuisto elää ja voi hyvin. Kirkkoniemen pappilan puutarhassa on säilynyt monia puutarhakasveja ja pensaiden muodostama puutarhamaja.

Rajan läheisyys

Kruunun ja sen tilojen asema pitäjässä perustui aluksi rajan läheisyyteen, kun haluttiin luoda tukeva perusta ruotsalaisten hallinnolle. Rajan läheisyys on vuosisatojen ajan tuntunut kouriintuntuvasti myös tavallisten ihmisten elämässä. Seutua ovat käyttäneet kauttakulkuun ja sotimiseen niin Ruotsin kuin Venäjänkin sotajoukot. 1500-luvulta 1800-luvun alkuun asukkaiden osaksi on tullut väistyä sotajoukkojen tieltä. Tämä edestakainen liike autioitti taloja, synnytti piilopirttejä saloille ja toi tyhjenneille tiloille uusia asukkaita lännestä, osittain helppomman elämän, osittain sotaväestä välttymisen toivossa.

Itsenäisen Suomen sisällissota 1918 ei juurikaan koskettanut Tohmajärveä, ainoastaan Värtsilässä sen punakaarti riisuttiin aseista heti sodan alussa. Toisen maailmansodan aika, talvi- ja jatkosodat, toivat taas sotajoukot Tohmajärvelle. Siitä tuli rintamalle menevien ja sieltä palaavien joukkojen kokoontumis- ja läpikulkupaikka. Tohmajärven rajakomppanian tie kulki Salmista Kirkkoniemen kautta Värtsilään. Kalpadivisioona lähti 1941 rintamalle Tohmajärveltä ja Ellilästä annettiin selustatukea rintamalla hyökkääville joukoille. Vihollinen teki joitakin pommituksia ja desanttien iskuja myös Tohmajärvelle. Tohmajärven tiet - erityisesti nykyinen Muskoon johtavava kantatie 4884 - täytyivät luovutetusta Karjalasta tulevien evakkojen ja heidän kuormastojensa lohduttomista kolonnista. Toiseen suuntaan liikkui rintamalle siirrettäviä joukkoja.

Talvisodan jälkeisessä Moskovan rauhassa uusi raja vedettiin niin, että Tohmajärvestä tuli rajapitäjä. Rauhan tulo toi Tohmajärvelle rajavartioston, jonka tiloiksi rakennettiin pieni yhdyskunta Risteeseen.

Tällä hetkellä rajan läheisyys tuntuu Tohmajärven kautta kulkevana liikennevirtana Venäjältä ja Venäjälle, ensisijaisesti Sortavalaan. Tämä liikenne sekä venäläiset maahanmuuttajat ovat tehneet kanssakäymisen rajan yli arkipäiväiseksi asiaksi.

Vallituksia ja vartioita

Ruotsin ja Venäjän välisessä Suomen sodassa käytiin 26.8.1808 Kemien itäpuolella Lahdensillan taistelu. Siinä Karjalan jääkärit olivat asettuneet teiden risteykseen puolustukseen. Kenttälinnoitukset muodostuivat kahdesta vallituksesta, joista toinen oli aivan tien risteyksessä ja toinen taaempuna Lahdenpuron pohjoispuolella. Etelästä marssi paikalle 5000 miehen vahvuinen venäläisarmeija ruhtinas Dolgorukin johdolla. Taistelu oli epätasainen ja ylivoimainen vihollinen pakotti jääkärit perääntymään kauas Pielisjoen toiselle puolelle. Kemiin kylästä tuli Dolgorukin tukikohta. Venäläiset kaivoivat Kemienvaaran länsirinteeseen vallituksia, jotka ovat vieläkin jäljellä ja tunnetaan Dolgorukin valleina.

Dolgorukin vallit Porthanin rinteessä. Tästä noustiin kylälle, Kemmiin mäelle, Kiteeltä ja Kuopiosta tultaessa. Vallituksia ympäröivät pellot tulisi säilyttää rakentamattomina.

Näkymä Dolgorukin valleilta.

Puolustusvalleja on myös Lahdensillan taistelupaikan lähellä paikassa, jossa nykyisin taistelun muistomerkki.

Itsenäisyyden ajan puolustuslinjat

Sodan varjostaman välirauhan aikana 1940 alkoivat monumentaalisen Salpa-linjan linnoitustyöt Tohmajärvelläkin. Linnoitustyö oli Suomen historian suurin rakennustyö, 1200 kilometriä pitkä Neuvostoliiton vastaisen rajan mittainen puolustuslinja. Tohmajärvellä se ulottui Onkamon Kannakselta lähelle Valkeasuon reunaa. Järvet täydensivät puolustuslinjaa. Panssariesteisiin tarvittava kiviaines louhittiin Hernevaaran pelloilta ja Kiviojalta. Työtä oli tekevässä muutamien erikoismiesten ohjauksessa lähitaloihin sijoitettuja evakkoja sekä asevelvollisia. Panssariesteiksi pystytettyjä kivirivejä on pystyssä Kauppisen ja Rautiaisen pelloilla Kannaksella.

4.7 Teollisuuden ympäristöt

Ruukkien ajasta rautateollisuuteen

Oy Wärtsilä Ab:n perustamisajankohtana pidetään huhtikuuta 1834, jolloin Karjalan läänin maaherra antoi oikeuden rakentaa sahan silloisen Tohmajärven pitäjän alueella sijaitsevan Wärtsilänkosken kosken partaalle. Parin vuoden kuluttua saha siirtyi kiteeläisen teollisuusmies Nils Ludvig Arppen (1803-1861) omistukseen. Sahatavaran menekkivaikeudet ja vuoden 1851 asetus metsien hävittämisen ehkäisemiseksi ja sahateollisuuden rajoittamiseksi pakottivat hänet harjoittamaan senaatin tukemaa metalliteollisuutta. Arppe sai senaatilta 1852 lupakirjan *rakentaa Wärtsilään kaksi masuunia kotimaisten järvi- ja suomalmien jalostamista varten, kankirautavasaran sitä varten tarvittavine kaksine uuneineen, yhden nippuvasaran sekä kaksi naulavasaraa, kuin myös mekaanisen verstaan*. Jo ennen kuin Wärtsilän masuuni oli alkanut toimintansa, oli Arppe ostanut myös Möhkön rautatehtaan Ilomantsista. Wärtsilän ja Möhkön ruukit valtasivat haltuunsa kymmeniä järviä, joista nostettiin järvimalmia ruukkien raaka-aineeksi.

Järvimalmi eli malvi, niin kuin kansa sitä kutsui, koottiin kesällä järvien pohjasta. Pienellä hirsilautalla seisoj pari kolme henkeä työssä. Yhdellä oli pitkävartinen haavi kädessä ja sillä hän haraa järven pohjaa. Nostettuaan haavinsa ylös hän kaatoi sisustan rautapohjaseulaan. Seulalla huuhdottiin järven pohjasta nousut ruta ja puhdas malmi kaadettiin sitten keskelle lauttaa. Tätä ruosteekarvaista, sorantapaista malmia nimitettiin muotonsa mukaan "hernemalmiksi", "tenkamalmiksi" tai "korpumalmiksi". Paras saalis oli ennen koskemattomilla paikoilla, mutta vesi sisältää rautaa, ja jo 10 vuoden kuluttua voitiin samoja seutuja uudestaan kokea hyvällä menestyksellä. Lautalta malmi tyhjennettiin määräpaikkoihin rannalle, josta se proomuilla, hevosilla tai eri kulkuneuvoilla vuoronperään vietiin eteenpäin. Varastopaikoissa malmi lajiteltiin ja pantiin ruostumaan seuraavana kesänä perille vietäväksi. Malmin nosto oli köyhälle väestölle suuri tulolähde. / Relander /

Värtsilään muodostui omaleimainen teollisuusyhteisö, joka erottautui jo ulkoisesti perinteisellä tavalla rakennetuista kylistä. Tiilisten tehdasrakennusten lisäksi Värtsilässä oli kirkko, pappila, konttori, sairaala, koulutalo ja mahtava maatila sekä yhtenäisesti rakennettu työväenasuntoalue. Tehdas työllisti tohmajärveläisiä myös välillisesti. Kylissä poltettiin hiiltä tehtaaseen käyttöön.

Uusi-Värtsilä

Moskovon rauhassa 1940 Värtsilän rautatehdas jäi rajan taakse. Yhtiön voimalaitokset kuitenkin jäivät Suomen puolelle ja niiden varaan haluttiin käynnistää uusi tuotanto. Vanhan Värtsilän evakuoinnissa tuli kiire. Sieltä tuodut romurauta- ja hiillilastit kipattiin ensimmäiseen sopivaan paikkaan ja palattiin hakemaan uutta lastia. Peionniemen kylä oli sopivalla paikalla ja sinne Oy Wärtsilä Ab perusti uuden tehtaan, jonka toiminta alkoi heti 1940. Parisataa entistä Värtsilän tehtaan työntekijää sai työpaikan kylään perustetusta rautavalimosta. Jo samana vuonna aloitettiin myös työväen asuntojen rakentaminen. Läheiselle kankaalle rakennettiin vuosina 1940-44 taajama, jossa oli toistasataa työsuhteasuntoa. Oy Wärtsilä Ab rakennuttamia asuintaloja on kolmea tyyppiä: neljän perheen, kuuden perheen ja kahdeksan perheen taloja. Uusi-Värtsilä -nimen saaneessa teollisessa yhteisössä oli myös kansakoulu ja urheilukenttä sekä asukkaiden kokoontumistiloiksi rakennettu kerhotalo elokuvateattereineen. Kauppojakin oli useita.

Kylä asukkaineen koki kovan iskun, kun Oy Wärtsilä Ab lopetti valimotoiminnan 1967. Toimintaa jatkettiin vielä uusien yrittäjien voimin, mutta yritys ajautui konkurssiin 1983. Tehtaan toiminta loppui ja taajama hiljeni. Valimon kiinteistön omistaa nyt uusi yrittäjä, mutta toimintaa on vain pienellä osalla tehdasaluetta. Käyttämättömiltä osiltaan autio ja ränsistynyt teollisuusmiljöö tyhjine halleineen on salaperäinen maailma, jonka "rumuuden estetiikka" voisi sopia vaikka kaurismäkeläisen elokuvan lavasteeksi.

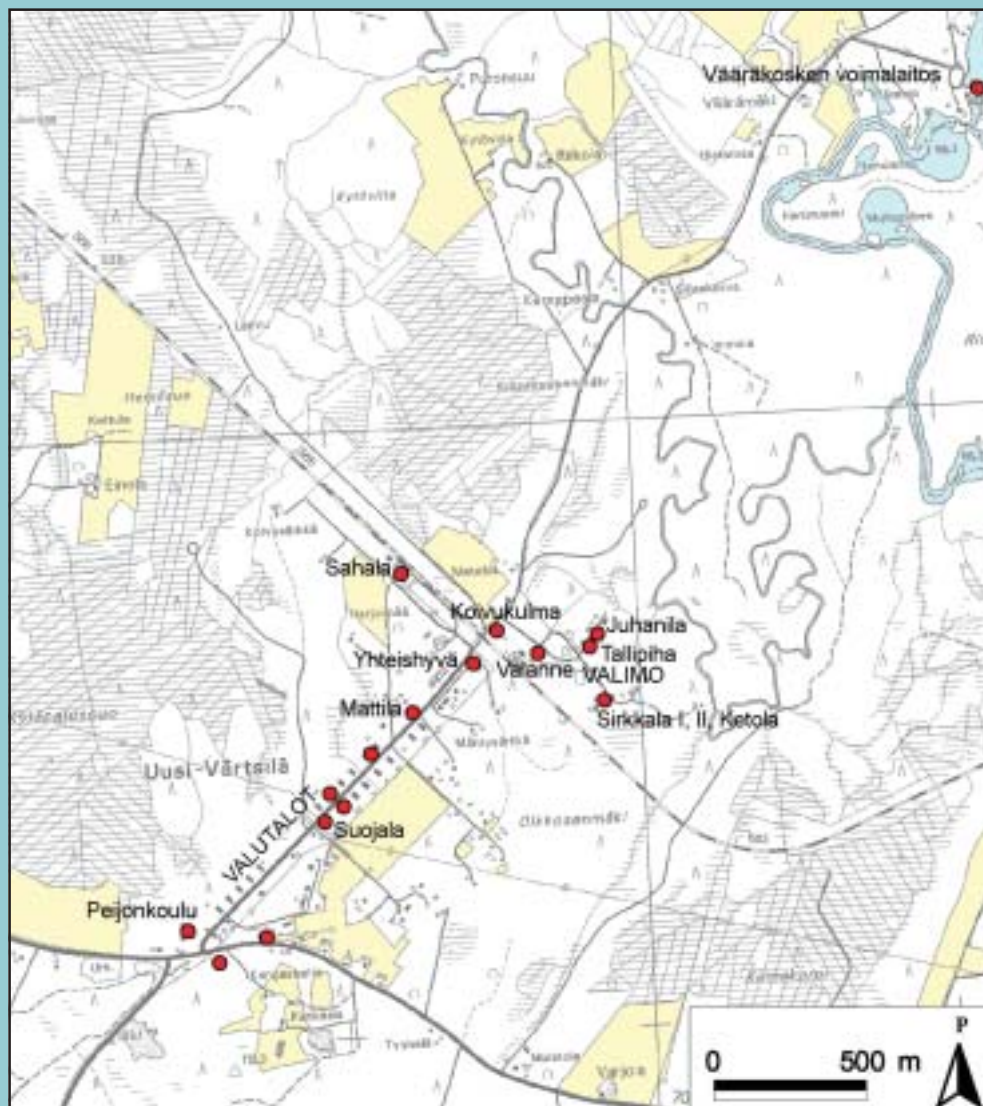
Teollisuusrakennuksen umpeenmuurattuja ikkuna-aukkoja

Teollisuuskylällä on oma pesulakin, valimon vieressä, lähes Jänisjoen rannassa!

Valanne (oikealla) on tehdasalueen sydän, koivut valtaavat itse tehtaan. Kummitusmaisista, tyhjiin olevista tehdasrakennuksista kertovat kaatuneista toiveista mutta kiehtovat myös mielikuvitusta uusien toimintojen suojana.

Kartta 4

Työväen asuntojen rakentaminen aloitettiin kylän perältä, tehdaslaitoksen vierestä. *Neljän perheen talot Sirkkala I, Sirkkala II ja Ketola* olivat tyyppitaloista pienimpiä ja ne rakennettiin 1940. Asuntoja oli kaksi alhaalla ja kaksi ylhäällä. Sisäänkäynnit olivat talon molemmissa päissä. Talot ovat rankorakenteisia. Kattomuotona on auma. Nyt taloista kaksi on asuttuna, kolmas on vapaa-ajan käytössä. **Valutalot** rakennettiin Uusi-Värtsiläntien varrelle vuosina 1940-44. Niissä oli asunnot *kuudelle perheelle*, neljä alhaalla ja kaksi ylhäällä. Yläkerran keskimmäisiin huoneisiin saatiin luonnonvalo korotetuista kattoikkunoista.

Valutaloja Uusi-Värtsiläntien varrella

Tallipiha oli kolmen *kahdeksan perheen* asuintalon ryhmä. Talot rakennettiin 1943. Ne ovat 1 1/2 -kerroksisia rankorakenteisia puutaloja, joissa on aumakatto ja punamullattu pystyrimaverhous. Kussakin rakennuksessa on asunut kuusi perhettä alhaalla ja kaksi yläkerrassa. Sopu on antanut sijaa, sillä asukkaat ovat joskus antaneet yösjän myös läheisen vankileirin venäläisille sotavangeille. Pihalla on ollut huusi, jossa oli kahdeksan koppia, oma jokaiselle ruokakunnalle. Talot on myyty yksityisille. **Juhanilan** uudet omistajat korjaavat taloa yhden perheen asunnoksi.

Yhtiö rakensi **Suojalan (Kerhotalo)** vilkkaan teollisuusyhteisön vapaa-ajan tilaksi 1951. Talossa voitiin pitää kerhoja ja näyttää elokuvia, salissa oli myös näyttämö. Kerhotalo oli kylän toiminnan keskus ja sen arkkitehtuuriinkin kiinnitettiin erityistä huomiota. Siinä on myös onnistuttu. Sisäänkäynnin pylväikkö hätkähdyttää vieläkin modernilla muotokielellään. Talo on nykyään yksityisomistuksessa.

Suojalan kutsuva sisääntulo ansaitsisi arvokkaamman kohtelun.

Valanne on 1950 rakennettu kaksikerroksinen rapattu toimistorakennus tehdasalueella. Wärtsilä-yhtymä rakennutti sen toiminnan päästyä vauhtiin. Rakennuksen suuruus kuvaa yhtiön toiminnan merkitystä Uusi-Värtsilän kylässä. Uusi omistaja kunnostaa rakennusta asuin- ja toimistokäyttöön.

Kylässä oli taloja myös ennen yhtiön aikaa. **Sahala I** on rakennettu 1908-37 ja oli tehtaan aikaan konttori- ja asuinkäytössä, nykyisin vain asuntona. Talo on kaksikerroksinen. **Koivukulma** on rakennettu 1900-luvun alussa. Se on hirsitalo, joka on säilynyt ulkopuolelta alkuperäisessä asussa ikkunoita myöten. Talo on entinen maatilan päärakennus, jonka Wärtsilä osti työntekijöittensä ensimmäiseksi asunnoksi heti talvisodan jälkeen toiminnan alettua.

Kunnan ensimmäinen koulu oli perustettu Nils Ludwig Arppen toimesta 1859 Värtsilään, joka tuolloin vielä kuului Tohmajärveen. Koulun oppilaista suurin osa oli Värtsilä-yhtymän työntekijöiden lapsia. Koulu muutti tehtaan ja evakkojen mukana. **Peijonniemen koulu** rakennettiin jälleenrakennustyyliin 1951. Se on rapattu, kolmikerroksinen kivirakennus ja on edelleen kouluna. Sen lisäksi siinä on sivukirjasto ja kylätoimisto.

Peijonniemen koulu

PKA

Uusi-Värtsilän teollisuusyhteisön kasvaessa Uusi-Värtsiläntien varteen rakennettiin vuonna 1951 kaksi kauppaa. Molemmat ovat lopettaneet toimintansa. Entinen **K-kauppa (Mattila)** on kivitalo ja sen erikoisuus on funkkikselle tyypillinen näyteikkunaerkkeri. Osuusliike **Yhteishyvän** liike- ja asuinrakennus on kaksikerroksinen. Matala siipiosa valmistui 1960-luvulla ja siinä toimi posti lakkauttamiseensa asti.

Voimalaitoksia

Oy Wärtsilä Ab rakennutti Jänisjokeen **vesivoimalaitoksia** Värtsilässä sijaitsevien teollisuuslaitosten tarpeisiin. Saarion ja Vääräkosken voimalaitokset rikastuttavat myös nykyisen Tohmajärven kulttuuriympäristöä korkealaatuisella teollisuusarkkitehtuurillaan. **Saarion** voimalaitoksen arkkitehtuuri edustaa keskieurooppalaisesta uusgotiikan värittämää teollisuuden tiiliarkkitehtuuria. Se rakennettiin vuonna 1908 Saarionkoskeen vanhalle myllypaikalle. Rakennuksen julkisivut ovat symmetriset ja korkeat holvatut ikkunat tuovat valoa turbiinihalliin. Julkisivuissa on tyyliille tyypillisiä listoja ja pilastereja. Talvisodan aikaan rakennus oli naamioitu eli maalattu valkoiseksi pommitusten takia. Ulkopuolella on vanha patoallas turbiinitunneleineen. Samaan aikaan voimalaitoksen kanssa valmistui ylhäällä mäellä oleva koneenhoitajien asuinrakennus Pytinki.

Wärtsilä-Yhtymä rakensi uuden nykyaikaisen voimalan vanhan viereen 1984. Silloin Saarion kylätoimikunta ehdotti vanhan voimalaitoksen museoimista. Tohmajärvi-Seura ostikin sen museoksi. Korjaukset etenivät saatujen avustuksien tahdissa. Saarion voimalaitos on maamme säilyneistä voimalaitoksista vanhin, jossa on alkuperäinen koneistus. Voimalaitoksen koneet ja laitteet on konservoitu vuonna 1991. Museolle tulevan polun varressa on myllynkiviä muistuttamassa Saarion myllyajasta.

Saarion koski 1962 ennen uuden voimalaitoksen rakentamista

PKM

Saarion voimalaitos Saarionlammen rannalla

Saarion voimalaitoksen turbiinihalli (oik.)

PKA

PKA

Arkkitehtonisesti vähintään yhtä arvokas on vuonna 1915 valmistunut **Vääräkosken** voimalaitos, joka puolestaan edustaa edellistä modernimpaa jugendvaikutteista teollisuusarkkitehtuuria. Vääräkosken voimalaitoskin on tiilirakennus, mutta siinä on vaaleaksi rapattuja koristelijoja tasakaton räystääsaiheena sekä korkeita ja kapeita ikkunoita. Kuusiaukkoinen patorakennus on tehty lohkokivistä. Sen päällä on Jänisjoen yli kulkeva terässilta luukkujen huoltoa varten. Sähkön tuotanto loppui 1992 nykyaikaisemman voimalan valmistuttua vanhan viereen. Vanha voimala on nyt uuden voimalaitoksen valvomo- ja kytkinasemana. Wärtsilä-Yhtymän voimalaitokset siirtyivät Pohjois-Karjalan Sähkö Oy:n omistukseen vuosina 1989-1990.

PKA

PKA

Vääräkosken voimalaitos

Tehdasosuusliike

Rautatien rakentamisella 1800-luvun lopussa oli valtava merkitys kunnan elinkeinoelämälle. Ensimmäiseksi se tuntui Tohmajärven aseman seudulla, jonne teollisuus hakeutui hyvien yhteyksien vuoksi. Tuore Turvepehku-Osuuskunta r.l. (myöhemmin Tehdasosuusliike) perusti 1907 sinne turvepehku-tehtaan, joka jalosti turvetta navettojen lannan ja virtsan sitomiseen ja edelleen maanparannusaineeksi. Tästä alkoi ketjureaktio jonka tuloksena Tehdasosuusliikkeestä kehittyi maakunnan suurin osuustoiminnallinen yritys ja sen ympärille oma-ilmainen teollisuusmiljö.

Rautatien ja Tehdasosuusliikkeen vetovoima teki asemanseudusta varteenotettavan kilpailijan Kemien taajamalle.

Pehku pakattiin rimakehikkoihin. Rimat täytyi tehdä ja syntyi sahatoiminta. Turvepehikutuotannon kausiluontoisuutta tasaamaan päätettiin rakentaa mylly, jossa ryhdyttiin jauhamaan viljaa ja valmistamaan ryynejä. Rimojen sahauksesta syntyi jätettä, jolle piti keksiä käyttöä. Siitä poltettiin hiiltä, mutta sitä voitiin käyttää myös polttoaineena. Kun huomattiin että tehdasalueen savi oli sopivaa tiilen tekoon, löytyi sahausjätteille lisää käyttökohteita. Sahanpurua voitaisiin käyttää savimassassa huokoistavana ainesosana ja tiiliuunien polttoaineena. Tiilitehdas perustettiin vuonna 1925. Rakentamisen vilkastuttua ja rakennustapojen monipuolistuttua alettiin turvepehkuja käyttää myös talojen lämmöneristykseen. Pitkään tehtaan energiatarpeen tyydytti 1918 hankittu generaattori. Aluksi se tuotti sähköä tehtaalle ja tehdasyhdyskunnalle, myöhemmin myös kylälle ja asema-alueelle. Sahaustoiminnan kasvaessa energiaa ostettiin toiselta suurelta yritykseltä, Wärtsilä-Yhtymältä. Sodan jälkeen turvepehkun valmistaminen hiipui ja loppui kokonaan. Myllytoimintakin jouduttiin lopettamaan kannattamattomana. Yritys keskittyi tiilen ja sahatavaran valmistukseen. Sahan ja tiilitehtaan toiminta päättyi 1990-luvun lamaan.

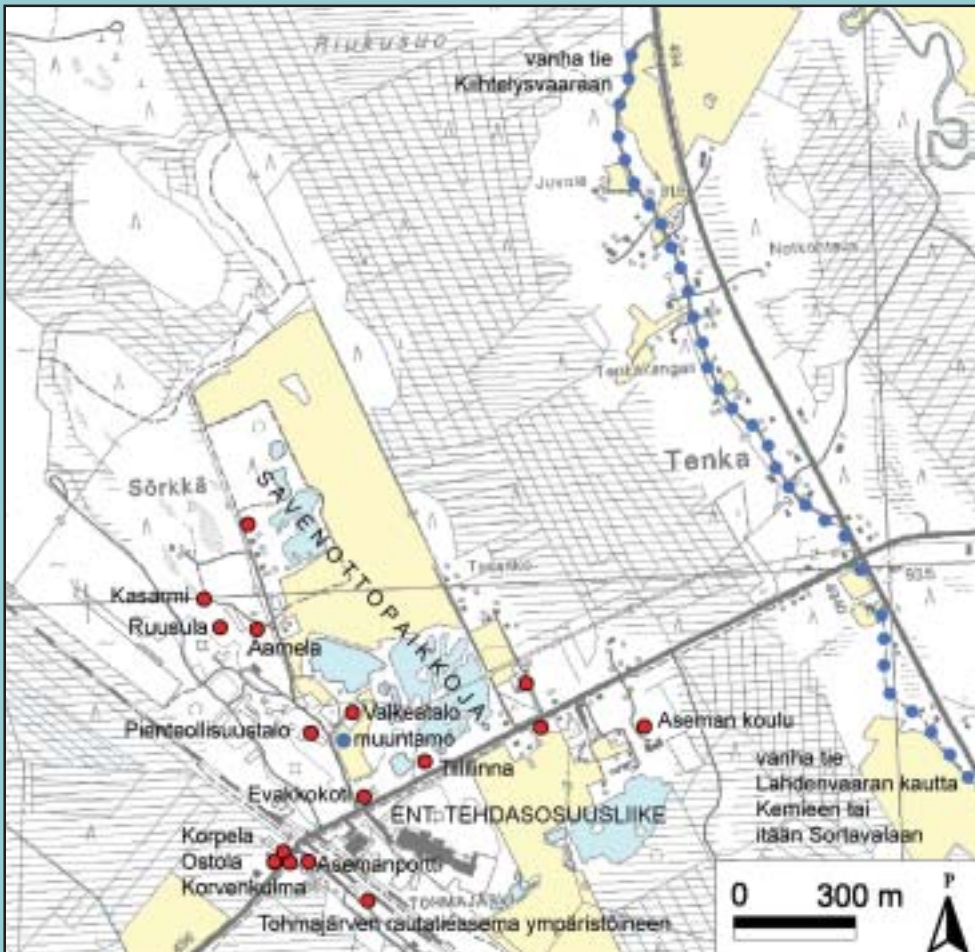

PKM

Turvepehukutehdas

Tulipalot tuhosivat laitokset useita kertoja ja kokemuksista viisastuneena uudet tehdasrakennukset tehtiin lopulta tiilestä. Tehdasosuusliikkeen toiminnan myötä aseman seudulle rakentui teollisuusyhdyskunta, jonka rakentamisen määrä on huimaava: **Neljä tehdaslaitosta ja konttori; asuntoja** henkilökunnalle, työnjohtajille ja työvälle aluksi 21 eri rakennukseen (mm. Kasarmi ja Ruusula); Konttori ja johtajan asunto; Metsäpäällikön asunto; Työnjohtajien asunto kivistä, 12 huonetta "nykyajan mukavuuksin"; Ruokailurakennus; Saunapesularakennus (**Tiililinna**); Tiilinen **autotallirakennus**, jossa on autokorjaamo, tallit 12 kuorma-autolle sekä yläkerrassa "8 nykyajan mukavuuksin varustettua asuntoa" (ns. Pienteollisuusotalo); Kaksikerroksinen **navetta** (Aarnela); Kaksikerroksinen **viljavarasto** tiilestä (Hakkarala); Kellarirakennus tiilestä; puinen puimalarakennus. Lisäksi osuusliikkeellä oli 50 ha peltoa, joista suurin osa salaojitettu tiiliputkin. Uskomaton määrä korkealaatuisesti rakennettuja rakennuksia ja rakenteita!

Monet rakennuksista ovat edelleenkin jäljellä, osa käytössä, osa autiona ja valitettavasti rapistumassa korjauskelvottomaksi. **Tiilitehdas** on nykyään kiinteistöyhtiön omistuksessa. Vanhalla **saha-alueella** toimi viimeksi viilutehdas.

Kartta 5

Tiililinna rakennettiin tiilitehtaan alueelle 1953. Se on kaksikerroksinen ryhdikäs tiilitalo, joka edustaa rakennusaikansa parasta osaamista. Sitä esiteltiin aikanaan ylpeydellä: *tiilestä sauna-pesularakennus, jonka yläkerrassa 4 asuntoa kaikkine mukavuuksineen: pesulassa nykyaikaiset koneet ja kuivauslaitteet. Tämä rakennus koneistoinen kilpailee käytännöllisyydessään ja upeudessaan maakunnan vastaavien muiden laitosten kanssa.* Pesulaa saivat käyttää muutkin kuin tehdasosuusliikkeen väki. Tehdasosuusliikkeen toiminnan loputtua talo on jäänyt asuinkäyttöön.

Tiililinna

Valkeatalo (ns. Sörkänlinna) on nykyään yksityisessä omistuksessa ja siinä toimii Koivukujan hoitokoti. Se on rakennettu 1948 työnjohtajien asuintaloksi. Rakennus on kartanomainen, kaksikerroksinen kivitalo, joka on rapattu valkoiseksi. Katto on tiiltä. Sörkänlinnan läheisellä pellolla on vuonna 1928 rakennettu tiilinen **muuntamo**. **Pienteollisuustalo** on kunnan omistuksessa. Se on täystiilinen talo ja rakennettu 1948-53. Nykyään siinä on pienteollisuutta ja asuntoja. Mansardikattoinen **Aarnela** on rakennettu 1940-luvun lopulla asuintaloksi ja navetaksi. Navettaan mahtui 24 nautaa ja pienkarjaa. Se on täystiilitalo, alunperin myös tiilikattoinen. Ikkunoita ja oviaukkoja on muurattu umpeen. Talo on nykyään varastona. **Ruusula** on rakennettu Tehdasosuusliikkeen työntekijöille ilmeisesti vuonna 1918. Se on ollut paritalo, asuntoihin on ollut sisäänkäynnit talon päädyissä. Peremmällä Sörkätien varrella on neljä samalla mallilla rakennettua asuinrakennusta, jotka Tehdasosuusliike on rakentanut työntekijöilleen 1940-luvun lopussa. Ne ovat hirsirunkoisia, harjakattoisia ja alunperin vuoraamattomia neljän perheen taloja.

Valkeatalo ja muuntamo

Aseman maisemaa hallitsee edelleenkin tiilitehtaan savupiippu.

5. KULKIJAN KULTTUURIYMPÄRISTÖ

Luku, jossa kerrotaan - Kuinka tärkeä osa liikkumisella on kulttuuriympäristön muotoutumiseen ja yhteisön kohtaloon - Kuinka kaikki tiet veivätkin Tohmajärvelle - Miten maantieliikenne on muuttunut - Rautatieympäristöistä - ja siitä, mitä muuta liikenneympäristössä voi nähdä.

Vanhat hiekkatiet myötäilivät maaston muotoja. Kostamontie.

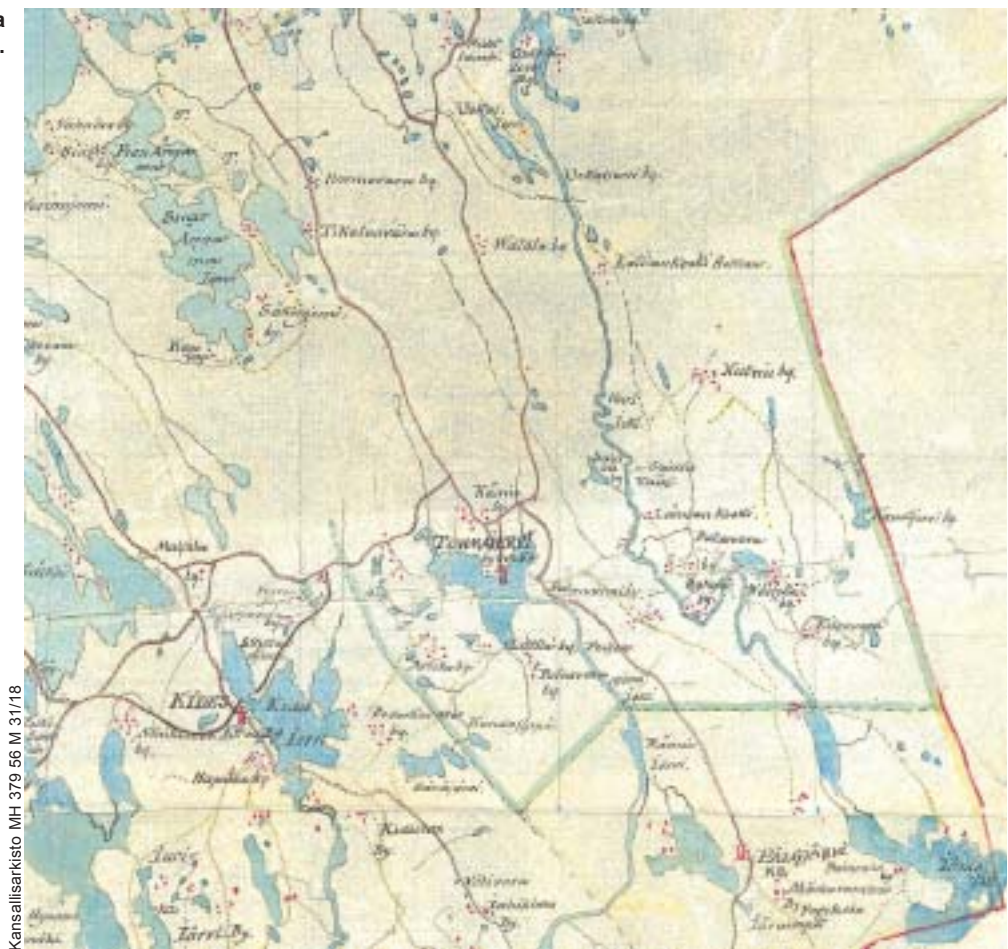
5.1 Maa- ja vesiteitä

Alussa maastossa oli vain reittejä, joita pitkin pääsi helpoimmin määränpään. Ne olivat luonnon tarjoamia helpotuksia matkanteossa, joka etenkin tavaroiden kanssa oli hidasta ja hikiä työtä. Asutuksen vakiintuessa talojen välille ja pakollisille kirkkomatkoille muodostui polkuja. Kylien väliset polut korjaantuivat aikaa myöten ratsuteiksi. Kun valtakunnan hallinto kaipasi teitä keskuksista pitäjiin syntyi tieverkosto linnojen, kaupunkien, veronkantohovien, kirkkojen ja pappiloiden välille.

Maantie tarkoittaa maitse kulkevaa reittiä tai polkua. Maantie edellytti jo ihmisten välistä yhteistyötä, hallinnollisia järjestelyjä ja sopimuksia. Pohjois-Karjalassa ei ollut 1500-luvulla vielä yhtään maantietä. Kun ne sitten saatiin aikaan, ne ovat pysyneet käytössä jos vain kulkemisen tarvetta on ollut. Tohmajärven kulttuurimaiseman selkärangan on jo vuosisatoja muodostanut maantieverkko.

Ruotsi suurvaltana organisoivat valtakunnan resurssien käyttöä, kaupan ja elinkeinoelämän verotusta ja verojen keruuta. Maantieverkoston kehittäminen palveli näitä tarkoituksia. Vanhin Tohmajärven tunnetuista teistä on Kemien kylästä Akkalan kautta Kiteelle ja edelleen Savonlinnaan johtava tie, jonka historiaa tunnetaan 1600-luvun alkuun. Vanha on myös Sortavalasta Pälkjärven, Kaurilan ja Peijonniemen kautta Lahdenvaaraan tullut tie. Lahdenvaaraasta päästiin nousemaan Risteeseen ja Kirkkoniemeen tai Vatalan kautta Kiihtelysvaaraan.

Tohmajärven tiet ja kylät 1700-luvulla.

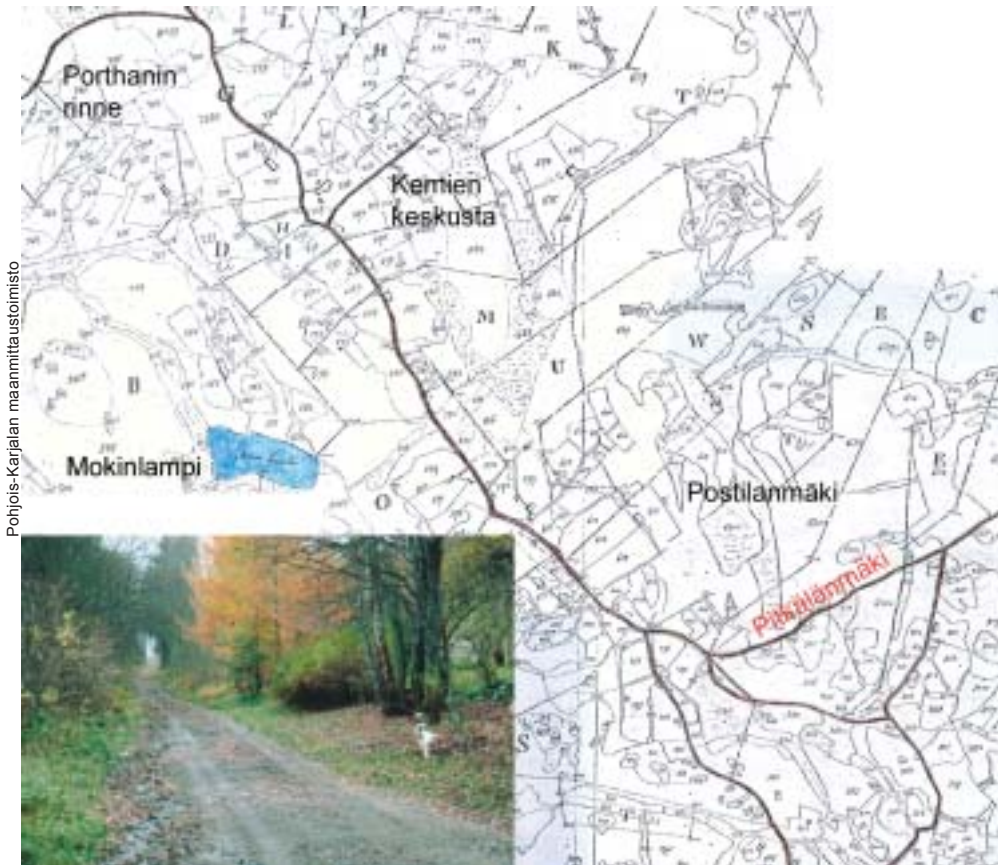

Kun vanhoista reiteistä tuli yleisiä teitä, ne kunnostettiin kärryillä ja vaunuilla kuljettaviksi. Maanteihin saattoi kuulua myös vesiosuuksia, joiden ylitys organisoitiin. Tiepohjat raivattiin, siltoja rakennettiin ja pitkospuita vedettiin soiden yli. Rakentaminen ja kunnossapito oli talollisten tehtävä. Säädösten mukaan piti maakunnan keskeisten teiden 1700-luvulla olla 10 kynnärää (n. 6 metriä) leveitä. Sellaiseksi on kuvattu 1747 myös Kiteeltä Tohmajärvelle johtava tie. Pälkjärveltä Lahdenvaaraan ja edelleen Uskalin kautta pohjoiseen johtavan tien kunnostivat ilmeisesti venäläiset 1742-1743 huoltotieksi. Se oli kapeampi kuin 10 kynnärää mutta kuitenkin "kärryillä kuljettava".

Tohmajärven tieverkko parani nopeasti kun kruunuvouti Gabriel Wallenius muutti 1770-luvun alussa Jouhkolan hoviin asumaan. Hänen tarmollaan ja talollisten hiellä rakennettiin tie Tohmajärveltä Kuopioon, läänin pääkaupunkiin. Kun Wallenius vuonna 1781 siirsi myös postikonttorin Liperistä Tohmajärvelle, kunnostettiin Kuopioon Tikkanen, Hammaslahden ja Pielisjoensuun kautta kulkeva tieyhteys 6 kyynärän (n. 3,6 metriä) levyiseksi postitieksi. Työt ajoittuivat huonoon aikaan, niiden mielekkyydestä ja ajoituksesta valitettiin valtiopäiville asti, mutta kärjäkierroksella työt todettiin pitäjille tarpeellisiksi.

Tämä Karjalan emätieksi kutsuttu tie muodosti pitkäksi ajaksi rungon Pohjois-Karjalan liikenteelle. Tohmajärven Kemiestä muodostui teiden risteyspaikka, josta pääsi rajan taakse Sortavalaan, Iloantaan, Enoon ja edelleen Pielisjärvelle sekä Kiteen kautta Savonlinnaan. Kesätiet olivat hitaita kuljettavia ja matkaa tekevät virkamiehet siirsivätkin kulkunsa mieluummin talveksi, jolloin oikaistiin viimaisten järvenselkien kautta opastettuja talviteitä pitkin. Paikalliset asukkaat kulkivat jalan, ratsain tai vesiä pitkin. Kärriä - saati vaunuja - heillä ei ollut vaan tavat kuljetettiin satulassa tai hevosen vetämillä purilaililla. Näin kuljetettiin myös tohmajärveläisten terva ja voi vesiteiden varteen Kiteen Muljulaan tai Hammaslahteen ja Onkamoon. Teiden varsille asetettiin kestikievareita, joista kulkija sai kyydin, yöpaikan ja ruoan. Tohmajärvellä oli 1700-luvulla majataloja Kemiä lisäksi Jouhkolassa, Vatalassa ja Kannaksella. Kestikievareiden aika päättyi rautatien tulon.

Teitä oli rakennettu maanpuolustuksellisten näkökohtien mukaan, mutta hyvien teiden takia Tohmajärvestä muodostui myös vuosina 1808–1809 käydyssä Suomen sodan näyttämö. Kun keisari Aleksanteri I sitten kesällä 1819 teki matkan valloitettuun maahan ja vieraili myös Kemiä kylässä ja Jouhkolassa, halusi kruunuvouti antaa Tohmajärvestä – ja myös omista toimistaan – myönteisen kuvan. Hän kunnostutti tienvarret (ja tienvarren asukkaiden vaateparret) vierailukuntoon ja määräsi asukkaat varmistamaan keisarillisen saattueen kulun. Kun nousu Kemiävaaralle oli apuvoimista huolimatta vaivalloista, kehotti keisari rakentamaan tien helpommin kuljettavaan paikkaan. Näin tehtiin ja uusi tie rakennettiin Risteen kautta. Muuten pysyi Tohmajärven tieverkko ennallaan koko autonomian ajan.

Risteen tien nousu, Pitkälänmäki, Lahdensillasta päin. Kartta: Kooste isojakokartoista 1834-35 /Ruskovaara/

Siirtyminen lihasvoimista höyryvoimaan, dieselieihin ja polttomoottoreihin muutti tiet ja liikenteen toisenlaisiksi. Niiden mukana siirryttiin kohti teollista yhteiskuntaa, jossa matkustaminen oli arkipäivää. Tuli rautatie ja autotkin alkoivat liikkua Tohmajärven teillä 1900-luvun alussa. Polkupyörät yleistyivät 1920-luvulla. Tieverkko tiheni ja ulottui joka kylään. Tien pito tuli valtion maksettavaksi 1921.

Mitä nopeammaksi matkustaminen kävi, sitä enemmän yhteiskunta alkoi keskittyä. Ensin alkoi muotoutua nauhamaista asutusta teiden varsille. Sitten alkoivat taajamat vetää väkeä. Kylänraitit hiljentyivät 1960-luvulla ja liikenne karkasi suorille kantateille. Nykyään yhä suurempi osa Suomen kunnista on muuttunut kauttakulkupaikoiksi. Tämä koskee myös Tohmajärveä, jonka alueen kautta kulkee melkoinen liikennevirta.

Maisemaa katsotaan ja koetaan useimmiten maantieltä käsin. Siksi tienäkymien hoito on tärkeää. Nykyään tiehallinnon suunnitteluohjeissa korostetaan ympäristö- ja miljöörarvoja, mikä heijastuu myös kulttuuriympäristön huomioimisena ja tiemaiseman parantamisena.

Se tapa, jolla kyläntie eroaa valtiestä, on vaatimaton, mutta kuvaava. Se luikahtaa omille suunnilleen kehumatta ja rehentelemättä, kuin vain ohimennen pitäytyen kodikkaalta näyttävään taloon. Ja kun se sitten asiaan innostuu, niin se jatkaa toiseen ja kolmanteenkin. Alkuaanhan tällaiset tiet ovat lehmipolkuja, ja ne ovat syntyneet suurten yhteislaitumien aikana, jolloin kylän karja kulki yhteisenä joukkona ja jätti osan tovereitaan kuhunkin taloon - - - Kotikyläni Riikolan lehmät tai oikeastaan niiden kaukaiset esivanhemmat olivat varmaan olleet kauneuden tajuista joukkoa. Sillä niiden viitoittama tie otti selvästi huomioon enemmän kauneuden kuin käytännön vaatimuksia. /Sormunen/

5.2 Rautatiemiljööt

(Katso myös s. 30 Rautatie rakennetaan)

Rautateillä on ollut aivan oma rakennuskulttuurinsa. Sen rakennukset haluttiin tehdä edustaviksi, mutta tarkoituksenmukaisiksi. Ne heijastivat aikansa tyyli- ja arkkitehtuuria, mutta myös perinteinen puuarkkitehtuuri vaikutti rakennusten muotoaiheisiin ja suhteisiin. Standardisointi taas tähtäsi kustannusten säästöön. Rautateiden varsilla samat asiat toistuvat.

Pääosa Suomen rautateistä rakennettiin vuosina 1862-1930, Karjalan rata 1890-luvun alussa. Jokaisen radan rakentamista varten perustettiin rautatiejohtokunta tai komitea. Rautatien kanssa samanaikaisesti rakennettiin asemien, pysäkkien ja rautateiden toiminnan kannalta tarpeelliset, ajanmukaiset rakennukset puutarhoineen koko rataosuudelle. Asemat jaettiin rakentamisvaiheessa liikenteen määrän mukaan viiteen luokkaan. Luokka saattoi muuttua liikenteen määrän ja laadun mukana. Merkitystä oli myös sillä, missä paikassa radan varrella asema oli, sillä höyryveturi tarvitsi määrävälein polttoainetta ja huoltoa eli puuvarastoja ja vettä.

Tohmajärven **rautatieasema ympäristöineen** kuuluu valtakunnallisesti merkittäviin kulttuurihistoriallisiin ympäristöihin (1993). (Ks. kartta s. 50.) Tärkein rakennus oli tietysti itse asemarakennus, mikä näkyi sen sijoittelussa, arkkitehtuurissa ja koossa. **Tohmajärven rautatieasema** on tyyliltään uusrenessanssia. Se on rakennettu IV luokan aseman tyyppi- ja rakennustyyppiryhmään 1892-94 ja sitä on laajennettu 1913. Siinä on ollut myös asemapäällikön asunto.

Asuinrakennusten rakentaminen työntekijöille oli keino saada pysyvää työväkeä. Rautatieläisten kesken vallitsi selvä arvojärjestys ja asema virkaportaassa näkyi myös asumisessa. Huoneistojen koko ja rakennusten ulkoasu oli sitä suurempi ja koreampi, mitä korkeammalla asukas oli arvojärjestyksessä. Kirjurin ja sähköttäjän asunnoiksi rakennettiin **kaksoisvahtitupia**, joka on asemien yleisin rakennustyyppi. Sellainen on myös Tohmajärven asemalla. Asukkailla oli yhteinen talousrakennus, jossa kummallakin oli oma puolensa.

Asemarakennuksen lähellä on jäljellä myös **tavaramakasiineja**. Ne ovat tavan mukaan yksinkertaisia, pelkkää kylmää tilaa sisältäviä rankorakenteisia rakennuksia.

Asemarakennuksen julkisivu verhous on jaoteltu uusrenessanssin mukaisesti pienempiin kenttiin, joissa laudoituksen suunta vaihtelee. Talon päädyssä on rautatierakennuksille tyyppillinen peilikomerolista.

Yksinkertaiset vahtituvat, ratavahdin mökit sijaitsivat useimmiten radan varressa. Niitä oli 4-6 kilometrin välein. Ratavartijalla oli tavallisesti asunto, navetta, puuliiteri, aitta, käymälä, sauna, kellarit ja kasvimaat. Ratavahdin tehtävä oli huolehtia oman rataosuutensa esteettömästä kulusta.

Höyryveturit tarvitsivat kulkeakseen puuta ja vettä. Valtavat halkovarastot olivatkin asema-seudun tunnusmerkki. Vesitorneja rakennettiin keskimäärin 20 kilometrin välein. Se sijoitettiin järven tai joen äärelle tai johdettiin vesi lähteestä. Pumpaamiseen tarvittiin höyrykone, joka oli pumppuhuoneessa. Vieressä saattoi olla pumppuaseman hoitajan asunto, joka muistutti yksinkertaista vahtitupaa. Ks. Tikkanen s. 85.

Monet radan rakennustöissä olleet rakennusmestarit ovat vaikuttaneet paikkakunnalla myös muussa rakentamisessa. Sen voi havaita joidenkin tyylipiirteiden toistuessakin. Myös Tohmajärven kirkon vuonna 1910 saneerannut Antti Edvard Ollilainen oli toiminut ratamestarina Karjalan radalla.

Onkamo on nykyään Tohmajärven ainoa henkilöliikenteen asema. Pysäkki on sijoitettu uuden Helsingin radan varteen maanteiden risteyksen eteläpuolelle. Asemalaiturilla voi vain surra, mitä on tapahtunut kunniakkaalle rautateiden rakentamisperinteelle.

5.3 Tieympäristöjen rakennelmia

Maitolaiturit olivat aikansa maitotalouden käyttörakenteita, mutta niillä oli myös muita merkityksiä. Ne toimivat kohtaamispaikkana, tienviittana, informaatiopisteenä, sateensuojana ja bussikatoksena. Malleja on monenlaisia ja niin kauan kuin niillä oli tehtävä suojata maitotonkkia matkalla meijeriin, niistä pidettiin hyvää huolta. Mitat määräytyivät käytännöstä – lattian oli kuljetusauton lattian korkeudella ja korkeus ihmisen mentävä. Konelypsyn ja tankki-autojen aikana maitolaiturit ovat päässeet virattomina ränsistymään. Kokoelma maitolaitureita on kuitenkin vielä Tohmajärvelläkin jäljellä.

Maitolaitureiden paikan maanteiden varsilla ovat ottaneet bussi- ja postilaatikkokatokset. Odotuskatokset ovat yleensä samanlaisia ja samoista materiaaleista kuin kaupungeissakin. Joskus on jäljitelty maitolaiturin muotokieltä, mutta suhteissa ei useinkaan ole päästy yhtä onnistuneeseen lopputulokseen kuin esikuvissa. Käkikellopäädyt postilaatikkokatoksina edustavat uudenlaista kansankulttuuria, mutta kovin persoonallisia ja tyylikkäitä ne eivät ole.

Näin näkyy Tohmajärvi tiemaisemassa. Kuntaraja ja taukopaikka.

Onkamon pysäkki. Täällä näkyy rautatieympäristöjen alkanut alamäki.

Maitolaiturin perustyyppi sopii myös postikukukseksi, jopa paremmin kuin siihen tarkoitukseen rakennetut romanttiset valemökit. Riutta.

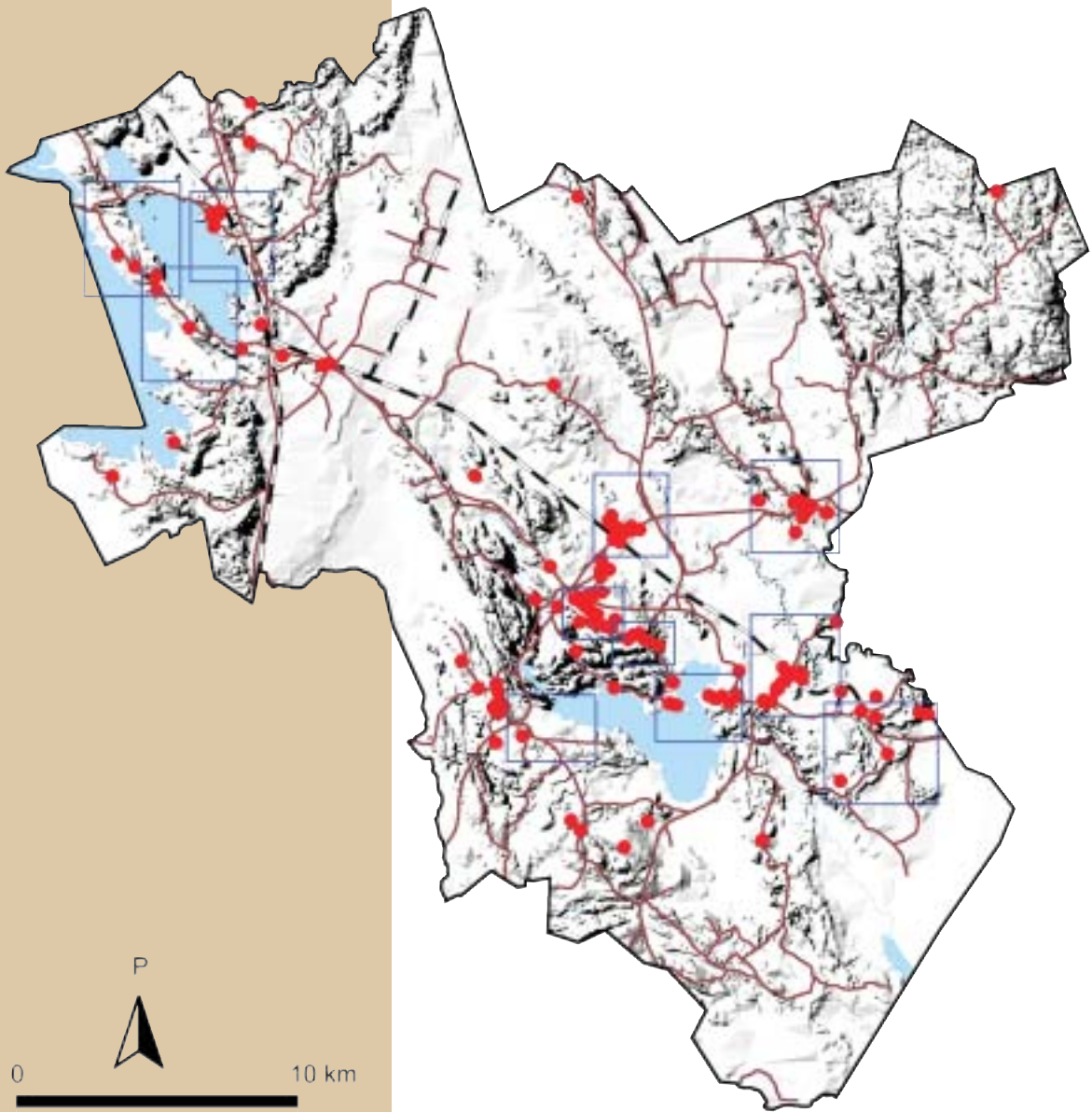
Erilaiset bussikatokset korvaavat maitolaiturit sateen ja tuulensuojana. Postinjakelu hoidetaan kermakakun näköisiin ”kyyhyslakkoihin”. Saario. (Oik.)

Sininen tie kulkee Kemien vaaran kautta Värtsilään ja edelleen Venäjälle.

PKA

6. MAISEMAKOKONAISUUDET JA KOHTEET

Asuinpaikat isojaon alkaessa. Karttalehtijako. Osa-aluekartoissa punaiset pisteet ovat inventoituja kohteita, sinisellä merkityt ovat inventoimattomia kiinnostavia kohteita.

Näkymä Postilanmäeltä lounaaseen. Kotikuusen takana Lähtelä.

Kulttuurimaisema on koko ajan muutoksessa. Tässä esiin tuodut maisemakokonaisuudet ja kohteet ovat vain harvoissa tapauksissa tyylipuhtaita lajinsa edustajia. Kuten kulttuurimaisemaan on rakennuksiinkin muodostunut eri aikojen kerrostumia, joista jotkut ovat sopusoinnussa keskenään ja jotkut eivät. Vaikka yksittäisen rakennuksen rakennustaiteellinen arvo ei olisikaan kovin suuri, sen arvo voi olla inhimillisessä mittakaavassa ja luontevassa sijoittumisessa maisemaan ja rakennuspaikkaan tai kokonaisuuden osana.

Pelkkä ikä ei tee rakennusta arvokkaaksi. Valitettavan monen vanhan rakennuksen kulttuurihistoriallinen ja miljöörarvo on laskenut taitamattomien muutos- ja korjaustoimien vuoksi. Myös inventoitujen rakennusten joukossa on kohteita, jotka on uudistettu iättömäksi. Parhaimmin alkuperäisen luonteensa ovat säilyttäneet ne rakennukset, jotka ovat vapaa-ajan käytössä. Vakituksissa asunnoissa on ns. ”käytännöllisyys” ja uuden veroista jälkeä ihannoiva korjaustapa monesti laskenut rakennuksen arvon lopullisesti.

Rakennusperintöä ja siihen liittyviä tarinoita on kaikkialla. Rakennuksia on siirrelty, niiden käyttö on muuttunut ja rakennusten osia käytetty uudelleen. Kulttuuriympäristöohjelmassa on kohteina esitelty yleensä vain **olemassa olevia** rakennuksia ja rakennelmia, ellei erityisesti ole haluttu rinnastuksella tuoda esiin kulttuuriympäristön muutosta. Yhteistä tähän kulttuuriympäristöohjelmaan valituille kohteille on - ellei toisin mainita - että tekijän mielestä niillä olisi paikka myös tulevassa kulttuuriympäristössä osana tohmajärveläisten oman ympäristön tarinaa.

Erityinen piirre tohmajärveläisessä kulttuuriympäristössä on **empiren ajan rakennuskannan runsaus**. Se ajoittaa tuntemamme rakennuskulttuurin kukoistuksen 1800-luvun puolivälin paikkeille ja kertoo hallintopitäjän pitkästä kulttuuriperinnöstä. Itä-Suomessa se on Tohmajärven erityispiirre, jota tulisi erityisesti vaalia.

Kohteen arvo voi perustua **rakennustapaan** tai **rakennushistoriaan**, jolloin sillä on KULTTUURIHISTORIAALLISTA miljöörarvoa. Erilaiset **tapahtumat**, **aikakausi** tai **ilmiö** voi antaa kohteelle tai paikalle MERKITYSARVOA. Rakennuksessa tai rakennetussa ympäristössä arvo voi olla rakennustavan **tyypillisuus** tai päinvastaisesti sen **ainutlaatuisuus**.

Pääosa maisemakokemuksista muodostuu tieltä käsin. Siksi kulttuuriympäristö on seuraavassa esitelty erilaisina reitteinä, joiden osia yksittäiset kohteet ovat. Kohteista on käytetty ensisijaisesti tilan nimeä. Mikäli talo tunnetaan paremmin omistajiensa nimellä, se on mainittu. Ilmaisua *vanha asuinpaikka* tarkoittaa isojaossa tunnettua tilaa.

6.1 Kemie - Paikallinen kulttuurin keskus

Kemien kylän vaara-asutus

Kemie on vaarakylä, josta on muodostunut ympäristönsä keskus, vaikkei olekaan kirkonkylä. Kemienvaara on hyvää viljelysmaata ja siksi kylän keskus on muodostunut sen päälle, ensin ilmeisesti sen itäpäähän lähelle Hovilaa. Myöhemmin kyläkeskus kauppoineen on siirtynyt vaaralla länteen päin nykyisille sijoilleen, vaaralle kipuavien teiden risteykseen.

PKM

Museokuva Raumanvaaralta Kemieen. Korkeimmalla paikka näkyvät talot ovat Nyman ja Koulu-mäki. Postilanvaara kauempana on puuton. Mokinlammen rannalla uimakoppi. Rinteessä suuret aidatut laitumet.

Kemienmäki vuonna 2003. Kuvattu Luosojoen peltoaukealta. Muovitetut rehupaalit eli dinosau-ruksen munat ovat tämän päivän visuaalista saastetta.

Nyt Kemie on jo menettänyt vaarakylämäisen hahmonsensa. Vanha rakennuskanta on vähemmistönä ja uutta rakennusperinnettä edustavat talot vanhan kyläraitin varrella on rakennettu etäälle tiestä. Rakennettua ympäristöä leimaa aiempaa suurempi mittakaava ja kovat materiaalit. Yksi- ja kaksikerroksiset liike- ja toimistotalot sekä kunnantalo ja valtion virastotalot edustavat tätä uutta tapaa keskustan rakentamisessa. Valitettavan monessa tapauksessa suunnittelun ja rakentamisen taso on korkeintaan keskinkertainen. Talojen edustat ovat paikokituskenttinä. Kyläraitti on levinnyt autojen valtakunnaksi, jonka asfalttipinnalla tuulet pääsevät vapaasti temmeltämään. Vanhemmissa asuin- ja liikerakennuksissa on kodikkuutta, miellyttävä mittakaava ja hyvä suhde katutilaan. Säilyneiden rakennusten ja rakenteiden avulla voi vielä kuvitella menneiden vuosikymmenten ihmisen mittaisen kylämaiseman. Uusi asutus on levittäytynyt yksitoikkoisena lamellitalojen ja rivi- ja omakotitalojen mattona entisille vaarapelloille.

Myös toiminnallinen rakenne on muuttunut kun Sininen tie, kuntakeskuksen halkaiseva liikenteen valtaväylä, on rakennettu vaaran pohjoisrinteeseen. Vanha liikekeskus näyttää nykypäivän ohikulkijalle takapihansa. Liike-elämän painopiste onkin siirtymässä Sinisen tien varteen, mutta myös vanhan liikekeskustan ja torialueen vetovoimaa ja viihtyisyyttä on pyritty parantamaan. Kemie-Asema 2010-projekti (1997-1999) tuotti yhden torialuesuunnitelman. Nyt kunta on ryhtynyt toteuttamaan *Kylän raitti* -hankesuunnitelmaan sisältynyttä torialueen ja ympäristön parannussuunnitelmaa.

Kaikesta huolimatta tunnelma Kemien keskustassa on erityislaatuinen. Sijainti vaaran laella ympäröivän maiseman yläpuolella on poikkeuksellisen hieno. Näkymät vaaramaisemaan avautuvat muutamista kohdin koko komeudessaan.

Autot ovat vallanneet vanhan kyläraitin.

Kauppakatu talvella, mäen päällä kunnallistalo.

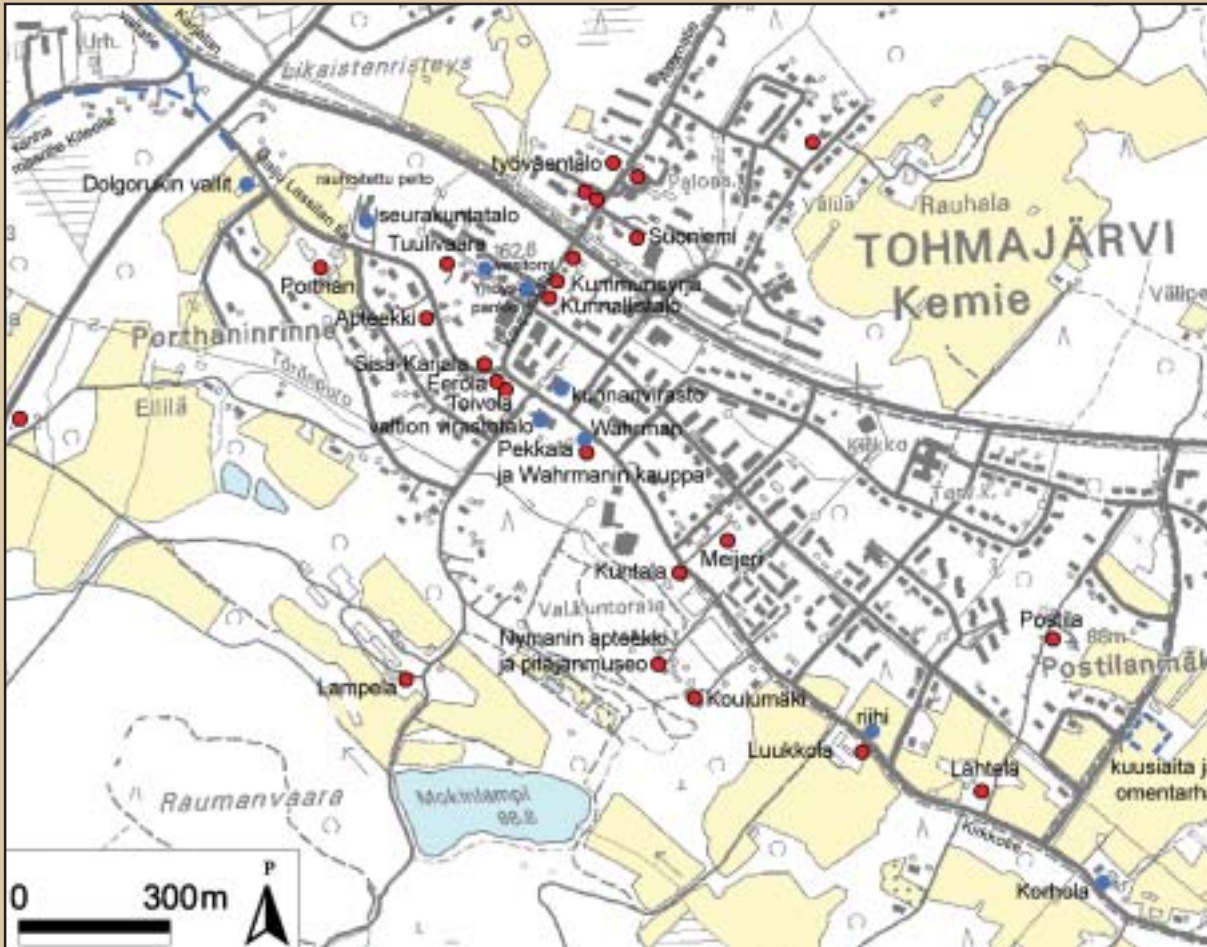
PKA

Talluksentien pitkä suora on ikävä katumiljö.

Keskustaajama laajenee Postilanmäen etelärinteelle, entisille pelloille Lähtelän ja Postilan vanhojen tilakeskusten väliin. Vanha kulttuuriympäristö katoaa.

Kartta 6

6.2 Maiju Lassilan tie - vanha kylätie osa 1

Entisaikaan Kemien keskustaan tultiin Kiteen suunnasta länsirinteessä vaaralle nousevaa kylätietä, nykyistä Maiju Lassilan tietä. Kirjailija Maiju Lassila, oikealta nimeltään Algot Tietäväinen, asui tien varrella koulukodissa Simo Talluksen talossa, jota ei enää ole.

Dolgorukin vallit. Venäläisen kenraalin, ruhtinas Dolgorukin 1808 rakennuttamat puolustusvallit olottuivat aikoinaan tästä itään aina Lahdenvaaraan asti. Vallitukien ympärillä olevat pellot tulisi pitää rakentamisesta vapaina. Ks. kuvat s. 42.

Seurakuntatalo toimii talviaikaan myös kirkkona. Sen länsipuolella rinteessä on rauhoitettu pelto.

Porthan. Rinteessä tien eteläpuolella on Porthanin tila Katsala, jo isojaossa tunnettu kantatila. Dolgorukin aikana tilalta otettiin omaisuutta ja ruokaa venäläisarmeijan käyttöön. Myöhemmin 1800-luvulla asukkaiksi tulivat Porthanit ja paikka alettiin kutsua Porthaninrinteeksi.

Tilan nykyisen mansardikattoisen päärakennuksen rakennutti Juho Porthan 1925. Hirsinen talo on vuorattu myöhemmin mineriittilevyillä. Pihapiirin aitta on vuodelta 1824 ja samalta ajalta on myös kaunis riipi. Pihapiiristä on purettu useita rakennuksia. Talosta on pitkät näköalat Kemien eteläpuoliseen vaaramaisemaan taloa ympäröivien peltöjen yli. Omakotitalojen rakentaminen liian lähelle on muuttanut kulttuurimaisemaa huonompaan suuntaan.

Porthanin riipi

Apteekin rakennutti apteekkari Törneblom asuin- ja liikerakennukseksi 1931-1932. Apteekin lisäksi liikehuoneistoissa on toiminut mm. pankki ja majatalo. Nykyisin talo on asuinkäytössä. Hirsinen rakennus on vuorattu ja maalattu 1949. Nykyinen ulkoasu on 1969 tehtyjen muutostöiden jäljiltä (*Arkkitehtuuristo Suonmaa & Rotko*). Edustavin julkisivu on pihalle päin etelärinteeseen. Rakennuksen ikkunat on muutettu, uutta ovat myös katujulkisivun sisäänkäyntikatokset. Ulkorakennus, entinen navetta, on maalattu ja vuorattu peiterima- ja vaakapontti-verhouksella päärakennuksen tapaan.

Apteekki Maiju Lassilan tieltä

Tuulivaara. Vuonna 1946 rakennettiin tien pohjoispuolelle apteekkia vastapäätä Tuulivaaran talo. Se on yksi harvoista arkkitehdin suunnittelemissa yksityistaloista Tohmajärvellä ja rakennettiin professori *Antti Pernajan* suunnitelmien mukaan. Rakennuttajana oli Tehdasosuusliikkeen toimitusjohtaja Antti Zimmerman. Tiilitehtaan johtajan rakennuttama talo rakennettiin luonnollisesti tiilestä, vesikattoa myöten. Julkisivut rapattiin. Rakennus on jälleenrakennuskauden eleetöntä tyyliä, mutta sen arvokkuutta on korostettu klassistisella pylväskatoksella. Valmistumisestaan vuoteen 1955 asti rakennus oli vuokratuna kunnalle kunnanlääkäarin virkataloksi. Talossa toimi myös verotoimisto. Nyt rakennus on asuntona. Itse rakennus on etäämmällä tiestä, mutta raittia rajaa hyvin vankka kuusiaita.

Kemien liikenteellinen keskipiste ennen Sinisen tien rakentamista oli Maiju Lassilan tien, sen jatkeen Kirkkotien (vanha Sortavalan – Kuopion maantie) sekä asemalle vievän Kauppakadun risteys. Tähän liikenteen solmukohtaan rakentui 1900-luvulla kunnan keskus, jonka kukoistuksen ajalta useat liike- ja asuinrakennukset ovat peräisin. Nyt asunnoiksi muuttuneet liikehuoneistot ja niiden hiljainen ympäristö kertovat konkreettisesti kaupan rakennemuutoksesta, mutta myös jatkuvasta maaltamuutosta. Rakennukset muistuttavat edelleen vanhasta kyläraitista. Kyläraitin tuntua tulisi jatkaa ja vahvistaa nykyisiä rakennuksia kohentamalla tai korvaamalla ne vastaavan kokoisilla rakennuksilla.

Sisä-Karjalasta Siwaksi. Työväen ja Pienviljelijäin Osuusliike perustettiin 1914. Kemien myymälärakennuksen rakentaminen aloitettiin jo ennen talvisotaa, mutta se valmistui vasta sen jälkeen 1947. Talo on yksi kyläraitin komeimmista liikerakennuksista. Liike- ja asuinhuoneistoja käsittävässä kivitalossa on tiilinen aumakatto ja rapatut julkisivut. Rakennus on tiemiljööön kannalta tärkeä rakennus, vaikka se onkin jäänyt ikävästi penkereen katveeseen. Se rajaa hyvin katutilaa ja korostaa risteuksen merkitystä. Tämän ja muiden risteysalueen liikerakennusten arvoa kyläraitin osana voisi parantaa kadun rakenteita muuttamalla. Samalla voitaisiin parantaa myös risteuksen liikenneturvallisuutta.

Vanhan keskuksen muita vanhoja liikerakennuksia ovat 1930-luvulla rakennettu pulpettikattoinen ja mineriitillä ”modernisoitu” **Eerola** (Kirkkotie 2) ja 1940 rakennettu, samalla tavoin verhottu **Toivola** (Kirkkotie 4). Niiden rakennustaiteellinen arvo ei ole kovin suuri, mutta niillä on merkitystä kyläraitin mittakaavan muovaajana ja rakennustyyppinsä edustajina. Miljööön kannalta tärkeää on myös rakennuspaikan avoimuus, joka ei estä maiseman näkymistä rakennusten välistä. Myös näiden rakennusten ympäristö kohenisi katua parantamalla. Korjaaminen ja myös uudisrakentaminen nykyisten rakennusten kokoisina puurakennuksina eheyttäisi kyläraitin ilmettä.

Kirkkotie. Toivola (vas.), Eerola ja Sisä-Karjala.

6.3 Kauppakadulta Asematielle

Ks. kartta s. 62.

Maiju Lassilan tie muuttuu Kirkkotieksi paikassa, jossa vanhasta maantiestä erkani pohjoiseen sivutie. Rautatien tulon asti sivutie ulottui vain nykyisen työväentalon paikkeille, missä oli Suoniemen tilan entinen pihapiiri. Tietä jatkettiin rinnettä alas pohjoiseen vasta rautatien tarpeisiin. Nykyisellä Kauppakadulla on uusia liikerakennuksia, mutta Kunnallistalosta pohjoiseen myös vanhoja liike- ja asuintaloja, jotka edustavat ansiokkaasti sodan jälkeistä maaseudun liike-elämän rakennustapaa ja kertovat ajan tulevaisuudenuskosta.

Kummunsyrjä (Kauppakatu 10) on sellainen. Se on puurakenteinen ja aumakattoinen liikerakennus, jonka kirjakauppias Tiilikainen rakennutti 1944. Alakerrassa oli kirjakauppa ja kemikalioliike, toinen kerros oli vuokra-asuntoina. Nyt alakerrassa toimii parturi - kampaamo, muuten talo on asuinkäytössä.

Kunnallistalo sijaitsee Kauppakadun korkeimmalla kohdalla. Talon rakennushistoria on monipolvinen. Se on entinen nuorisoseuran talo Kaurilasta. Alkuperäiselle paikalle talo tehtiin vuonna 1919. Silloin se oli yksikerroksinen mansardikattoinen jugendrakennus. Nykyiselle paikalle pystytettäessä (1926) siihen lisättiin erillinen hirsikehikko juhlasaliksi. Sodan aikana rakennettiin toinen kerros rankorakenteisena vastaamaan 1930-luvulla rakennettujen suojeluskuntarakennusten hahmoa. Talon omistus ja käyttö on liittynyt likeisesti vapaaseen kansalaistoimintaan. Nykyisellä paikallaan se oli ensin Edistysseurantalon ja sitten Suojeluskuntatalon, jolloin talossa toimi Lotta-kahvila ja elokuvateatteri. Väli rauhan aikana avattiin pohjakerrokseen tila joukkojen muonitukseen. Suojeluskunta lahjoitti rakennuksen Tohmajärven kunnalle ja elokuvateatterista tuli valtuustosalin. On siinä toiminut keskikoulukin. Kunnallistalo on suojelemisen arvoinen rakennus. Rakennuksessa on klassismin piirteitä, pystyrimalaudoitus sekä siro torniaihe. Mahdollisten korjausten yhteydessä tulisi tutkia mahdollisuudet ulkonäköä eheyttäviin toimenpiteisiin. Talon käyttö tulisi sovitaa rakennuksen rakennustaiteelliseen arvoon ja sen arvoa keskustan merkkirakennuksena tulisi kohottaa parantamalla myös lähiympäristöä.

Yhdyspankki. Kunnallistalosta vastapäätä on pankin liike-talo, Kauppakatu 7 (1957). Entisen Yhdyspankin rakennukset voi yleensä melkoisella varmuudella tunnistaa liikkui pa missä päin Suomea tahansa. Tyyppillisesti olivat pankin maaseudulle sodan jälkeen rakentamat konttorit juuri tätä tyyppiä: kaksikerroksinen, rapattu, ensimmäisessä kerroksessa suuret näyteikkunat räystäslistoineen sekä korkea aumakatto, joka on katettu tiilillä. Rakentaminen on laadukasta kiven kuvateissa pysyvyyttä, suurten ikkunoiden nykyaikaisuutta ja ylös kurkottavan katon arvovaltaa. Paikkakin on arvokas.

Välimaa (Kauppakatu 14). Kaikki Kauppakadun talot eivät ole liikerakennuksia. Sen ja Sinisen Tien risteyksessä oleva hirsirakenteinen omakotitalo täydentää hyvin raitin rakennuskantaa. Rakennus on tehty ilmeisesti välittömästi sotien jälkeen. Tyyppilistä on, että rakennukseen on 1970-luvulla tehty olohuoneen käsittävä lisäsiipi. Lisäsiiven rakentamisen yhteydessä talo vuorattiin levyillä.

Kauppakadulta asemalle. Välimaa ja Kummunsyrjä.

Lääkäritalo. Asematien varressa heti Sinisen tien vieressä on tyylikäs **funkkistyyliä** edustava liike- ja asuinrakennus, nykyinen Tohmajärven-Värtsilän Lehden toimitus. Se on rapattu kaksikerroksinen rakennus, jossa on loiva aumakatto. Julkisivujen sommittelu, erityisesti ikkunoiden epäsymmetrinen sijoittelu on tehty taitavasti.

Kunnallistalo

Suoniemi eli Malisen talo. Suoniemen tila on ollut pääasiassa virkamiesten omistuksessa maanviljelystilana. Ensimmäisen kerran tila mainitaan 1665. Vänrikki Stoolin vävynä mainittu postimestari Gustaf Adolf Forsström omisti tilan vuodesta 1856. Tilakeskus oli aiemmin työväentalon paikkeilla käräjätalon vieressä, minne Forsström nykyisen Malisen talona tunnetun rakennuksen rakennutti. Rakentajina olivat pohjalaiset kirvesmiehet. Talossa toimi posti sekä Nymanin apteekki ennen Kotolan rakennuksen valmistumista. Nykyiselle paikalleen empiretyylinen hirsirakennus siirrettiin 1920-luvulla. Se on säilyttänyt suhteellisen hyvin alkuperäisen hahmonsaa. Silti rakennuksen ulkoasu on muuntunut sen pitkän iän aikana muoti-ilmiöiden mukaan: aikanaan se on maalattu punamullalla, 1800-luvun lopulla se on keltamullattu siten, että nurkat on maalattu siniharmaiksi, 1920-30-luvulla rakennus on vuorattu ja maalattu valkeaksi. Nyt rakennus on maalattu uudestaan keltaiseksi. Räystäissä on voimakas empiretyylinen vaakalaudoitus, mutta entiset 6-ruutuiset ikkunat on muutettu 1980-luvulla T-malliseksi. Samassa remontissa muutettiin tiilikate peltikatoksi. Kaksi sisäänkäyntiä avautuvat pohjoiseen. Säännöllinen paraatijulkisivu näkyy nykyiselle Siniselle tielle ränsistyneen omenatarhan taustana. Pihapiiriin kuuluneet aitta, navetta ja ulkorakennus on purettu. Talon kaksi sisäänkäyntiä avautuvat nyt karusti kadulle. Monien vaiheiden jälkeen rakennuksen omistaa nyt kunta ja siinä toimii käsityökeskus.

Malisen talo

Kun rautatie 1800-luvun lopussa rakennettiin Tohmajärvelle ja asema sijoitettiin suon laitaan Kemien pohjoispuolelle, tehtiin tie asemalta kylälle nykyiselle paikalleen. Aseman seutu kasvoi ja myös sinne johtavan tien varrelle alkoi kehittyä uutta asutusta ja liiketoimintaa. Aseman ja Tehdasosuusliikkeen vaikutuksesta kuntakeskuksen painopiste siirtyi Kemienvaaralta asemalle päin ja vaaran pohjoisrinteen asutus kasvoi koko 1900-luvun alkupuolen. Alueen rakennuskannasta tuli hyvin monipuolinen.

6.4 Kirkkotietä Postilanmäelle - Vanha kylätie osa 2

Pekkalan talo (Iittiläinen) on 1800-luvulta, vaikka onkin ulkoasultaan muutettu pari sataa vuotta nuoremman näköiseksi. Dramaattisen nuorennusleikkauksen vanhaan rakennukseen suunnitteli Työtehoseuran arkkitehti 1961. Rakennus oli ennen sitä tyylikäs empirerakennus. Modernisointi tehtiin perustuksia myöten - sokkeli oli aikaisemmin luonnonkiveä. Remontin yhteydessä tehtiin myös aittaan uudet perustukset ja sitä jatkettiin uudella varastorakennuksella. Perimätiedon mukaan Pekkalan rakennus on entinen käräjätupa, joka on sijainnut pohjoisempaan nykyisen työväentalon paikkeilla. Sen jälkeen, kun piirilääkäri Dammert osti talon Simo Haaraselta 1860-luvulla ja siirtyi Oravaarasta tälle paikalle, ovat taloa asuttaneet piirilääkärit 1950-luvulle asti. Talossa toimi vähän aikaa myös Kansaneläkelaitoksen toimisto. Kirkkotien varrella olevassa hirsisessä aittarakennuksessa toimi aikoinaan pitäjän ensimmäinen kauppa, Wahrman. Aitan päädyssä on nähtävissä jäljet kaupan ovesta ja ikkunoista sen kahdella puolen. Myöhemmin rakennus toimi kaupan varastona. Pihapiiristä on purettu pois useita rakennuksia ja maita on myyty kunnalle kunnantaloa ja asuntorakentamista varten sekä valtiolle virastotalon tontiksi. Jäljelle jääneet pellot on metsitetty. Kun tila oli vielä viljelyksessä, aukeni peltojen yli näkymä Kiteelle asti. Nyt entinen tilakeskus Kirkkotien läheisyydestä on lähes huomaamaton runsaan puuston vuoksi. Pekkalan arvo nykytilassa perustuu paikallishistoriaan. Tarinat tietävät kertoa, että ruhtinas Dolgorokin esikunta olisi pitänyt talossa majaa Suomen sodan aikoina.

Koulun modernistinen rakennus Kirkkotien varressa

Kirkkotien nykyinen tiemaisema, Kuntala on jäänyt kuoppaan.

Kuntala (Gerlander) Kirkkotien laidassa on elänyt monta elämää. Perimätiedon mukaan rakennus on entinen Portahanin tilan päärakennus, jonka apteekkarin Nyman siirretti rautatien rakentamisen aikaan nykyiselle paikalle kuppasairaalaksi. Rakennus siirtyi kunnalle 1922 ja sen nimeksi tuli Kuntala. Talo oli kunnanvirastona vuodesta 1922 vuoteen 1967, jolloin nykyinen kunnantalo valmistui. Apteekki ja lääkäri jatkoivat siinä toimintaansa senkin jälkeen. Rakennuksen itäpäässä oli kunnanjohtajan, kunnansihteerin ja opettajien asunnot sekä alakoulu. Nykyään rakennus on asuntoina. Kuppasairaalan eli Kuppalan aikaan tien toisella puolella oli ns. kalmankammio ruumiita varten.

Kuntala tieltä

Talon asukkaisiin liittyy kansainvälistäkin kulttuurihistoriaa. Lääkäri kreivi Berghin aikana talossa oli olohuoneen kalusto Sangasten linnasta, tohtorin lapsuudenkodista Virosta. Sangasten linna puolestaan liittyy maatalouden historiaan. Sangasten ruista käytettiin Suotalolla rukiin lajikokeiden elementtinä.

Nymanin apteekki.

Apteekin renkitupa, takana näkyy vanha koulutalo, joka on säilyttänyt alkuperäisen tyylinsä tähän suuntaan.

Rakennus on kaksikerroksinen hirsirakennus. Mahdolliset tyylipiirteet ovat karsiintuneet korjaus- ja muutostöissä. Kuisteja ja kattorakennelmia on todennäköisesti muutettu. Sijainti on aivan Kirkkotien varrella, jolta aiemmin oli myös käynti taloon. Nyt tien puoleiset sisäänkäynnit ovat käytökkelvottomat, sillä rakennus on jäänyt tien alapuolelle notkelmaan.

Nymanin apteekki. Samalla Kotola -nimisellä tilalla Kuntalan kanssa, etäämpänä Kirkkotiestä, sijaitsee Nymanin apteekkina tunnettu rakennusryhmä. K.J.Nymanin apteekki oli toiseksi vanhin Pohjois-Karjalassa. Apteekin tiloihin talon länsipäädyssä kuuluivat apteekkihuone, työhuone ja farmaseutin huone. Itäpää oli Nymanien kotina. Apteekkirakennuksen vanhin osa on vuodelta 1874, mutta sitä on jatkettu myöhemmin muutamalla kamarilla. Julkisivua hallitsevat kaksi viistokulmaista lasiverantaa, joissa on koristeelliset ikkunat. Eteläsivulla on nikkarityylinen avoveranta. Rakennus on sekoitus 1800-luvun kertaustyyliä. Apteekkarin harjoitti myös maanviljelystä ja karjanhoitoa. Talon renkitupa on apteekin sisääntulopihan itäreunalla ja aitta sitä vastapäätä. Pihapiiriin kuului aikanaan myös Rauhala, kaksikerroksinen puutalo, jonka Nymanin rakennutti virkamiehille, jotka valvoivat Karjalan raudan rakentamista. Rakennus tuhoutui tulipalossa 1917.

Apteekkarin talon eteläpuolella on omenatarha ja jalopuita kasvava puisto. Ne ovat ränsistyneet ja uudistaminen olisi tarpeen. Puutarha siihen avautuvine verantoineen on aikanaan ollut huikea elämys. Sieltä ovat avautuneet näkymät Mokinlammen ja Tohmajärven yli kohti kaukomaisemaa. Nyt maisema on umpeutumassa ja jää kävijälle arvoitukseksi ainakin kesäaikaan. Ks. kuva s. 60.

Pitäjänmuseo. Nykyään Nymanin talossa ja sen alueella toimii Tohmajärvi-seuran ylläpitämä pitäjänmuseo. Renkituvan ja koulutalon väliin on muodostettu uusi pihapiiri pitäjänmuseoon siirretyistä rakennuksista. Sitä hallitsee ”Karjalan kuningas” Walleniuksen **vaunuaitta**. Pihapiirissä on myös **aitta** Maiju Lassilan kotipihasta Peijonniemestä sekä pitäjän ainoa jäljellä oleva **tuulimylly** Kannaksen Tyvelästä. Nymanin apteekki ympäristöineen on arvokas sekä rakennus- että kulttuurihistoriallisesti.

Pitäjänmuseon ja Kirkkotien väliin entisille pelloille on rakennettu urheilukenttä, joka ei ole paras mahdollinen kehys Nymanin kulttuuriympäristölle eikä Kirkkotien miljöölle. Ympäristöä voisi parantaa matalalla reunakasvillisuudella ja raitin vartta siistimällä. Maiseman avoimuus on kuitenkin turvattava.

Pitäjänmuseo Nymanin kentältä

Koulumäki. Samalle selänteelle Nymanin talon kanssa, Luukkolan tilan lahjoittamalle koulutontille, pystytettiin pitäjän ensimmäinen koulutalo Jouhkolan maanviljelyskoulun hirsistä. Kansakoulu oli aloittanut toimintansa Korholassa maakauppias Hakulisen talossa jo 1871, Koulumäellä koulu aloitti 1876. Uudessa paikassaan Jouhkolasta tuotu rakennus sai sveitsiläistyylisen hahmon. Sitä laajennettiin 1913. Samalla suurennettiin ikkunoita ja vanha osa vuorattiin. Sähkövalo saatiin 1927. Uusi kansakoulu valmistui Kuntalan länsipuolelle 1959 ja vanha koulu jäi muuhun käyttöön. Nykyään talossa toimii musiikkiopisto. Sota-aikana koulu oli ensin evakkojen sijoituspaikkana ja vuosina 1940 ja 1944 sotilassairaalana. Nykytilassaan rakennus on hengettömäksi nykyaikaistettu ja siitä on karsittu pois lähes kaikki vanhat tyylipiirteet. Erityisesti ikkunoiden modernisointi on muuttanut talon luonnetta. Ne on kuitenkin kohtuudella ennallistettavissa.

Koulumäen musiikkiopisto

Meijeri. Kirkkotien toisella puolella Oeschintien varrella omakotiasutuksen keskellä on Meijeri eli Canthin talo. Sveitsiläinen juustomestari Christian Oesch aloitti 1895 meijeritoiminnan tässä juuri valmistuneessa talossa. Aluperin talossa oli nikkarityylin ja kansallisromantiikan piirteitä, koristeleikkauksia, useampiruutuisia ikkunoita ja frontoneja. Lounaissivun kuisteja yhdisti avoveranta ja länsipuolella oli torni. Ikkunat ja vuorilaudat muutettiin vuoden 1952 remontissa. Nykyiset omistajat pyrkivät palauttamaan ikkunoiden alkuperäisen mallin. Pihapiirissä on hyväkuntoinen luhtiaitta. Meijerin juustokellari on säilytetty. Talossa asuneet Canthit aloittivat majatalon pidon.

Majatalo toimi vuosina 1939-1988. Talossa on toiminut myös suojeluskunta ja Lotta-kahvila. Talossa istuttiin käräjiä 1960-luvulle, nykyisen kunnanviraston valmistumiseen asti. Nykyään talo on omistajensa kotina ja työpaikkana. Meijeri on arvokas kulttuuri-, talous- ja rakennushistorian kannalta.

Juustomestari Oeschin lasten kotiopettajana toimi mm. Kiljusen herrasväen seikkailuista kertonut kirjailija Jalmari Finne. Sittemmin satuhahmon esikuvana olleesta juustomestarin pojasta Karl Lennartista kasvoi tunnettu kenraali.

Luukkola (Simonen) Kirkkotien eteläpuolella maanviljelysmaisemassa on tunnettu asuinpaikkana jo ennen isojakoa. Tila on ollut Simosen suvun hallussa vuodesta 1735. Päärakennus on Kemien vanhimpia rakennuksia, 1800-luvulta. Talossa on pidetty kestikievaria ja istuttu käräjiä. Se on pitkänurkkainen hirsitalo, jonka vanhin osa on tupa. Muut huoneet on rakennettu myöhemmin. Suurimmillaan talo on ollut 6 m nykyistä pitempi. Aitan vanhin osa on vuodelta 1850, nykyään siihen kuuluu kolme aittaa ja kaksi liiteriä. Pihapiiristä erillään tien toisella puolella on riihi 1840-luvulta. Luukkola on hyvin säilynyt tilakeskus hieman nykyisen taajaman ulkopuolella Kirkkotien varrella. Tila harjoittaa nykyään viljanviljelyä ja metsänhoitoa. Niinpä sitä ympäröivät joka puolelta kulttuuri- maiseman kannalta arvokkaat kumpuilevat pellot.

Luukkola. Kirkkotie kulkee pihapiirin ja riihen välistä.

Lähtelä (Laatikainen) oli Tohmajärven ensimmäinen perintötila (1796) sen jälkeen kun kuningas Kustaa III sääti oikeuden lunastaa kruununtiloja perintötiloiksi. Tilan lunasti sen silloinen haltija Elias Porthan. Kun kruunuvuoti Wallenius siirsi Pohjois-Karjalan ainoan postikonttorin Liperistä Tohmajärvelle 1781, oli ensimmäinen toimipaikka Lähtelässä. Nykyinen empiretyylinen päärakennus on rakennettu 1850 ja sen rakennutti Gustaf Weckman. Talossa on toiminut alakoulu, siellä on pidetty käräjiä ja esikuntaa, kulkutautisairaala se toimi sotien jälkeen. Lähtelässä oli 1940-41 Tohmajärven rajakomppanian komentopaikka. Talo on empiren parhaimmin säilyneitä esimerkkejä Tohmajärvellä. Sen merkitys kulttuurimaisemassa ja yksittäisenä rakennuksena on erittäin suuri. Viereisellä pellolla on talon vanha riihi, ilmeisesti vuodelta 1780. Pihapiiristä on purettu navetta sekä 1940-luvulla siirtolaisia varten rakennettu kaksikerroksinen talo. Pellot eivät ole enää viljelyksessä ja pihapiiriin on kasvamassa umpeen. Talon ja uuden asutuksen väliin tulisi jättää riittävästi tilaa, jotta sen asema tiemaiseman dominanttina säilyisi. Itse Lähtelän pihapiiriin voisi sijoittaa pari pienempää rakennusta ja samalla korvata pihassa oleva mökki paremmin miljööseen sopivalla rakentamisella.

Lähtelä Kirkkotien varrella

Korholan talo eli Viekilä on osa Kirkkotien varrella säilyneiden tilakeskusten sarjaa. Sen paikalla ja ympärillä on ollut isojaon alkaessa useita tilakeskuksia. Edellisessä päärakennuksessa, joka sijaitsi hieman kirkolle päin, pidettiin kauppaa ja maakauppia Hakulisen aikaan myös koulua 1871-1896. Nykyisen omistajan isoisä oli ollut rautateillä rakennusmestarina ja rakentamassa Tohmajärven asemaa. Hän tunsu todennäköisesti keskivertotalollista paremmin rakennustyyliä ja rakensi itselleen nykyisen jugendvaikutteisen päärakennuksen (1919). Alun perin talo oli suunniteltu kaksikerroksiseksi. Pihapiirissä on kaksikerroksinen luhtiaitta vuodelta 1917. Pihapiiri on tärkeä osa Kirkkotien kulttuurimaisemaa. Sen rakennuksilla on myös rakennustaiteellista arvoa, sillä jugendtyylinen taloja on Tohmajärvellä melko vähän. Ympäristö tulisi pitää avoimena.

Näkymä Postilanmäeltä. Mäen alla Korhola.

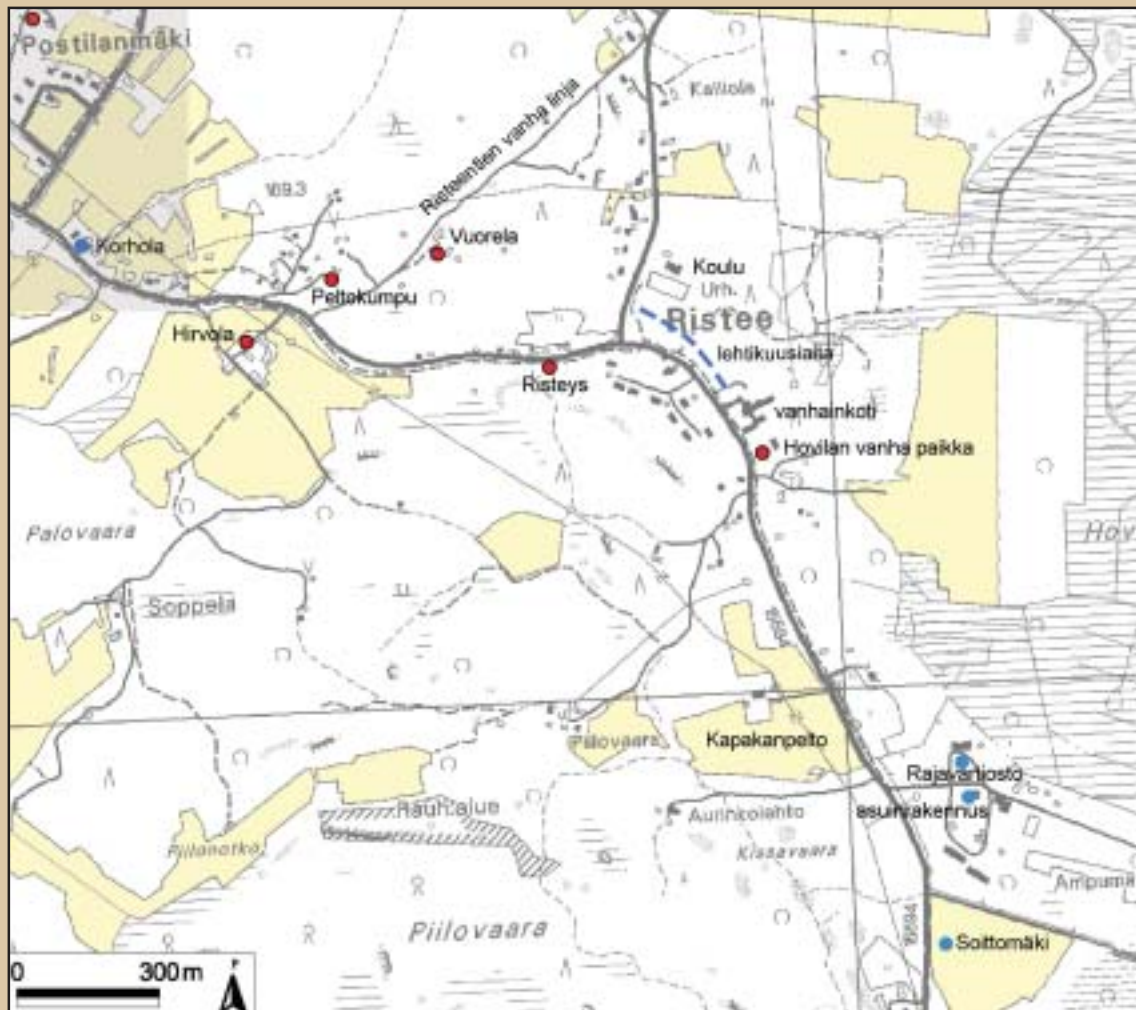
Korholan aitan on rakentanut tietävästi venäläinen rataurakoitsija ja sen rakentamiseen on käytetty vanhoja hirsiiä.

Postila. Sivussa vanhalta maantieltä Kemienvaaran korkeimmalla paikalla on Postilan tilakeskus. Vuodelta 1722 on peräisin tieto, että tilan ensimmäiset omistajat olivat Tietäväisiä, samaa sukua Algot Tietäväisen eli Maiju Lassilan kanssa. Postila-nimen se sai, kun postimestari Anton Gråsten osti tilan 1794 ja postikonttori siirtyi Lähtelästä mäelle. Suomen sodan aikana Postilassa asui Dolgorukin esikuntaa. Apteekkari Nyman osti tilan 1877, mutta taloa hän piti silti Kotolassa. 1900-luvun alussa hän rakennutti nykyisen päärakennuksen. Taloa on korotettu ja ulkoasua muutettu muutenkin suuresti. Muutosten myötä rakennuksen kulttuurihistoriallinen arvo kadonnut. Myös miljöö on täysin muuttunut kun tilan kotipellot on kaavoitettu omakotialueeksi ja pihapiiriin on pystytetty linkkimasto. Paikalla on kuitenkin historiallista arvoa.

Tilan entisiltä pelloilta on löytynyt viisi keskieurooppalaista hopearahaa vuodelta 1638 eli kolmikymmenvuotisen sodan ajoilta, jolloin Pohjois-Karjalassa liikkui paljon saksalaisia.

Postilanmäellä on vanha Wegelilän talon paikka. Postilanmäen maisemaa hallitsee suurikokoinen korkeiden kuusien muodostama neliö, joka istutettiin aikanaan omenatarhan suojaksi. Aidan kaakkoiskulmassa on aukko josta avautuu pitkä maisema valtakunnan rajan yli.

6.5 Hirvolasta Soittomäelle - Vanha kylätie osa 3

Kartta 7

Hirvolan (ent. Harjula) talo hallitsee Kirkkotien maisemaa Risteetä lähestyttäessä. Sijainti ympäröivästä peltomaisemasta kohoavalla kumpareella on ihanteellinen ja pihapiirin merkitys kulttuurimaisemalle ilmeinen. Tila on yksi Tohmajärven kantatilosta ja se lunastettiin Toljanderin pappisuvun perintötilaksi 1806. Suku talonpoikaistui ja viimeinen Toljander kuoli 1905. Leski avioitui Heikki Hirvosen kanssa. Sen jälkeen talo on ollut lyhyttä jaksoa lukuun ottamatta Hirvosten omistuksessa.

Päärakennus pohjanmaalaisten puuseppien rakentama (1859) ja siinä on säilynyt empiiren tyylipiirteet - aumakatto, säännölliset ikkunarivit, ullakkoikkunat sekä sileä vaakalaudoitus räystäään alla. Ensimmäinen vuoraus on ollut päreestä, nyt verhouksena on lomalauta. Pihasisvun kaksi kuistia on yhdistetty myöhemmin aumakattoisella lasiverannalla. Verannassa on edelleen kaksi sisäänkäyntiä.

Neliömäisen pihapiirin sulkee Kirkkotielle päin pitkä aita, joka on rakennettu useassa osassa. Vanhimmat osat ovat 1800-luvun lopusta. Itäpuolelta pihan sulkee luonnonkivinavetta, jonka yläosa on hirrestä. Lounaispuolella on eri-ikäisiä tuotantorakennuksia.

Hirvolan päärakennus

Peltokumpu (Kirkkotie 241) on entinen **Hirvolan torppa**, joka lahjoitettiin Rosilainen -nimiselle torpparille hyvästä ja pitkäaikaisesta työstä. Torppa oli hirsirunkoinen, pituudeltaan nykyisen talon luokkaa, mutta leveydeltään puolet siitä. Korjauksen yhteydessä paljastunut hirsiseinä antaa aihetta epäillä, että rakennus onkin harjan suunnassa levennetty alkuperäinen torppa. Torpan aikainen navettarakennus on nykyään autotallina ja varastona, savusauna on nykyaikaistettu savujohdolliseksi.

Harjulan kohdalla Kirkkotiestä eroaa pohjoiseen **Risteen tie**. Se nousee ylös jyrkkää rinteä ja laskeutuu mäen toisella puolella taas jyrkästi alas. Tie on pätkä entistä Pälkjärven-Sortavalan tietä ja mäki sama, jossa keisari Aleksanteri I joutui tarinan mukaan nousemaan vaunuista jotta matka etenisi. Mäen päällä on Vuorelan talo (Kirkkotie 243), jonka kohdalla keisarin matkan kerrotaan keskeytyneen. Se on edelleen samojen Ikosten hallussa kuin keisarin aikaan.

Vuorelan hirsinen päärakennus rakennettiin 1905 Arvo Ikosen isän Juhon johdolla. Juho Ikonen oli vanginvartija ja yhtä rakennuksen huoneista käytettiin vankikoppina. Vankihuoneen ikkunoissa oli ristikot. Pihapiirissä on mökikäisen asumus 1800-luvulta. Jälleenrakennuskauden talot Risteen tien alkupäässä etelärinteessä ovat yksi osa Kirkkotien monipuolista historiaa. Rakennukset jatkavat mäkitupalaisperinnettä, pieneläjien ja kartanon väen rinnakkaiselo.

Risteys. Vähän ennen kuin Kirkkotie ja Risteentien yhtyvät, on tien eteläpuolella pienellä kumpareella Risteysniminen entinen Hovilan torppa. Torpan länsipää eli tupa on tehty mahdollisesti jo 1800-luvun lopulla. Itäpään kamari on 1930-luvulta. Kesäasuntona olevaan rakennukseen ei ole tehty sen jälkeen oleellisia muutoksia.

Risteen kulttuuriympäristöön kuuluu korkea lehtikuusirvi tienristeyksen koillispuolella. Sen takana on 1957 rakennettu Risteen koulu.

Hovila oli aikoinaan pitäjän merkittävin tila. Kun Tohmajärven suurpitäjästä tuli sotamarski Lars Kaggin vapaa-herrakunta v.1651, perustettiin pitäjän keskuksiksi kartano eli hovi vauraan Tausaisten nimismiessuvun paikkaan. Kagg itse ei koskaan käynyt Tohmajärvellä. Hovilasta tuli kruunun veronvuokraajien ja käskynhaltijoiden asuinpaikka. Siellä majaili myöhemmin kruununvouti Walleniuksen Tohmajärvelle vuonna 1788 perustama vakinainen jääkärijoukko. Hovin aikainen pihapiiri on hävinnyt. Se sijaitsi nykyisen navetan ja maantien välissä. Hovilan merkittävin arvo onkin sen historiassa. Hovin ajoilta on muistona tien länsipuolella Kapakanpelto.

PKA

Osittain 1800-luvulta peräisin oleva navetta on rakennustaltaan erikoinen. Vanhempi eläinsuojan länsisiipi on hirsirakenteinen ja sen seinät on tuettu betonisilla följäreillä. Navettarakennus on osittain patsaiden varassa kuten perinteinen karjalantalokin - patsaat ovat vain betonista, itäsiiven navetta kivistä ja kalkittu sisältä valkoiseksi. Tämän osan yläosa on rankorakenteinen. Navettaa on uudistettu vielä 1950-luvun lopulla, jolloin rakennettiin mm. AIV-torni.

Tila ostettiin kunnalle vaivaistaloksi 1893. Sitä myös viljeltiin ja se tuotti elintarvikkeita kunnan huollettaville. Vuonna 1951 tilalle rakennettiin saha ja höyläämö teemmään puutavaraa kunnan omiksi tarpeiksi. Vaivaistalon ja kunnalliskodin toimintaa jatkaa vanhainkoti 1964 rakennetuissa rakennuksissa. Uusi vanhainkoti edustaa 1960-luvulle tyypillistä laadukasta julkista rakentamista. Vanhempaa rakennuskantaa edustavat talousrakennukset ovat ränsistyneet, eikä niillä ole enää suurta arvoa. Poikkeuksen tekee mielenkiintoinen hirsij- ja betonirakenteinen navetta.

Rajavartiolaitos sijoitti toimintonsa sodan jälkeen Risteeseen. Yksi ympyrä sulkeutui, kun rajavartiosto rakennettiin 1946-1947 Ritoniemen tilalle lähelle Hovilan paikkaa. Kirkkotien ja Peijonniemenlahden väliselle alueelle rakennettiin jälleenrakennuskauden tyyliin kokonainen yhdyskunta asuntoineen.

Rajavartioston toimistorakennus

Rajavartioston asuinrakennus

Mattila on ehyt ympäristökokonaisuus Kirkkotien itäpuolella. Se on entinen tilakeskus, nyt vapaa-ajan asuntona. Tila on erotettu seurakunnan maista 1926. Päärakennus on vuodelta 1928. Rakennukset on pyritty säilyttämään alkuperäisessä asussaan. Rakennuksessa on klassismin piirteitä, mm. päätyräystäät, ns. kissanpenkit ja symmetrinen julkisivu, joka on saatu aikaan valeikkunalla. Ikkunoiden puitteet ovat alkuperäisiä. Talon interiööri on säilynyt hyvin. Lattiat ja tuvan uuni ovat alkuperäisiä, samoin tapetit ja sisäkattojen paneloinnit. Omistajan mukaan talo on Tohmajärven ensimmäinen sahatusta hirsistä rakennettu rakennus. Pihapiirissä on karjasuojan, ladon sekä pajan käsittävä navettarakennus vuodelta 1930 sekä saman ikäinen aitta.

PKA

Mattilan klassistinen päärakennus

Tilan perustaja agrologi Mattila oli originelli herrasmies, joka viljeli ja kokeili mm. erilaisten yrttien viljelyä. Hän piti tilalla myös kanalaa, jonka munia myytiin ympäri maakuntaa.

PKA

Talon erikoisuus ovat kuistin vesikaton värilliset lasitiilet tavanomaisten kattotiilien joukossa. Lasitiilillä on saatu yläkerran eteiseen luonnonvaloa. Tiilet valmistettu Riihimäellä.

Kun vanha maantie Hovilan entisten peltojen jälkeen nousee Soittomäelle, avautuu eteen koko Kirkkoniemen kulttuurimaisema.

Kirkkoniemen puusto on viemässä kirkolta sen paikan maiseman kiintopisteenä. Kesäaikaan kirkko näkyy Kellomäeltä vain vaivoin. Kellot jäisivät ruumissaatolle soittamatta jos vielä oltaisiin näköyhteyden varassa. Puustoa pitäisi kaataa tai harventaa viimeistään kirkon peruskorjauksen yhteydessä.

6.6 Kirkkoniemi

Kartta 8

PKA

Tohmajärven kirkkomaisema

Kirkkoniemi on vuosisatoja ollut pitäjän julkisen toiminnan keskipiste. Keskeiseksi sen on tehnyt asema kirkon paikkana ja hyvä sijainti veden äärellä. Poikkeuksellista on kuitenkin, että asutuksen keskus ei syntynyt kirkon ympärille, vaan Kemien vaaralle.

Tohmajärveen pistävän niemen korkeimmalle kohdalle eri aikoina pystytetyt kirkot ortodoksisista siässynöistä nykyiseen luterilaiseen kirkkoon ovat hallinneet maisemaa. Niemi oli hyvä kirkon paikka. Kun tiet muistuttivat enemmänkin polkuja, tehtiin kirkkomatka mielellään veneellä tai jäätä pitkin reellä. Tohmajärven selkää pitkin kuului myös kirkonkellojen ääni kauas. Kirkkoniemen luterilainen aika alkoi Ruotsin vallan myötä 1600-luvulla.

Kirkkoniemi ja Peijonniemi muodostavat parin. Kirkkoniemestä oli hyvä yhteys lahden yli Peijonniemeen, missä oli kappelaisen pappila. Salmen yli suunniteltiin 1800-luvun alussa siltaakin.

Kemiestä lähestyttäessä kirkkomaisema alkaa Soittomäestä. Kirkkotietä pitkin lähestyvä hautajaissaattue tuli siinä suntion näköpiiriin ja tämä alkoi soittaa kelloja. Siitä nimi. Tästä Kirkkoniemen kulttuurimaisema jatkuu puukujanteena, joka rajaa maiseman ja myötäilee **Kirkkotietä** kirkonmäelle asti. Soittomäen ja kirkon välissä avautuu viljelysmaisema, entiset pappilan pellot.

Rantatieltä päin saavuttaessa kirkkomaiseman porttina toimii metsäinen **vanha hautausmaa**, sen kaunis kiviainesta ja puinen porttirakennus. **Uudempi hautausmaa** perustettiin kirkon viereen pappilan vanhalle pellolle myöhemmin. Kirkkoa ympäröi **kirkkotarha**, jota aiemmin käytettiin myös hautaamiseen.

Luterilaisena aikana pyrittiin pitäjän kaikki vainajat haudata Kirkkoniemeen. Siellä haudat olivat sitä arvokkaampia, mitä lähempänä kirkkoa ne sijaitsivat. Myös kirkon alle haudattiin, viimeksi vuonna 1800. Sotien ja nälkävuosien aikaan 1700-luvulla kuolleisuus oli niin korkea, että vainajat eivät mahtuneet enää kirkkotarhaan. Oli pakko perustaa erillinen **hautausmaa**. Paikka löytyi Turusenniemen johtavan tien varresta. Se oli ihmisten mielestä huono paikka ja liian kaukana kirkosta, joten **uusi hautausmaa** perustettiin entiselle pappilan pellolle kirkon länsipuolelle 1842. Kirkon ja uuden hautausmaan ympärille rakennettiin nykyinen kiviainesta. Nykyään kirkkotarhassa on vanhojen sukuhautojen lisäksi viime sotien sankarihautoja ja muistomerkkejä.

1800-luvun nälkävuosina oli pakko taas haudata vanhaan hautausmaahan. Kriisiaikoina haudattiin tilapäisesti myös kyliin. Nykyisin ovat molemmat hautausmaat käytössä. Vääräleuka kunnanlääkäri kutsui hautausmaata *Leskisen opotaksi* silloisen kirkkoherran mukaan.

Kirkkoniemen vanhan hautausmaan kiviainesta ja ruumishuone, läpikäytävä

Kirkkoniemen miljööseen kuuluvat kirkon lisäksi **pappila**, sen **väentupa** ja **aitta**. Oleellinen osa sitä on **pitäjätupa** kirkon ja pappilan välissä. Notkelmassa tien pohjoispuolella on pappilan **kivinavetan rauniot**. Kirkkotien pohjoispuolella voi löytää vanhan pitäjänmakasiinin nurkkakiviä. Kirkko, pitäjätupa, pappila piharakennuksineen, hautausmaat ja kirkkotie muodostavat erityisen hienon **kirkollisen miljöön**.

Kirkko

Tohmajärvi ja sen kirkot ovat joutuneet sodissa venäläisten hyökkäysten kohteeksi. Kirkko ja sen kalleudet on ryöstetty, mutta itse kirkkorakennus on jätetty rauhaan. Nykyinen, järjestyksessä toinen luterilainen kirkko tällä

paikalla, on rungoltaan Pohjois-Karjalan vanhin puukirkko. Sen rakentaminen aloitettiin 1751 edellisen, 1650-luvulla rakennetun kirkon viereen. Vanha kirkko purettiin kun uusi kirkko valmistui ja vihittiin käyttöön vuonna 1756. Kirkon rakensi Eskil Collenius ajan muodin mukaan yksinkertaiseksi ristikirkoksi. Aumatut katot ja jyrkät katon lapheet liittyivät toisiinsa ilman välittäviä muotoja ja kattoa koristi siro kattoratsastaja. Myöhemmin (1783-1784) maalasi tunnettu kirkkomaalari Mikael Toppelius sinne seinämaalaukset. Jo 1800-luvun puolivälissä ne poistettiin arvottomina! Kruununvouti Wallenius rakensi perheelleen ja palvelusväelleen kirkkoon oman lehterin.

Vuosien saatossa kirkkoa oli korjattu useaan otteeseen, mutta 1911 se uusittiin kokonaan uuteen kuosiin. Vanhasta kirkosta jäivät jäljelle vain hirsiseinät. Seiniä korotettiin, ikkunoita lisättiin ja ne sijoitettiin kahteen kerrokseen. Ristikirkon sakaroihin lisättiin satulakattoiset jatkeet ja kattoratsastajan tilalle tehtiin lyhtytorni. Kirkko sai myös kivijalan. Muutos oli suuri eivätkä kaikki seurakuntalaiset olleet mielissään kirkkonsa uudesta muodosta. Lopputulokseen ei ollut tyytyväinen myöskään piispa Eino Sormunen joka totesi entisen kotikirkkonsa korjauksesta: - vanha kauneus on korvattu uudella rumuudella. Tällaisena se on palvellut seurakuntaa lähes 100 vuotta ja muuttunut seurakuntalaisille rakkaaksi. Toppeliuksen maalauksista on kirkossa jäljellä 1783 maalattu alttaritaulu *Ristiinnaulittu*. Hänen maalaamansa saarnatuoli on Kansallismuseon kokoelmissa. Kirkon korjaus on suunnitteilla.

Tohmajärven kirkko "vanhassa kauneudessaan"...

...ja "uudessa rumuudessaan".

PKM

PKA

PKA

Kellotapuli

Kirkon ensimmäinen tapuli kaatui myrskyssä vuonna 1686, pystytettiin uudelleen ja purettiin 1750. Puretun tapulin paikalle rakennettiin kirkko. Entisen kirkon paikalle Collenius rakensi kolminivelisen, barokkivaikutteisen kellotapulin. Katto uusittiin 1993 perinteisesti tervatuin paanuin. Kellotapulin alaosassa säilytetään vanhoja kirkonkelloja sekä kirkon vanhaa tarpeistoa.

Kirkon ohi kohti niemen kärkeä johtaa Kemien kylästä alkava Kirkkotie päätteenään pappila. Kirkkoniemi on ollut pappien asuinpaikka 1600-luvun alusta lähtien. Pappilarakennus korosti kirkkoherran asemaa, mutta oli yleensä myös kokoontumispaikka ja papin työhuone, jonne seurakuntalaiset tulivat asioineen. Pappila on rakennettu vuonna 1841 empiretyyliin, mutta sitä on muutettu 1800-luvulla. Ajan lakien mukaan pappilaan oli rakennettava seitsemän huonetta, joista viisi suorakaiteen muotoisen karoliinisen pohjakaavan mukaan. Tätä sääntöä on noudatettu Tohmajärvelläkin. Empiretyylistä on jäljellä tasavälein sijoitetut ikkunat ja pienet ullakkoikkunat. Empireen viittaa myös poikkeuksellisen kaunis pääsisäänkäynti päätykolmioineen. Juhlavaa saapumista on korostettu portaiden ja penkereen valeperspektiivillä. Päärungossa on loiva satulakatto, myöhemmin rakennetussa keittiösiivessä pulpettikatto.

Kirkkotupa eli pitäjätupa

Kirkkotupa eli pitäjätupa on rakennettu 1856. Se on yksinkertainen pitkänurkkainen hirsirakennus, joka on myöhemmin vuorattu pystyrimoituksella, harjakatto on nykyään katettu sementtitiilillä. Rakennuksen pappilan puoleisessa päässä on kirkkotupa (kesäajan kahvila ja kokoontumistila), toinen pää rakennuksesta on ollut mm. haudankaivajan asuntona. Nykyinen väritus on vaalea, mutta palasina irtoilevan lateksimaalin alta paljastuu vanha punamulta. Pitäjätupa avoimella nurmikentällä vanhan pappilan ja kirkon välissä on kirkkomaiseman kiintopiste, taustana Tohmajärven selkä. Se oli kirkkoväen välttämätön tukikohta talvella, kun kirkkoon tultiin pitkien matkojen takaa. Tupa lämmitettiin suuriksi juhlapyhiksi. Pitäjätuvassa on tehty myös monet pitäjää koskevat päätökset ja siellä on pidetty rippikoulua. Se on toiminut myös kulkutautisairaalana.

Tohmajärven pappilan pääovi

PKA

Vanhan ajan kirkkoväkeä pitäjätuvalla

Väentupa eli renkitupa

Kirkkoherran pappila

Pappilan kivinavetan rauniot ovat säilyttämisen arvoinen miljööksi osa.

Pappilat on rakennettu veroilla, jotka maksettiin aluksi rakennustyönä ja tarvikkeina, vasta 1700-luvun lopulta lähtien rahaveroina. Tuosta ajasta lähtien pappilat edustivat yleensä seudun edistyneintä rakentamista. Tekniset uutuudet esim. kivijalka, lasi-ikkunat ja uunit ilmes-tyivät ensin pappiloihin, sitten suurimpiin taloihin. Muodikkaat tyylipiirteet ja talonpoikaisesta rakentamisesta poikkeavat pohjaratkaisumallit tulivat pappiloiden kaut- ta kansanrakentamiseen. — Muissakin asioissa, esim. tapakulttuurissa ja uusien viljelytapojen käyttäjinä, pap- pilat olivat maaseudun sivistyksen keskipisteitä. Vaikka pappilan ja kartanon herroja arvosteltiin ja pidettiin nau- rettavina, otettiin heistä kuitenkin mallia ja tieto kulki yleensä ylhäältä alaspäin, harvalukuisten säätyläisten alueella papeilta kansalle. /Kovanen/

Kuten tavallista, pappi ei enää asu pappilassa. Tämäkin pappila oli pitkään rappiolla, kunnes se 1981 kunnostetiin leiri-, kokous- ja juhlaikäyttöön. Nykyisessä sisustuk- sessa on määrävänä tekijänä ollut tarkoituksenmukai- suus. Kiinteästä sisustuksesta on jäljellä kauniita yksi- tyiskohtia, peiliovia vuorilautoineen, vanhoja sisäkattoja ja kaakeliuuneja, joten paikan henki on edelleen aistitta- vissa. Interiööri on haluttaessa kohtuudella entistettäväs- sä.

Kirkkoniemen alueelle on tehty **maisemanhoitosuunni- telma**. Sitä on toteutettu raatamalla kaski niemen um- peen kasvaneelle pellolle ja raivaamalla rantalepikkoa. Nämä maisemanhoitotyöt ovat avanneet kauan ummes- sa olleet näkymät Tohmajärvelle ja Peijonniemeen. Nä- köyhteys Peijonniemeen on tärkeä, koska niemet ovat muodostaneet maisemallisen ja toiminnallisen kokonai- suuden. Maiseman avaaminen on hyväksi myös raken- nusten säilymiselle, kun rakenteet pääsevät tuulettumaan aiempaa paremmin. Kirkkoniemen hoitosuunnitelmaan sisältyy suunnitelma perinteisen pappilan puutarhan pa- lauttamiseksi ja sen hoitamiseksi harrastustoimintana sekä ajatus pitää kirkonmäkeä ympäröivät pellot viljelty-nä osana kulttuurimaisemaa.

6.7 Vanha rantatie – Sointulasta Kemienvaaralle

Maisema kirkonmäeltä Turusenniemen.

Määttälä. Vanhan hautausmaan kiviaidan vierestä Kirk- koniemessä alkaa vanha rantatie, Oravaarantie. Sen his- toria on paljolti kirkon palvelijoiden historiaa. Tien etelä- puolella metsikön reunassa on Määttälä. Kirkon suntion tehtävät periytyivät sen isännillä monessa polvessa. Mää- ttälän pihasta pellon yli näkee kanttorilan eli **Sointulan**. Molemmat rakennusryhmät kuuluvat vielä kirkkomaise- maan ja jatkavat sen tarinaa kulttuurimaisemassa.

Seurakunnan kappalainen Jakob Alopaeus osti pitäjäläis- ten kehotuksesta **Rantalan** tilan 1757 virkatalokseen ja rakennutti sille uuden päärakennuksen aatelisen nuorik- konsa iloksi. Pitäjäkokous ei hyväksynyt taloa kap- palaisen virka-asunnoksi ja hän joutui hakemaan tukea asialleen kruununvouti Walleniukselta. Kun hyväksyntä lopulta saatiin, oli Alopaeus jo ehtinyt hankkia toisen ta- lon Littilästä. Rantalan Alopaeus piti kuitenkin itsellään tavallisena kruununtilana. Tilalla asui Alopaeuksia vuo- teen 1836. Rantalan pihapiirin muodostavat nykyään vuonna 1929 rakennettu päärakennus, ruoka-aitta, entin- nen savusauna, navetta sekä vanhasta (1870) riihestä muutettu viljankuivaamo. Päärakennuksessa on ilmeisesti käytetty Alopaeuksen rakennuttaman talon hirsiiä. Pihapiiri on Tohmajärven rannalla. Rantaviiva on alunperin ollut lähempänä, mutta siirtynyt järven laskujen seurauk- sena jättäen jälkeensä entiset rantapenkat. Rantalan pel- toaukea rakennuksineen on hyvää kulttuuriympäristöä ja tilalla on myös historiallista arvoa. Pihapiirin eri-ikäisiä rakennuksia on muutettu tarpeiden ja muotivirtausten mukaan, siitä huolimatta niiden hyvät perusominaisuu- det - koko ja suhteet - ovat jäljellä. Pohjoispuolella pelto- aukean ja tien takana kohoaa Tohmajärvelle tyyppillinen vaaramaisema metsineen.

Rantalan kuisti

Maisema Rantalan pelloille

Oravaaran kartano (ent. Jaakkola) eli Hassisen talo on ollut pappien, lukkarien ja nimismiesten asuinpaikka. Tilan historiaa tunnetaan 1700-luvun puolivälistä asti. Se oli ollut Norrgreneilla ja Aschaneilla kun tilan omistajaksi vuonna 1808 tuli Gabriel Walleniuksen poika, kirkkohera Petrus Wallenius. Petrus Walleniuksen tytär ja hänen puolisonsa asuivat tilalla 10 vuotta, kunnes taloon muutti kruununvouti Järnefelt 1826. Järnefeltien muutettua pian Hovilaan siirtyi tila Stenius -suvun haltuun sadaksi vuodeksi. Hassiset tulivat tilalle vuonna 1929.

Petrus Wallenius rakennutti nykyisen päärakennuksen 1816 tyttärelleen häälahjaksi. Rakennus on edelleen lähes alkuperäisessä asussaan. Empiren puurakennusten erityispiirre oli jäljitellä kiviarkkitehtuuria. Tyylipiirre tulee ilmi Oravaarassa lyhytnurkkina, lautavuorauksessa ja koristelemattomissa, vuorilaudattomissa ikkunoissa. Ullakovyöhyke on tasalautaa ja räystäitä komistaa kivrakennuksia jäljittelevä leveä koristelista. Sisääntulopihalle avautuva lasiveranta ja syreeni-istutukset sen edessä vahvistavat miljöön vanhaa tunnelmaa. Pihapiirissä on vanha päärakennus, joka on ollut väentupana ja jossa Oravaarassa asunut koulumestari Johan Norrgren piti pitäjänkoulua. Kaksikerroksinen aitta on vuodelta 1747. Navettakin on entinen asuinrakennus.

Oravaaran pihapiiri idästä

Oravaaran vanha väentupa

Vanha Oravaarantie kulkee peltomaisemassa kiertäen korkean mäen, jonka päällä Oravaaran pihapiiri on. Kartanon eteläpuolella nousee metsäinen rinne ylös kohti Jalajanvaaraa. Peltojen avoimuus on turvattu, sillä Oravaaran maat ovat viljelyksessä. Oravaaran kartano ja sitä ympäröivät näkymät kuuluvat Tohmajärven arvokkaimpiin kulttuuriympäristöihin, myös sen rakennushistoriallinen ja kulttuurihistoriallinen arvo on suuri.

Jalajanvaaran kallioketo on kasvillisuudeltaan monipuolinen kuiva niitty. Se sijaitsee Jalajanvaaran jyrkällä lounaisrinteellä.../Arvokkaat maisema-alueet/ Perinnemaisemia/ YM 1992

Lampela (ent. Hamarila) eli Rauman talo on vanha asuinpaikka. Raumat muuttivat taloon vuonna 1931. Tilan päärakennuksen rakennutti 1907 opettaja Juho Koivisto, joka oli pitäjän vaikuttajia, kuntakokouksen esimies ja valtiopäivämies. Taloa on jatkettu taitavasti rakennustaiteellisia arvoja vähentämättä. Vanha riihi on siirretty nykyiselle paikalleen 1930-luvulla. Navetan vanhimmat osat ovat 1800-luvun puolelta. Vanhat rakennukset muodostavat yhdessä uudempien tuotantorakennusten kanssa elinvoimaista kulttuurimaisemaa. Korkealla mäellä sijaitseva päärakennus on tiemaiseman kohokohta Kemienvaaranle noustessa, myös pihapiiristä avautuva kulttuurimaisema on ainutlaatuinen.

Hamarilasta länteen avautuu hieno vaarojen ja viljelyjen maisema.

Hamarilan päärakennus

6.8 Aseman seutu

(Ks. kartta s. 50)

Aseman seutu oli koko 1900-luvun alkupuolen vireä yhteisö, jonka elämää hallitsivat rautatie ja Tehdas-osuusliike. Ne vetivät puoleensa väkeä ja toimintaa, joka nyttemmin on hiipunut. Alue on talouselämämme muutoksen monumentti, joka tuntuu odottavan uutta elämää. Alueen sijainti on edelleenkin hyvä. Rautatie on olemassa, vaikka henkilöliikennettä ei enää olekaan. Tehdasosuusliikkeen monien rakennusten lisäksi asemanseudulla useita rakennuksia, joilla on rakennus-, talous- ja kulttuurihistoriallista arvoa ja joille toivoisi löytyvän täysipainoista käyttöä.

Evakkokoti on nimismies Ruuthin 1945 rakennuttama konttori- ja asuinrakennus. Ruuth toimi Tohmajärven nimismiehenä sijoituspaikkanaan Värtsilä. Hän joutui muuden tavoin evakkoon. Nimismiespiiriin uudeksi pääpaikaksi tuli Tohmajärvi ja nimismiehen kanslia muutti Evakkokotiin. Talossa oli putkat, oma ”emännille” ja ”isännille”. Myöhemmin taloon tuli myös verovirasto. Evakkokoti on kaksikerroksinen rapattu kivitalo, joka hyvin rakennettu on kestänyt osittaisen tyhjillään olonkin.

Evakkokoti

Aseman koulu. Asemanseudulla oli 1920-luvulla paljon asukkaita. Oma koulu tuli ajankohtaiseksi kun laki oppivelvollisuudesta tuli voimaan. Siihen asti seudun lapset olivat käyneet koulua Kemiessä ja Saariossa. Aseman kansakoulun (**Koulumäki, Hovila**) vanha osa on seudun hienoimpia rakennuksia. Sen suunnittelija Henrik Viktor Henriksson oli Tehdasosuusliikkeen palveluksessa, päätehtävänä hoitaa sahaa, höyläämää ja tiilitehdasta. Rakentaminen aloitettiin 1928 ja talo valmistui joulukuksi 1929. Kartanomainen kaksikerroksinen koulurakennus edustaa klassismia. Se on Tohmajärven tiilitehtaan oman tiilentuotannon monumentti. Julkisivut on rapattu ja katto on aumattu. Keskiakselilla sijaitsevaa sisäänkäyntiä on korostettu klassistisin aihein. Vielä 1955 oli lasten määrä niin suuri, että viereen rakennettiin uusi koulu tilahtautta helpottamaan.

Aseman seudun kauppa keskittyi ryppääksi rautatien tasoristeyksen eteläpuolelle, minne kukin osuusliike rakensi itselleen myymälän. Kauppoja oli myös tehtaan koillispuolella lähempänä Tenkaa, missä Tehdastien varrella on jäljellä myös tehdasosuusliikkeen työväen asuntoja. Tehdasosuusliike rakensi niitä pitääkseen ammattitaitoisen työväen paikkakunnalla. Myös omatoimiset Tehdasosuusliikkeen työntekijät rakensivat alueelle talojaan.

Osuusliike Yhteishyvä rakensi liike- ja asuinrakennuksen (Korpela, Tehdastie 233) 1950-luvun alussa. Se on osuuskaupafunkkista tyypillisimmillään, mahdollisesti osuuskauppa-arkkitehtuurin ”isän” Erkki Huttusen käsialaa. Julkisivut ovat vaaleaksi rapattua betonia, liiketiloissa on suuret näyteikkunat ja toisessa kerroksessa asuntoja sekä tasakatto.

Ostolan (Tehdastie 237) rakensi osuusliike Sisä-Karjala 1955. Tämäkin kivinen liike- ja asuinliiketalo on funktionalistinen, mutta harjakattoinen. Myymälä oli Sisä-Karjalan päätoimipiste Tohmajärven ja Värtsilän alueella. Kolmas Tehdastien liikerakennuksista on **Korvenkulma**.

Aseman liikekeskus pohjoisesta

Asemaportti. Tasoristeyksen luona edellisiä vastapäätä on Asemaportti (Tehdastie 238). Se on 1920 rakennettu rautateiden kaksoisvahtitupa, jonka pihapiiriin kuluu vastaavasti kaksi piharakennusta.

6.9 Kiteentien ja Karjalan emätien vaiheilta

Karjalan valtatie

Vanha Kiteentie liittyi Karjalan valtatiehen nykyisen Kiteentien ja Sinisen tien risteyksen länsipuolella. Sen varrella (nyk. Luosojentie) Vääränlahdesta ylöspäin on Luosojoen avoin laakso ja kumpuileva maanviljelysmaisema. Viljelymaisemaa rajaavat länsipuolella Kypärävaara ja Luosovaara. Peltoaukealta itään avautuu näkymä kohti Kemien mäkeä. Ennen vanhaan sieltä saattoi nähdä Kirkkotien varren kauppias- ja säätyläistalojen pitkät julkisivut korkealla mäellä. Nyt puusto on kasvanut niin, että näkyvillä ovat vain suurimmat kerrostalot sekä kylän yläpuolelle kohoava vesitorni.

Pienasumus Luosojoen laaksossa on säilyttänyt asemansa peltomaiseman kaunistuksena.

PKA

Onkamontien tienvarsimaisema Purtovaarassa

Maisema valtatie eli Karjalan emätien (vanha Tohmajärven - Kuopion maantie, suunnilleen nykyinen valtatie 70) avautuu Luosojoen laaksoon kohti jyrkkärinteisiä vaaroja, Hyypiää ja Havukkavaaraa. Maisemat ovat juhlallisia. Tie on ollut tässä maisemassa lähes samalla paikalla yli 200 vuotta ja sen varrelle on säilynyt asutusta lähinnä Purtovaaraan. On vahinko, jos tienvarsi kasvaa umpeen eikä huikeista näkymistä pääse enää nauttimaan. Luosojoen lounaispuolella kulkee Muskontie samoja vaaroja väistellen. Sen varrella on Muskon kylä, jonka pellot sijaitsivat ennen läheisillä vaaroilla. Vaarapelloista luovuttiin vähitellen 1900-luvun lopulla ja uudet pellot raivattiin alavalle maalle. Muutos maisemassa on ollut suuri.

6.10 Vanha Peijonniemi

(Ks. kartta s. 72)

PKA

Peijonniemi sodan jälkeen. Niemelä.

PKA

Pappilan paraatiovi

Peijonniemen kylä Tohmajärven itärannalla muodostaa kyläparin Kirkkoniemelle. Aikana, jolloin järvet ja joet olivat parhaita kulkureittejä, kahta niemeä erottava Peijonniemenlahti oli yhdistävä, ei erottava tekijä. Kun Kirkkonniemen maisema on ollut nykyistä avoimempi, on Peijonniemen ja Kirkkonniemen välillä ollut myös hyvä näköyhteys. Peijonniemelläkin on kirkollinen menneisyys. Sen rantaniityllä on ollut ortodoksisen kalmisto ja ylempänä mäellä luterilainen pappila. Peijonniemessä on säilynyt hyvin kumparekylän rakenne. Maisema on avoin ja maatilojen talouskeskukset sijaitsivat omilla kummuillaan peltojen ympäröimänä. Kylätie kiemurtelee suppakuoppien rei'ittämässä maastossa ylös ja alas.

Kappalaisenpappila. Entinen Peijonniemen pappila eli **Varola** sijaitsee tilalla, jonka kreivitär Kagg 1666 lahjoitti kappalaisen virkatalon paikaksi. Vuonna 1846 rakennettu pappilarakennus on tyypillinen empirepappila. Talon kuusiruutuiset pääikkunat sekä ullakkoikkunat vuorilautoineen ja koristelutoineen ovat kauniit. Itäisivulla on kaksi kuistia, joiden peiliovet ovat säilyneet. Räystäitä kannattelevat veistetyt konsolit. Yli mittojensa kasvaneen puutarhan sisällä oleva arvorakennus kaipaa kipeästi korjausta ja ympäröivän kasvillisuuden karsimista. Peijonniemen koulu toimi rakennuksessa 1930-luvulta uuden koulun valmistumiseen saakka 1952. Seurakunta myi pappilan tarpeettomana 1960-luvulla, tila jaettiin ja pappilan riihi ja jykevä kivinavetta jäivät naapuritilan omistukseen.

Niemelä eli Tolvasen talo (Rantatie 40) on komealla paikalla Tohmajärveen viettävällä kumpareella. Päärakennus on suhteellisen uusi (1930), mutta jatkaa ansiokkaasti vanhojen maalaistalojen rakennusperinnettä. Pihapiirin rajaa idässä navetta (1958). Entiselle pellolle päärakennuksen etelä- ja länsipuolelle on rakennettu vapaa-ajan asuntoja. Myös itse Niemelän talo on vapaa-ajan asuntona. Tämä enteilee maalaismaiseman muutosta.

PKA

Niemelä vuonna 2001

PKA

Huviloita Niemelän pelloilla, Tohmajärven rannassa.

Hukkalan tilakeskus Rantatien ja Peijonniementien risteyksessä on kulttuurimaiseman kannalta keskeisellä paikalla. Mansardikattoinen navetta on tärkeä maisemaelementti. Sen jyrkäv kivimuuraus ulottuu seinien puoliväliin ja seinän yläosa on hirrestä. Vanha päärakennus on varastona, samoin vanha aitta. Navetta on muutettu rehuvarastoksi.

PKA

Mansardikattoinen navetta

PKA

Hukkalan vanha päärakennus

PKA

Hukkalan uusi päärakennus

Myllyniemi. Kylän eteläpuolella on Myllyniemen tila, jolla toimii saha. Se jatkaa paikan teollista perinnettä. Saha toiminta alkoi alempana Tohmajoen suulla, missä oli ennen myös vesimylly. Asuinrakennus sijaitsee hullella paikalla, korkealla törmällä lähellä Tohmajoen suuta. Maisema jokisuulle ja järvelle on umpeutumassa. Laajaa pihapiiriä ympäröivät eri-ikäiset talousrakennukset ja vähän etäämmällä sahan toimintaan liittyvät rakennukset.

Myllyniemen päärakennus on pihatasanteen etelälaidalla.

Idästä pihan rajaa hirsinen navetta- ja tallirakennus.

6.11 Suurkylä Onkamo

Onkamon suurkylän vanhin asutus historiallisella ajalla oli sijoittunut lähelle järvien rantoja. Seudun pellot olivat kivisiä eivätkä järvenrannat olleet kovin hyviä laidunmaita, joten kalastus oli tärkeä elinkeino. Särkijärvi -nimellä tunnettu Tikkalan kylä ja Kannas ovat Onkamon vanhimmat kylät, niistä on mainintoja 1500- ja 1600-luvuilta. Ensimmäiset asukkaat olivat ortodokseja ja ilmeisesti he hautasivat vainajansa Tyvelän talon lähellä sijaitsevaan kalmistoon. Ortodoksit jättivät seudun ruptuurisodan seurauksena ja tilalle muutti luterilaisia Savosta. Asutus levisi 1700-luvun alkupuolella Sintiin, Säkäniemeen ja Kirtsinniemeen. Saman vuosisadan lopulla Tikkalanvaaralle syntyi yhtenäisiä useamman talon viljelyaukeita.

Hernevaaran, Riihiahon ja Perivaaran kylät syntyivät kun tiloja jaettiin ja taloja siirrettiin väljemmille viljelymaille vanhoille kaskimaille. Monet tuon ajan paikat ovat edelleen asuttuna. Ne sijaitsevat peltojen ympäröiminä ryhminä vaarojen päällä. Rakennuskanta on suurelta osin uusiutunut, mutta kylien hahmo on kuitenkin säilynyt harmonisena.

Karjalan valtatie eli emätie kulki aikanaan Kannaksen kautta Rääkkylään ja edelleen Liperiin. Emätien uudempi suunta, postitie Kuopioon, kulki aikanaan Tikkalan ja Hernevaaran kylien kautta Pielisensuuhun.

Hernevaarantie talvella

Riihaho

Tilakeskus Kostamossa

Lampion vanha huvila Kostamon rannalla

Onkamon toisenlainen kukoistus liittyy rautatiehen, joka kuuden vuosikymmenen ajan vaikutti alueeseen elähdyttävästi. Nykyään Onkamon, Särkijärven ja Kostamon seudut ovat tärkeitä virkistyskalastuksen ja loma-asutuksen ympäristöjä.

Veneranta Särkijärven pohjukassa

Lahnalampi (Rantatila). Lahnalammentien varrella, pienen vaaran kupeessa on samannimisen lammen eteläpuolella vanha pihapiiri, johon kuuluu useita rakennuksia. Maantie kulkee pihapiirin kautta. Suurin osa rakennuksista on kunnostettu vanhoja rakennustapoja noudattaen ja pelastettu tuleville polville. Maatilan **päärakennus** on rakennettu 1860-luvun jälkeen. Se edustaa maalaisempireä. Vuorauksena on peiterima, joka on maalattu alaosassa keltamullalla, yläosan sahalaitainen pystylautaverhous on punamullattu. Rakennuksen ikkunat ovat eri vuosikymmeniltä. Eteläosan klassistiset kuusiruutuiset ikkunat vuorilautoineen ovat ilmeisesti alkuperäiset. Keltaiseksi maalattuun kaksiosaiseen ulko-oveen on veistetty verkkomainen rombi-kuvio. Pitkänurkkainen, kaksikerroksinen **aitta- ja liiterirakennus** on 1800-luvulta. Vanha, osittain kaksikerroksinen **navetta** on hirrestä. Pihapiirissä on myös toinen, 1957 rakennettu tyyppinavetta. **Riihi** on rakennettu 1886. Sen molemmille puolille on sivurakennukset eli **korsut**. Sauna, halkovaja, liiteri ja käymälä ovat rankorakenteisia. Pihaa ympäröi kiviaita ja suuret lehtikuuset. Tila on ollut seudun vauraimpia. Sen isäntä Jaakko Simonen palkittiin 1819 hopeapikarilla suoviljelystä ja pitkän kiviaidan rakentamisesta.

Isäntä Juho Simonen oli perustamassa myös **Haukilammen myllyä** (luku *Myllyt*).

Lahnalammen talo hallitsee Lahnalammentien maismaa.

Lahnalammen riihi. Neuvokas tukirakenne liittää korsun tukevasti riiheen.

Kannas

Kartta 9a

Kartta 9b

Onkamon kylämaisema

Onkamo [Kannas] on Pohjois-Karjalan järvisuudun edustava rantakylä. Eheä kyläkokonaisuus sisältää arvokkaita ja omaleimaisia kulttuuri- ja maisema-alueita/ YM 1992

PKA

Kannas on valtakunnallisesti arvokasta kulttuurihistoriallista ympäristöä, jossa tiellä, jokaisella rakennuksella, rakennelmalla, peltoaukealla ja maisemapuulla on arvoa kokonaisuuden osana. Tässä yhteydessä Kannaksen kylä luetaan alkavaksi Kaskiahon (Lopotti) vaiheilta käsittämään koko Kannaksentien miljö. Vannilan ja Rantalán kohdalla oli jo isojaon alkaessa yhtenäisiä, useamman talon viljelyaukeita. Taloja yhdistämään muodostui kylätie. Asuinpaikat oli valittu korkeimmilta paikoilta ja useimmista taloista oli näkymä Onkamolle tai Särkijärvelle. Silti järvien arvo oli leivän hankkimisessa, ei virkityksessä tai kauniissa maisemissa. Kaskeakin raadettiin 1900-luvulle asti, mistä on merkkejä vielä useissa paikoissa, mm. Tetrivaarassa.

Kannaksen uusin asutus on sijoittunut tämän päivän ihanteiden mukaisesti järvien rantaan toisin, kuin perinteisesti on tehty. Rakennuskannan yhtenäisyyden kannalta se voi olla hyvä, mutta kulttuurimaiseman säilymisen ja kylän elinvoiman ja elävyyden kannalta huono asia.

Kaskiahon pihapiiri eli Lopotti käsittää satavuotiaan rakennusryhmän, johon kuuluu asuinrakennus, aitta, korusullinen riihi sekä sauna.

Matikkalan talon kehitys kuvaa mielenkiintoisesti elämissen tapaa ja kannakselaisen talon suhdetta ympäristöön. Päärakennus on ollut paritupa ja ulko-ovi on ollut alun perin järvelle päin, koska yhteys järvelle oli tärkein. Toista tupaa asuttiin itse ja toisessa tuvassa pidettiin vuokralaisia, kunnes toinen tupaa jaettiin kahdeksi kammariksi ja ulko-ovi muutettiin vastakkaiseen suuntaan eli tielle päin. Taloon johtaa Kannaksentieltä **kuusikuja**, joka on tärkeä osa kulttuurimaisemaa. Asuinrakennus samoin kuin kivi-navetta ja vilja- ja vaateaitta on rakennettu samana vuonna (1887) kun tila on lohkaistu Lievosen tilasta. Ulkorakennukset ovat alkuperäisessä asussa, vain kate on uusittu.

Maikin mökki. Vaatimatonta asumista edustaa **pieneläjän mökki** Kannaksentien varrella.

Lievolan pihapiirin jakaa tie. Sen eteläpuolella on pieni asuinrakennus ja aittarakennuksia sekä tien pohjoispuolella niityn ympäröimänä kylän ainoa säilynyt **riihi**.

Lievolan riihi

Kauppila (Kauppilantie) on rakennettu varakkaan talollisen edustavaksi kodiksi. Tupa oli sataneliöinen ja keittiö poikkeuksellisesti erillään.

PKM

Kauppila silloin kun sen verhouksena oli vielä päre (1975)

Nousialan (Rautiainen) 1843 rakennettu päärakennus on säilytetty vanhassa pihapiirissä, vaikkakin varastona. Se on ollut alun perin paritupa, jossa eteinen on mennyt läpi talon. Talossa on vieläkin multiaisperustus, kosteuseristeinä tuohi ja välikatossa eristeinä sammalta ja multaa. Rakennuksessa on punamullattu pystyrimaverhaus. Taloon laitettiin tiilikatto 1945. Kaksikerroksinen aitta on koottu 1950-luvulla entisen aitan hirsistä pihapiirin ulkopuolelle. Samalla siirrettiin 1800-luvun lopussa rakennettu riihi alkuperäiseltä sijaltaan ja muutettiin puimaladoksi. Nykyinen isäntäväki asuu 1980-luvulla tehdyssä talossa.

Kannaksen peltoaukealta on pitkät näkymät järvelle.

Salpalinja. Nousialan ja Rantalan välisellä pellolla aloitettiin välirauhan aikana Salpalinjan linnoitustyöt. Kivistä rakennettuja tankkiesteitä on nähtävissä vieläkin. Rinteessä tankkiesteiden länsipuolella on **juoksuhautojen** jäänteitä.

Rinteessä on myös vanha sammaloitunut **kiviaita** sekä kylän ainoa säilynyt **maitolaituri**.

Rantalan tilan päärakennus on ryhdikäs ilmestys Suur-Onkamoon laskevassa rinteessä.

Tyvelän mailla on perimätiedon mukaan ollut ortodoksinen **tsasouna** ja **kyläkalmisto**. Ne ja Tyvelän vanha pihapiiri ovat Kannaksentien pohjoispuolella Kannaksen korkealla mäellä. Talo on autiona. Tyvelän **tuulimylly** on Nymanin pihassa pitäjän museolla.

Vannila. Kannaksen vanha kylätie kulkee Vannilan pihapiirin kautta. 1890-luvulla rakennettu päärakennus on tien eteläpuolella aivan sen vieressä. Sen ulkoseinät on vuorattu kahdelta sivulta päreillä, loput on laudoitettu. Alempana rinteessä pihaa rajaa aitta. Tien toisella puolella on 1890-luvulla rakennettu aitta-, liiteri- ja navettarakennus hirrestä. Rakennukset ovat tärkeitä tieympäristön kannalta, mutta tarvitsisivat säilyäkseen välitöntä korjausta.

Vannilan osittain päreillä vuorattu päärakennus on vapaa-ajan asuntona.

Harjula. Näköyhteyden päässä Vannilasta on Harjulan mansardikattoinen talo (1934), jota on korjattu pieteetillä pienin askelin. Pihassa on vaateaitta, puuaitta, vaja ja eloaitta 1880-luvulta sekä vähän uudemmat sauna, riihipuimalato ja navetta. Harjulan mailla on **suden kuoppa**.

Harjulaa on korjattu pieteetillä.

Kauppila. Harjulasta länteen päin, kylätien eteläpuolella metsän takana, on Kannaksen toinen Kauppila-niminen talo ja sen hieno pihapiiri. Päärakennus on rakennettu 1800-luvun lopulla. Sekin on ollut aiemmin päreillä vuorattu. Navetan (1908) alaosa on muurattu luonnonkivistä ja yläosassa on puuta. Pihassa on myös vanha maituhuone, joka on muutettu asunnoksi jo 1930-luvulla. Kaikissa on punamullattu pystyrimaverhous. Harmaa hirsiaitta on vuodelta 1908.

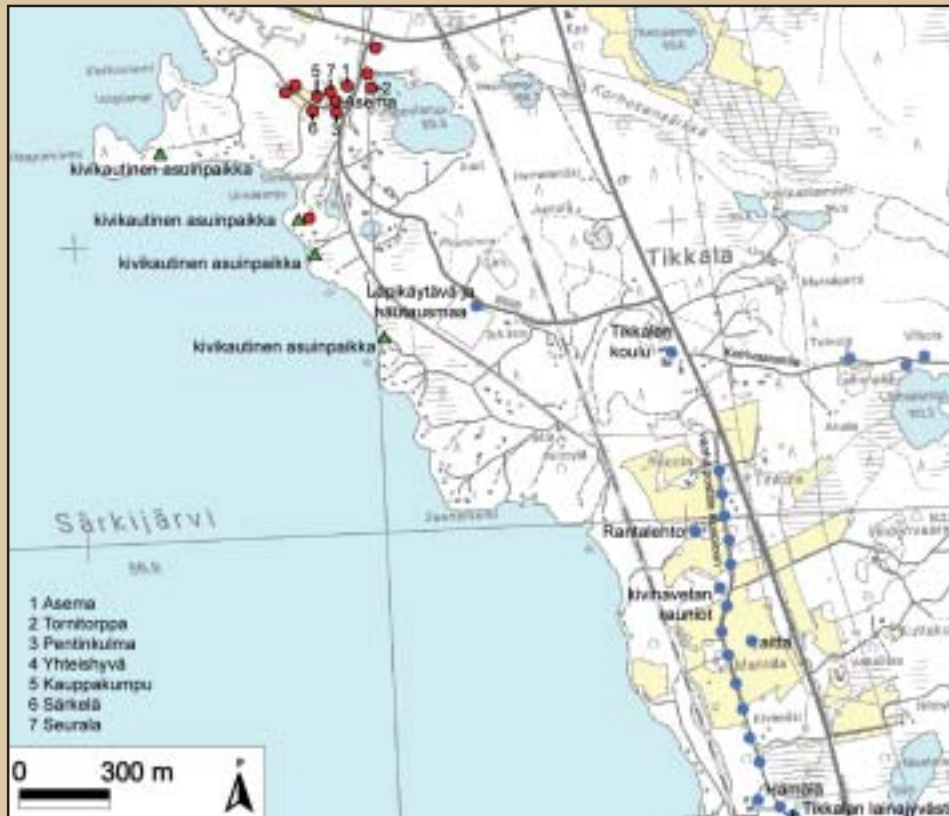

Kauppilan pihapiiriä ja aitta

Kauppilan kivinavetta

Tikkalan kylä

Kartta 10

Onkamon suurkylästä luetaan Tikkalaa kuuluvaksi Kostamo, Haukioja, Haukilampi, Hernevaara, Riihiho, Perivaara, Koirivaara, Liippi, pääosa Onkamon Kannasta sekä varsinainen Tikkalampi eli Särkijärven kylä saman nimisen järven itärannalla Viehkanpään tiehaaraan asti. Tässä Tikkalampi kylään on luettu vanha asutus Tikkalampi vaaralla, Tikkalampi asemakylä sekä alueet niiden välissä.

Särkijärven ranta-alueelta on löydetty neljä kivikaudelle ajoitettua asuinpaikkaa. Haapaniemen etelärannalta on löydetty 1931 **Satulanrannan** asuinpaikka. Löydökset ovat asbestikeramiikkaa. **Väinölän** asuinpaikka on Satulanrannasta 300 m kaakkoon. Väinölästä 300 m etelään on **Rantakoto** hiekkaisella rinteellä ja Rantakodosta kaakkoon neljäs asuinpaikka.

Näkymä Lappeenrannantieltä (VT6) kasvaa umpeen kun nämä koivut kasvavat täyteen mittaansa!

Vanhin osa nykyistä Tikkalaa on Tikkalampi vaaralla Särkijärven itärannalla vanhan postitien, nykyisen Särkilahdentien varrella. Tämä Tikkalampi peltoaukea muodostui 1700-luvun aikana. Nyt valtatie 6 halkaisee sen kahtia etelä-pohjoissuunnassa ja erottaa kylän osat liikenteellisesti toisistaan. Rannassa oleva rautatie puolestaan erottaa kylän järvestä.

Tikkalan peltoaukea on lähes ainoa kulttuurin leimaama paikka joka Tohmajärvestä näkyy ohi kiitävillä matkustavaisille. Heille paikka muodostaa mielikuvaa koko kunnasta. Siksi tämän kulttuurimaiseman osan hoitoon, rakentamiseen ja rakennusperintöön pitäisi kiinnittää erityistä huomiota. Huolestuttavaa on peltojen istuttaminen taimikoksi. Muutamassa vuodessa näkymät tulevat lyhentymään.

Hämälän pihapiiri sijaitsee Tikkalampi vaaran eteläpäässä mäellä. Pihaa hallitsee ryhdikäs satulakattoinen päärakennus, jossa on edustava kaksipäätyinen lasikuisti.

Rantalehto on nuoresta rakennuskannastaan huolimatta Särkijärven eteläpään kulttuurimaiseman tärkeä osa. Nykyisen tilakeskuksen rakennukset (asuinrakennus, navetta ja sauna) ovat jälleenrakennuskauden tyyppirakennuksia 1950-luvun alusta ja täydentävät hyvin vanhaa viljelymaisemaa. Pohjoispuolella pihaa rajaa kiviaita ja puuryhmä, jotka kannattaa säilyttää ja pitää kunnossa. Tilan entinen paikka oli etelämpänä kumpareella, missä on jäljellä **kivinavetan rauniot** sekä **aitta**. Navetan rauniot näkyvät 6-tielle ja ovat siinä kertomassa kulttuurin muutoksesta.

Koirivaarantien varressa lähellä Tikkanen kylää on säilynyt joukko pikkumökkejä, joita mm. rautatieläiset rakensivat asunnoikseen 1900-luvun alussa. Osa mökeistä on tyhjillään ja osa vapaa-ajan asuntoina. Joissakin asutaan ympäri vuoden. Useimmat ovat alkuperäisessä mallissaan, yksinkertaisia ja koruttomia. Sellaisina ne ovat arvokkaita ja muodostavat mielenkiintoisen osan Tikkanen kylän asutushistoriaa.

Tämä mökki on paraatipaikalla Laihalammen rannalla.

Hirvosen mökkiä Koirivaarantiellä asutaan ympäri vuoden.

Merkittävä asutukseen ja elinkeinoelämään vaikuttanut muutos oli Karjalan radan rakentaminen 1890-luvun alussa seudun halki. Asutus alkoi 1900-luvulla sijoittua sen mukana uusille alueille. Särkijärven ja Pumpullammin väliselle maalle valmistui pysäkki, joka ylennettiin vuonna 1926 rautatieasemaksi. Vähitellen Tikkanen asemakylästä kehittyi alueen kaupallinen ja liikenteellinen keskus. Sen ydin - vanha asemarakennus, vesitorni sekä pumpunhoitajan ja asemamiehen asunnot - on jäljellä joka puolelta kumpareiden suojaamassa painanteessa. Rakennukset edustavat rautatiehallituksen Karjalan radalle valitsemaa tyyliä. Aseman lähelle rakennettiin kymmeniä pieniä asumuksia, kauppoja sekä seuratalo. Entiset rautatien rakennukset ovat nykyään yksityisomistuksessa.

Kun rata 1960-luvulla oiottiin, asema jäi sivuun ja kylän liike-elämä taantui. Purettu **ratalinja** on nähtävissä maastossa. Ratalinja ja kylämaisema kannattaisikin säilyttää rakentamattomana ja avoimena muistuttamassa kylän historiasta.

Asemarakennus (1926) on asemakylän sydän. Se on mansardikattoinen talo, jonka pääkerroksessa oli asematoiminnot ja ullakkokerroksessa asuttiin. Mansardikatto ja lappeilla olevat satulakattoiset frontonit tekevät siitä käytännössä kaksikerroksisen. Hirsiseinät on verhoitu pystyrimoituksella. Rakennuksessa on klassistisia aiheita, nurkkapilasterit ja alhaalla 6-ruutuiset, yläkerrassa neliruutuiset ikkunat. Asemalaiturille avautunut ovi ja sadekatos on purettu, niiden palauttaminen olisi toivottavaa. Aseman ympäristön kuuluu olla luonteeltaan avoin. On ilahduttavaa, että korkeat puuaidat sen ympäriltä on kaadettu ja talo pääsee taas esiin koko komeudessaan.

Tikkanen asema. Korkea aita peittää komean asemarakennuksen ja tukkii kyläaukean näkymän.

Tornitorppa asemaa vastapäätä Pumpullammin rannalla on rautateiden tyyppiirustusten mukainen pumpumiehen asunto 1920-luvulta. Sen vieressä on tiilestä ja puusta rakennettu **pumpputorni** (1921) sekä sauna.

Pentinkulma aseman eteläpuoleisella mäellä on tyyppin mukainen vahtitupa (1920). Sen pihapiiriin kuuluvat vilja-aitta, navetta ja sauna.

Pentinkulma katsoo vanhalle aseman pihalle.

Yhteishyvä rakennettiin aseman viereen 1926 samannimisen osuusliikkeen myymäläksi. Rakennus on mansardikattoinen kuten asemakin.

Yhteishyvä ja Seuralan mäki Kotalahdentien varressa

Kauppakumpu oli alunperin liike- ja asuinrakennus ja se valmistui 1957 Helvi Pippurin sekatavarakaupaksi. Liiketoiminta oli alkanut sitä ennen aittakauppana. Kaupanteosta on muistona päärakennuksen kyljessä oleva varastosiiپی, johon nykyinen omistaja on tallentanut kaupan tavaraa 1950- ja 1960-luvuilta.

Särkelä. Kauppakumpua vastapäätä on entinen Hammaslahden kauppa ja puhelinkeskus. Kauppa kuihtui, kun sen myymälänhoitaja Helvi Pippuri perusti oman kaupan vastapäisen talon aittaan. Talo on rakennettu 1920-luvulla ja sen erikoisuus on pystyhirsirunko. Rakennuksen ulkonäkö on muuttunut täysin alkuperäisestä.

Seurala. Seurojentalo on kylän entinen ja nykyinen yhteistoiminnan keskus. Vanhemmassa itäsiivessä toimivat aikanaan osuuskassa ja puhelinkeskus 40 vuoden ajan. Talo siirtyi 1963 tikkalalaisten seurojen omistukseen ja on nykyään kyläläisten monitoimitila.

Seurala on ryhdikäs hirsirakennus, mutta kaipaa maalausta. Löytyisikö kylältä vaikkapa Kannusjärven keltamultaa keittomaalin aineiksi? Keittäjistä ja maalareista ei varmasti ole puutetta, sillä yhteistoiminta on tikkalalaisilla verissä.

Tikkalan koulun (alunperin Onkamon koulu) oli Tohmajärven ensimmäinen kyläkoulu. Se aloitti toimintansa 1889 Pekka Ihalaisen talossa. Oma koulurakennus valmistui aseman ja vanhan kyläaukeaman välille Rauhalan tilalle 1898. Se oli alunperin kaksikerroksinen suorakaiteen mallinen talo. Ensimmäinen lisärakennus rakennettiin 1925, minkä jälkeen pihapiiriin on tehty useita uudistuksia.

Hautausmaa ja Lämpikäytävä. Koska kirkolle oli Onkamonsta pitkä matka, haluttiin kylään oma hautausmaa. Perustamislupa saatiin 1922 ja hautausmaa vihittiin käyttöön samana vuonna. Kyläläisten lahjoittamista hirsistä rakennettiin kellotapuli, Lämpikäytävä. Se toimii nykyään siunauskappelina.

Onkamo

PKA

Rautatie ja VT6 risteävät.

Onkamo käsittää asutuksia Särkijärven ja Suuri-Onkamon kaakkoisrannoilla. Isonjaon alkaessa Suuri-Onkamon rannalla oli yhtenäisiä, useamman talon viljelyaukeita Kirtsinniemessä ja Ertonniemessä. Muita asutuksia on Viehkanpäässä ja Säkäniemessä sekä etelämpänä omaleimaisessa maisemassa Pahkamäessä, Miilussa, Hasossa ja Vinskassa sekä laakeilla kangas- ja suomailta Kangaslammin ympäristössä, Teerisuolla ja Valkeasuolla. Onkamon nykyinen kyläkeskus on syntynyt Onkamon eli Valkeasuon pysäkin ympärille maantien ja rautatien risteuksen tienoille.

Ertonlahti (Ertonlahdentie 55). Ertonniemen peltoaukean eteläosan avarassa pihapiirissä on useita erikokoisia rakennuksia. Päärakennuksen vanhin osa on vuodelta 1861, jatkoa on tehty 1867. Pesutilat tehtiin lisärakennukseen 1987. Lounaisseinustalla on harjakattoinen ja ikkunallinen kuisti. **Aitta ja riihi** ovat 1800-luvun lopulta. Aitassa on jyvä-, jauho- ja vaateaitat. **Navetan** (1895) seinät ovat pääosin luonnonkiveä ja yläosa, myös päädyt ovat hirrestä. Tilalla on harjoitettu karja- ja maataloutta, mutta viimeiset eläimet hävitettiin 1992 ja pellot panttiin kesannolle. Piha laskeutuu etelässä kohti Ylipäänlahden rantaa.

PKA

Päärakennus

PKA

Kivinavetta

Ertonniemen kärjessä on rannassa **huvila-asutusta**. Se on levittäytynyt myös pitkin Kirtsinniemen ja Säkäniemen rantoja.

Miilu ja Haso ovat kumpareista reunamuodostuma-alueita josta alkaa kapea Piransärkät-niminen harjumuodostelma. Se jatkuu Suuri-Onkamon kannas- ja saarijaksone jakaen järven kahteen osaan. Haso kuului aikoinaan kruununvouti Gabriel Walleniuksen ja Jouhkolan Hovin alueisiin.

Havulan tilakin (Hasontie 672) lienee ollut alun perin Jouhkolan alaisena. Talo sijaitsee kylän suurimman peltoaukean keskellä. Siihen kuuluu asuinrakennus, aitta, riihi ja puimalato. Viljo Havula on löytänyt tilaltaan kymmenkunta talon paikkaa. Havula on toiminut postipysäkinä, josta naapurit hakivat postinsa.

Piilolahti ja Lietunniemi. Piransärkkien länsipuolella ja pohjoisosassa Suuri-Onkamon muinaisella etelärannalla on kivistä asuinpaikkoja. Piilolahden asuinpaikka on merkittävä arkeologinen kohde, jossa 12 erikokoista asumuspainannetta. Ks. sivu 11.

Onkamon pysäkki rakennettiin aikanaan kauas vanhoista kyläkeskuksista Kangaslammin lähelle. Sen ympärille kasvoi pieni kaupan keskus lähelle paikkaa, josta nykyinen kuntakeskukseen johtava tie poikkeaa valtatieltä. Taajaman merkitys kasvoi kun läheiselle Valkeasuolle ja Jylmään perustettiin siirtoväen asutusta. Myöhemmin rakennettiin Kangaslammin rannalle metsäoppilaitos maalle, joka vielä 1800-luvulla oli asumatonta. Entinen asemanseutu - nykyinen Onkamo - on paikka, missä syntyy ensimmäinen mielikuva kunnasta. Risteys, jossa Kemieen johtava paikallistie 70 liittyy valtatie 6:een on Tohmajärven käyntikortti ohikulkeville autoilijoille ja junien matkustajille. Vaikka kylässä toimii vielä kauppa, ovat palvelut vähenemässä.

Onkamon pysäkki

Onkamon koulu on jo myyty yksityiselle.

Onneksi kylä- ja tienvarsimiljöön kannalta mielenkiintoinen koulurakennus on jäljellä Kangaslammin rannalla.

6.12 Jänisjoen kulttuurimaisema

Jänisjoen laaksoon ja sen sivujokien ympärille on syntynyt asutusta jo varhaisessa vaiheessa. Maiseman kiintopiste on **Saarionvaara**, joka nousee 85 m viereisen Pitkälammen pintaa korkeammalle. Jänisjoki virtaa mutkitellen sen itäpuolella olevassa laaksossa pohjoisesta etelään. Saarion eteläpuolella siihen yhtyvät **Kangasoja**, joka virtaa vaarojen välisessä painanteessa Jänisjoen itäpuolella sekä **Suonpäänjoki**, joka meanderoi alavilla mailla Saarion lounaispuolella. Saarion kylän länsipuolella on sarja pieniä järviä. Tähän maisemaan Saarionvaaran lounaisrinteille, muinaisen Baltian jääjärven muovaamille rantaterasseille tulivat Saarion ensimmäiset pysyvät asukkaat.

Saarionvaara (vasemmalla) hallitsee laajaa Jänisjoen laaksoa.

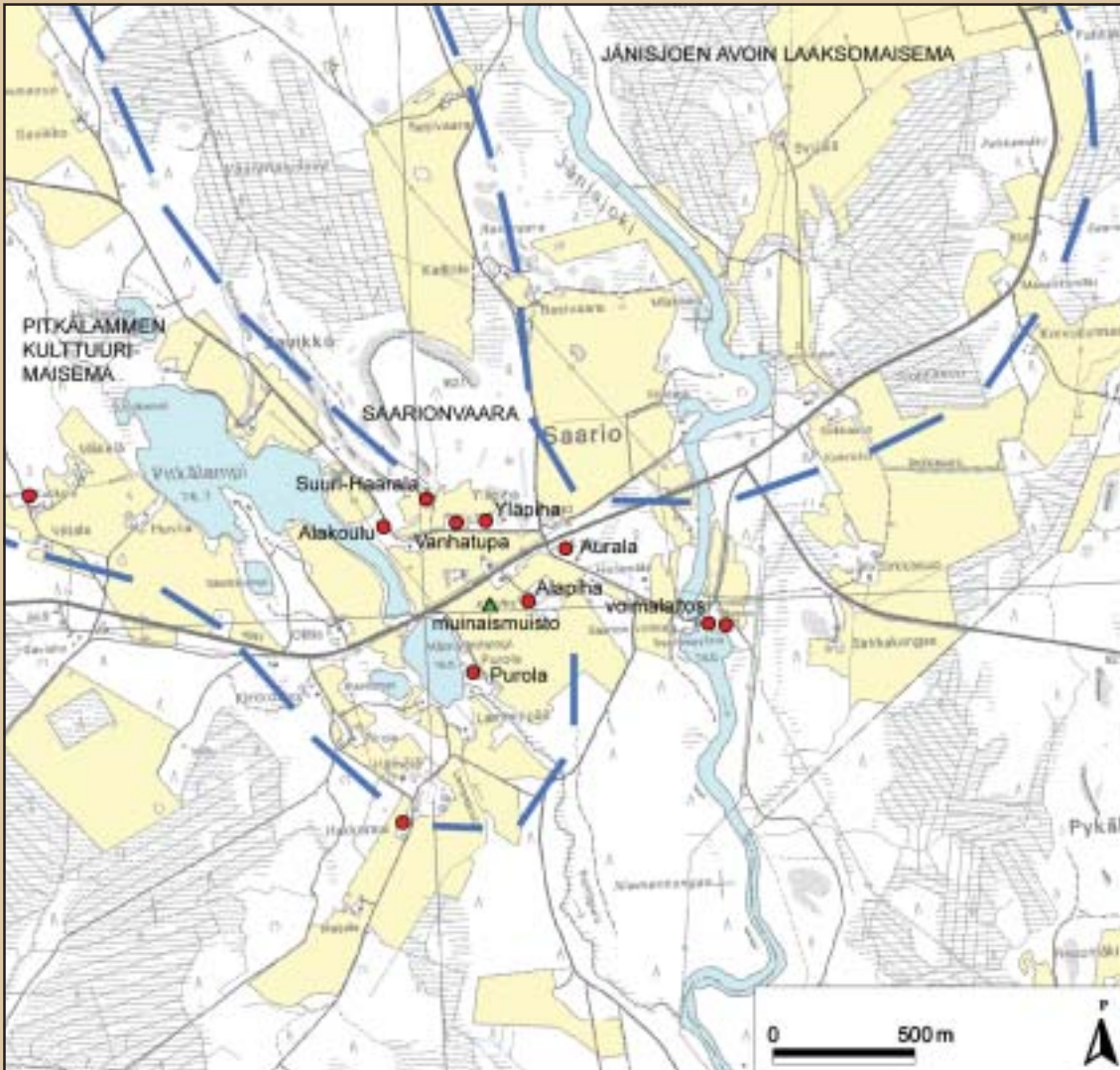

Ukkonen nousee Saarionvaaralle lännestä.
Painanteessa Pitkälampi.

Idylli Kankaankylästä

Saarion rinnekylä

Kartta 11

Saarion Pyöreälammen pohjakerrostumasta otetun näytteen perusteella on voitu todeta, että seudulla on ollut jo vuoden 700 tienoilla rautakautista asutusta. Nämä asukkaat olivat ilmeisesti Laatokalta Jänisjokea pitkin liikkuneita eränkävijöitä, jotka harjoittivat myös kaskeamista. Sama näyte osoitti, että säännöllinen kaskiviljely ja pysyvä asutus alkoi Saariossa 1550-luvun jälkeen. Kylän terassimainen maanmuodostus loi hyvät näköalapaikat vihollisten varalta ja joen ja lampien läheisyys oivalliset puitteet maanviljelylle. Vuoden 1589 luettelon mukaan kylässä oli viisi taloa, otaksuttavasti kaikki kallioisen Saarionvaaran etelärinteessä. Kohta alkaneiden sotien, ryöstelyjen, nälänhätien ja maastapaon jälkeen taloluku vakiintui. Vielä 1600-luvun puolivälissä kylässä oli kolme ortodoksitaloa, mutta kun niiden asukkaat pakenivat itään, asettuivat kylään luterilaiset asukkaat. Vuonna 1729 muutti kylään Lauri Haaranen, jonka jälkeläisten osuus kylän kehittämisessä oli merkittävä yli kahden vuosisadan ajan. Sata vuotta myöhemmin isojaon alkaessa pääkylällä oli kuusi tilaa, kaksi torppaa ja kaksi myllärin asuntoa.

Saarion kylä levittäytyi ympäristöön 1900-luvulla, jolloin valtavat suoalueet otettiin viljelyyn tai metsätaloudeksi. Voimakkaan asutus- ja maankuivatustoiminnan ansiosta syntyi kuu-tisenkymmentä uutta pienviljelystä. Vanha asutus jäi uuden keskelle.

Saario edustaa geologisesti, maisemallisesti ja kulttuurihistoriallisesti arvokasta Laatokan-Karjalan seudun vaaranrinne- ja ranta-asutusta. /Arvokkaat maisema-alueet/ YM 1992

Saarion kylämaisema näkyy tieltä. Vasemmalla Vanhatupa, vieressä Yläpiha.

Saarion kylämaisemaa vaivaa paikoin rähjäisyys. Tällainen lähimaisema pilaa muuten harmonisen miljöö.

Saario tunnettiin jo 1600-luvulla myllyistään. Niitä oli Saarionkoskessa ja alempana Lempaankoskessa, kaksi kummassakin. Myllyjen osakkaina oli aikojen kuluessa paikallisten talollisten lisäksi talollisia Kemien ja Kutsun kyliltä, joukossa tietysti myös kruununvouti Gabriel Walleenius! Vuonna 1908 rakennettiin Saarionkosken toisen myllyn paikalle voimalaitos. Tällöin Alapihan isäntä, lautamies Matti Haaranen rakensi uuden höyryllä toimivan myllyn Saarionlammen rantaan.

Saarion voimalaitoksessa toimii voimalaitosmuseo.

Aurala, maamiesseuran talo, rakennettiin yhteistoimin 1949. Aluksi talo oli maamiesseuran kokoontumispaikka, mutta siellä pidettiin myös tansseja, iltamia ja näytettiin elokuvia. Talossa on sali näyttämöineen, tarpeelliset aputilat sekä putka. Toiminta on vilkasta, toimintamuodot ovat vain uudenaikaistuneet.

Saarion kylän historia on pitkälti yhtä kuin **Haarasten suvun** menneisyys. Suvun kantapaikka oli nykyinen **Vanhatupa**. Suurtilan jaossa vuonna 1834 kantatilasta muodostettiin lisäksi Mikkilä, Yläpiha ja Alapiha.

Menneinä vuosikymmeninä kylällä on ollut perinteitä kortinpelaamiseen, niinpä Maamiesseurantalon takana on sijainnut tunnettu kortinpeluupaikka Korttipetäikkö. Korttipelissä vaihtoivat omistajaa jopa maakiinteistöt ja vaatteet.

Saarion seurojentalo Aurala

Vanhatuvan (Yläkoulu) päärakennuksen rakennusajasta ei ole varmaa tietoa, mutta on mahdollista että se on rakennettu kantaisän, Lauri Haarasen (1682–1739) eläessä. Perimätiedon mukainen rakennusvuosi 1719 voi olla oikea. Päärakennus on näkyvällä paikalla Saarion kylämaisemassa. Aikaisemmin rakennus on sijainnut Pitkälammientien toisella puolella, mistä se on siirretty nykyiselle paikalle kouluksi. Saarion ensimmäinen kansakoulu toimi rakennuksessa vuosina 1912 - 1973. Viimeisessä peruskorjauksessa rakennuksen seinähirret on hiekkapuhallettu ulkopuolelta ja käsitelty puunsuoja-aineella, följarit on maalattu valkoiseksi ja ikkunat on uusittu, myös niiden koko on muutettu. Samalla taloon on rakennettu rivitalotyypinen sisääntulosiipi. Toimenpiteet eivät vastaa nykyistä näkemystä hyvästä korjaustavasta, mutta virheet voitaneen korjata kun perusparannus tulee taas ajankohtaiseksi. Pihassa on pieni 1900-luvun aitta, joka on siirretty nykyiselle paikalleen ylempää rinteestä.

Alakoulu rakennettiin saman tilan maille Pitkälammien rantaan. Hirsirakennus on peruskorjattu vanhan tyylin mukaisena asumiskäyttöön. Pihaan on rakennettu uusi huoltorakennus.

Suuri-Haaralan rinnetasanteella muita taloja ylempänä oli Saarion ensimmäinen asutus. Kantatilan jaossa 1834 siitä muodostettiin Mikko Pekanpoika Haarasen **Mikkilä**. Päärakennus edustaa suurine tupineen, kamareineen ja saleineen puhtaimmillaan mallia, jonka mukaan kaikille Haarasten veljeksille rakennettiin talot kantatilan jaon yhteydessä. Talo on säilynyt alkuperäisessä muodossaan ja asussaan kalusteita myöten. Komea kuusi-ikkunainen pääjulkisivu avautuu etelään alempana olevaan kylämaisemaan. Pihan puolella on kaksi kuistia, harjakattoinen keittiön ja lasitettu kuusikulmainen paraatipuolelle. Rakennusvuosi 1831 on veistetty kuistin seinään. Myös muut pihapiiriä reunustavat rakennukset, **kaksikerroksinen aitta** (1830), **sauna** ja **navetta** ovat säilyneet. Tila on ollut Haarasten tilojen tapaan varsin vauras, piikoja ja renkejä on ollut useita. Talon isäntä Pekka Haaranen oli valtiopäivämiehenä vuoden 1809 Porvoon valtiopäivillä. Talo on pysynyt Haarasen suvun omistuksessa. Tilalle nousevan tien alussa on kivijärkäleeseen kiinnitetty kantaisän, Lauri Haarasen muistolaatta.

PKA

Mikkilä

PKA

Mikkilän aitta

Yläpiha on Haarasten kantatilan jaossa 1834 muodostettu Vähä-Haarala. Päärakennus on vuodelta 1834. Se on yksi Saarion kylämaiseman näkyvimmistä elementeistä. Nykyisessä ulkoasussa on uusrenessanssin tyyli-irteitä. Keskellä eteläpuoleisella katolla on kolmiofronto-

ni. Valkoiseksi maalatut följarit jakavat julkisivun kentiin pystysuunnassa., vaakasuunnassa julkisivu on jaettu laudoituksen suuntaa muuttamalla. Kattotuulien päät ja ikkunalistat ovat koristeellisia. Lännenpuoleisessa päädyssä on parveke ja pohjoissivulla laaja kuisti. Pihassa on pieni **luhtiaitta**, jonka itäpäättyyn on rakennettu varastotiloja. Jykevä **navetta** on tehty vuonna 1901 Saarionvaaran kivistä. Talossa on toiminut väliaikaisesti kansakoulu ja kauppa 1950-luvulla. Saarionkoskessa sillä oli mylly ja saha. Tilalla on karjaa ja viljelyksiä.

PKA

Yläpiha

Alapiha on neljäs Haarasten kantapaikoista.

Kankaankylä

Jänisjokilaakson itäreunalla jokea myötäilevän harjumuodostelman päällä on nauhamainen Kankaankylä. Maatilojen pihapiirit muodostavat vanhan Uskaliin johtavan maantien varressa harmonisen maanviljelysmaiseman, josta avautuu leveänä näkymä viljellyn jokilaakson yli kohti Saarionvaaraa.

Kankaankylän harmonista tiemaisemaa

PKM

Partasen talon heinätyöt on tehty (1962).

Kutsu

Kutsu oli Kantosyrjän kylän asukkaiden kaskimaata, kunnes se 1680-luvulla sai pysyviä asukkaita Savosta. Kutsunlammen ympäristöön syntyi seuraavan 140 vuoden aikana asutus, jonka keskus oli lammen itäpuolinen vaararinne. Vuonna 1770 mainitaan kylässä olleen peräti 15 taloa. Peltomaa alkoi loppua pääkylältä ja jo 1700-luvun lopulla siirrettiin ensimmäiset tilat syrjemmälle.

Kutsun kasvu perustui väljän saloseudun mahdollistamaan kaskenpolttoon ja eräelinkeinoihin. Kruunun asutustoiminnan kohteena Kutsun salot olivat 1700-luvun lopulla. Taantuma alkoi kaskeamisen hiipumisen kanssa. Metsähakkuut ja –ajot sekä uitto olivat toimeentulon pelastuksena vielä 1800- ja 1900-luvun vaihteessa. Nekin työt loppuivat 1960-luvulla, kutsulaiset hylkäsivät asuntonsa ja muuttivat muualle paremman elintason ja tulevaisuuden toivossa. Jonkinlaista maataloutta harrastetaan vielä kolmessa paikassa, mutta enemmistö pihosta on joko autiona tai hävinnyt kokonaan. Metsä valtaa entiset pelto- ja piha-aukeat. Kutsussa näkee nyt hyvin maa-seutukylän kohtalo 30 vuoden sisällä. Vanha Kutsun keskus on vielä tunnistettavissa.

Kutsunlammen rantaidylli Eräpirtin rannasta

Idyllinen ympäristö syntyy kokonaisuudesta. Eräpirtin (kuva s.38) kunnosta ovat kyläläiset pitäneet hyvää huolta. Piha-rakennukset Eräpirtin pihassa rikkovat muuten hyvän ympäristön.

Kutsun länsipuolitse virtaavaa **Kangasojaa** käytettiin tukinuittoon ja sitä varten rakennettujen patojen jäänteitä löytyy vielä maastosta.

Hakulilan pihapiiri kuuluu asumattomanakin Kutsun kulttuurimaiseman kohokohtiin. Näymät avautuvat rinnettä alas lounaaseen Kutsunlammelle asti. Pitkänurkkainen päärakennus on suorakaide. Asuinhuoneita on vain yhdessä kerroksessa. Ulkovuorausta ei ole. Ikkunat vaikuttavat alkuperäisiltä, mutta ovat osittain rikki. Sade ja lumi pääsevät lahottamaan rakennusta.

Hakulilan hieno päärakennus on varastona, mutta säilynyt alkuperäisessä asussaan. Hienon sijaintinsa puolesta se sopisi hyvin loma-asunnoksi.

Laasolan taloa on käytetty metsätöiden tukikohtana.

6.13 Vatala

Vanhan Kiihtelysvaaran tien varrelle on syntynyt kyläkokonaisuus, jonka arvo on sen sijoittumisessa nauhamaisesti pitkin pohjois-eteläsuuntaisen selänteen harjaa. Kylän elinvoimaisuudesta kertovat viljellyt pellot, joiden myötä maisema pysyy avoimena. Avaruus on tämän nauhakylän perusominaisuus.

Anttila. Tohmajärven kulttuuriympäristön helmi on Anttilan pihapiiri Petäiköntiellä. Tilan **päärakennus** on vuodelta 1799. Se on pärevuorattu hirsitalo. Eteinen on tehty myöhemmin. Ikkunoiden malli on 1800-luvun lopulta. Porstuasta tupaan aukeaa vanha pienaovi, joka käännähtää kevyesti kyläsepän takomien saranoiden varassa. Sisällä on iso tupa ja kaksi pienempää kamaria. Lankkulattia on alkuperäinen. Pitkät penkit reikineen puhuvat mm. keuhuharrastuksesta.

PKA

PKA

Pihapiiriin sulkee vanha talousrakennus 1800-luvulta. Sen kaksiosaisessa **aitassa** on erikseen jauho- ja jyvääitta ja pohjoispäätyyn on liitetty **vaunuvaja**. Aitan alla on **maakellari**. Aitan ovissa on jykevä vinoneliölauditus. Toisen aittarakennuksen itäpäädyssä on **vaateaitta** makuutiloineen ja keskellä **avosola**, länsipäädyssä **talli** ja **käymälä**. Pihapiiriin kuuluu myös **savusauna** (1915) ja hirsirakenteinen navetta (1915), jonka ylisille johtaa luonnonkivillä vahvistettu ajosilta. Tilalla ei asuta vakituisesti.

6.14 Akkala - Jouhkola

(Ks. kartta s. 41)

Jouhkolan mäeltä länteen johtaa vanhalle Kiteen - Tohmajärven maantielle vanha kylätie, jonka ympärille ovat muodostuneet Petrinmäen ja Akkalan kylät. Kylien sarjaan kuuluu myös Soppi luoteeseen jatkuvalla selänteellä. Nyt Akkalan ja Jouhkolan välittömän yhteyden on katkaissut niiden väliin rakennettu uusi tie. Mäkien laella sijaitsevista kylistä avautuu paikoin komeat näkymät Tohmajärvelle ja sen alaville rantapelloille Hiidensuolla. Peltoaukeaa reunustavat pohjoisessa Hiidenvaara ja Hernevaara. Tohmajärven Vääränlahteen päättyvä perukka niiden pohjoispuolella ulottuu pitkälle vaarojen taakse. Akkalan kylää rajaa etelässä Siikajärvi. Siikajärvestä kaakkoon jatkuu lampien sarja, joka erottaa kylät eteläisemmästä Riikolasta. Akkalan kylän kerrotaan saaneen nimensä 1500-luvulla kylään asettuneen ortodoksin, livana Akkasen mukaan. Asiakirjoissa se tunnetaan kuitenkin vuoteen 1637 asti Siikajärvenä. Jouhkolan nimi tulee kylässä asuneesta Danila "Jouhki" Jouhkoselta. Inkerinkylän synty on Akkalan uudempi historiaa.

Akkala

Tienhaara Haarajärventien risteuksen lähellä on entinen kauppa- ja asuinrakennus. Päärakennus, aitta, sauna ja navetta on rakennettu 1913. Asuinrakennuksen nurkka-huoneessa on ollut 1900-luvun alkupuolella kauppa. Kaupasta oli luukku sekä vintille että kellariin. Kaupan varastotilana toimi aitta, jonka ikkunallinen osa on siirretty ilmeisesti Luosojolta. Asuinrakennusta peruskorjattiin ja laajennettiin 1983, mutta ikkunoiden malli säilytettiin alkuperäisenä. Riihen ikää ei tiedetä. Siihen liittyy matala korsu.

Väinölän pihapiiriin Akkalantien varrella kuuluu asuinrakennus 1890-luvulta. Riihi ja lato on rakennettu ilmeisesti 1912 ja aitta 1928. Navetta ja viljankuivaamo ovat uudempiä.

Seuramäki on Akkalan nuorisoseurantalo. Se on rakennettu vuosina 1936-37 paikalla olleen tanssilavan tilalle. Talo tehtiin talkootyönä, rakennusmestarina oli Oskar Mölsä. Uusi osa rakennettiin 1986. Sota-aikana nuorisoseurantaloon oli majoitettu sotilaita. Nykyään taloa vuokrataan kunnalle ja seurakunnalle.

Akkalan kylätalo vilahtaa jo uudelle Kiteentielle.

Inkerinkylä syntyi kun entinen Turtialan tila jaettiin 1930-luvulla viiteen osaan Neuvostoliitosta tulleille inkeriläisperheille. Entinen kantapaikka on nykyinen **Keskitalo**. Sen päärakennus lienee alunperin 1800- ja 1900-luvujen vaihteesta, uusi osa on vuodelta 1952. Keskitalon paikalle jäi puolet asuinrakennuksesta, kun tupaosa siirrettiin muutaman sadan metrin päähän **Mattilaan Välimaa** on yksi lohkotuista tiloista. Sen rakennukset mansardikattoista navettaa lukuun ottamatta ovat jälleenrakennusajalta. Navetta on ilmeisesti 1800-luvun lopusta. Myös **Tulola** on lohkottu Turtialasta. Kun nykyisen isännän isä tuli Suomeen 1932, tarvittiin asunto heti ja se tehtiin kantatilan aitasta. Uusi aitta tehtiin 1934 ja nykyinen navetta 1955. Uusi asuinrakennus rakennettiin entiseen pihapiiriin 1970. Vanha talo on varastona ja kesävieraiden majoituspaikkana.

Kansakoulu perustettiin Akkalaan vuonna 1903 kunnan vastuksesta huolimatta. Koulu aloitti vuokralla Ollilan talossa, jonka kunta osti myöhemmin kouluksi.

Akkalan koulu

Jouhkola

Jouhkolan mäellä oli 1600-luvulla neljä taloa. Kahdessa niistä asui säätyläisväkeä jo 1600-luvulla. Näillä pikkukartanoilla oli myös torppia. Gabriel Wallenius lunasti 1769 säätyläistilat itselleen, yhdisti ne ja hankki muodostuneelle Jouhkolan hoville allodiaalisäterin oikeudet. Vähitellen Jouhkolaan yhdistettiin Petrinmäen, Lesonvaaran ja Salmilammin talot, joiden isännät joutuivat hovin lampuodeiksi ja torppareiksi. Walleniuksen maanhimo ulottui myös etelään Raassinanvaaraan ja Rukosenlammille sekä Onkamon Hasoon asti. Ainoastaan Rukosenlammien rannalla olevan Hartikkala -nimisen tilan isäntä osasi pitää puolensa Walleniuksen pyöryksessä ja säilyi itsenäisenä.

Petrinmäki - Jouhkolan torpparimäki

Jouhkolan hovin entinen torpparimäki on nyt pieni kylä Tohmajärven ja Kiteen välisen kantatien itäpuolella. Se on säilyttänyt hyvin ryhmäkylän luonteen. Vanhat asuinpaikat Parolankangas, Perkkilä, Anttila, Sointula ja Petrinmäki, siihen asti itsenäiset talot, liitettiin vuodesta 1777 Jouhkolan hoviin eli Petrinmaa -nimiseen rälssitilaan. Nyt ne ovat taas itsenäisiä tiloja.

Anttila. Vanhan Riikolan-Akkalan tien varressa on Anttila, Pohjois-Karjalan vanhin sukutila, jossa Lajusen suku on asunut vuodesta 1640. Nykyinen päärakennus on vuodelta 1907. Pihapiiriin kuuluvat myös aitta, sauna, varasto, navetta ja lato. **Juvola** on tiettävästi Akkalan toiseksi van-

hin tila. Se on jäänyt uuden Kiteen tien vuoksi Jouhkolan puolelle erilleen muusta kylästä. Päärakennus on rakennettu vuoden 1850 paikkeilla ja se on harvoja perinteisenä säilyneitä rakennuksia. Kattotiilet ovat Luosojoen tiili-tehtaalta. Aitassa on erikseen elo-, vaate- ja jauhoaitat. Riihessä on korsut. Karjanpito on lopetettu, niinpä eläinsuojat ja muut talousrakennukset ovat uudessa käytössä. Autotalli ja varasto ovat entisessä lampola-sikala -rakennuksessa ja vanha mansardikattoinen navetta toimii pajana. Sauna on melko uusi (1965).

6.15 Riikola

Kiteelle päin mentäessä Akkala-Jouhkolan naapurikylänä on Riikola idyllisine kyläteineen. Kuopion piispa Eino Sormunen (1893-1872) kuvaa kotikylänsä Riikolan maismaa 1900-luvun alussa:

Nuppolan vaaralta, Kypärävaaran kyljestä saattoi silmätä koko vehmasta kyläaukeamaa, tien varteen asettuneita taloja, etelään ja länteen antavia peltoja ja kaukaista metsänrantaa. - - Riikola on kookas ja hauskanäköinen karjalainen vaarakylä. Talot ovat tien varrella, niiden etelä- ja länsipuolelle levittäytyvät pellot ja niiden jatkona olevat metsät, kunnes näköpiiriin rajalla joen varrella ovat hyvät niityt. Kylän alueella on viisi lampea, mutta sen välittömässä läheisyydessä niitä on kaikkiaan neljätoista. Kylämaisemalle ja kylän elämälle antaa kuitenkin leiman korkea Kypärävaara, jonka länsirinne on loivaa, mutta itärinne miltei pystysuoria kalliorotkoja ja kuiluja, joihin tuuli on kuljettanut harvinaisten kasvien siemeniä. Kypärävaara on yhteisten juhlien paikka. /Sormunen/

Sormusen kuvaus vastaa hämmästyttävän hyvin tämän päivän Riikolaa. Kylämaisema on säilynyt avoimena ja asutus tiiviinä kotikuusien juurella.

Kaunis vanha pihapiiri vaaran laella

Riikolantie

6.16 Järventaus

Järventauksen kylä Tohmajärven eteläpuolella on perustettu ilmeisesti 1500-luvulla. Se käsittää useita omilla kumpareillaan olevia taloryhmiä. **Huotilanvaara** on Järventauksen keskeinen vaaranlaki, jolta avautuvat huikat näkymät kaikkiin ilmansuuntiin kauko- ja lähimaiseen.

Huotilanvaaran laella on kolme taloa, joista Toroppala on itäisin.

Toroppalan päärakennus on modernisoitu. Päältä päin ei voi arvata, että sen vanhimmat osat ovat peräisin 1800-luvun lopusta. Rakennushistoriallisesti mielenkiintoisin rakennuksista on 1900-luvun alussa rakennettu riviaitta pihapiirin eteläreunalla. Sen kunto on välttävä, mutta rakennus on tärkeä pihapiiriä rajaavana elementtinä. Pihapiirissä on myös latoja ja riihi (nyk. kuivaamo) 1800-luvulta sekä uudemmat navetta ja konehallit.

PKA

Maisema Tohmajärvelle Toroppalasta

PKA

Tienristeys ja riihi

Timolanvaaralla on vaaraviljelysten sarja. Asutus peltojen keskellä muodostaa nauhamaisen vaaranlakiasutuksen. Paikoin peltoja on metsitetty ja kaukomaisema kaotamassa.

Kirstilän talo kylän pohjoisreunalla on nykyään Everilän talon vuokraajana. Isäntäväki pitää yllä luontopolkuja omilla ja Everilän mailla ja opastaa matkailijoita.

PKA

Kirstilän navetta

Everilä (nyk. Tenhola). Tuomari Gustav Juhan Järnefelt kokosi Everin hovin pienemmistä tiloista. Kartanon päärakennus tuotiin 1872 - 1873 mukana Kiteen Koivikolta, missä Järnefeltit ennen tätä asuivat. Järnefeltien suku vietti Järventauksen Everilässä kartanoelämää 1870-luvun alusta vuoteen 1896. Siellä vierailivat varmaankin myös taiteilijaveljekset Arvid, Eero ja Armas Järnefelt sekä heidän sisarensa Aino (Sibeliuksen), joiden setä tuomari oli. Päärakennus paloi vuonna 1896, pian sen jälkeen Järnefeltit möivät tilan. Hovista on jäljellä talousrakennus, raunioita ja puutarhan rippeet, runsas flora ja eksoottisia puita sekä Suomen kuudenneksi suurin siperian pih-ta. Metsässä on istutettu lehmusympyrä, jonka keskellä pihtakuusi.

PKA

Everilän talli-liiteri

*Ensimmäinen elämys, johon liittyy ahdistava tuskan tunne, on seuraavanlainen. Yöllinen pirtti on niin avara, että tuskin jaksan sen permannon yli kulkea. Siinä on hetki-
sen ollut kiirettä, nopeita askeleita hätääntyneitä ääniä. Nyt on aivan hiljaista. Joku nostaa minua ikkunaan. Kaukana taivaanrannalla ikään kuin hulmahtelee suuri punainen vaate, joka repeytyy milloin mistäkin kohdasta. Sen reunat ovat kuin suurten koirien kieliä, jotka nuoleskelevat toisiaan. Nyt tiedän, että tämä kuva koskee Everilän, Järnefeltin sukukartanon paloa talvella 1896. Olin silloin kahden ja puolen vuoden ikäinen. /Sormunen/*

Rantakylä sijaitsee kumpuilevassa maastossa Tohmajärven etelärannalla. Kylän pellot avautuvat pohjoisessa Tohmajärvelle ja kaakon puolella kauniisti Kiteelle johtavalle maantielle. Haikonsuota reunustaa sarja eri kokoisia lampia. Itse kylän halki kulkee kauniisti mutkitteleva hiekkatie 1850-luvulta.

Junnula on vanha asuinpaikka. Tilan aarre on kaunis Karjalan alueelle tyypillinen **yksinäisaitta** (kuva s. 25). Seinähirrestä löytyy vuosiluku 1767. Aitta on ilmeisesti rakennettu vanhan asuinrakennuksen hirsistä. Alimpia hirsistä on uusittu, samoin kurkihirsi, katon alusta, räystäät ja pärekatto. Aitassa on hieno puusta holvattu sisäkatto. Junnulan pihapiiri on siirretty nykyiselle paikalle isojaon aikaan pohjoisempaa.

PKA

Junnulan päärakennus 1900-luvun alussa

PKA

Sama rakennus 2000-luvulla

Järventauksen kylän halki on vedetty uusi Kiteelle johtava maantie. Sen varrella Timolaan ja Vepsään johtavien teiden risteyksessä on Järventauksen suurikokoinen **Seurapirtti** kertomassa kylien vireydestä.

Maantien itäpuolelle jää **Korpi**, asutuskylä viivasuorine teineen ja laajoine peltoaukeineen. Kylän itäpuolella on laajoja suoalueita.

Vepsän kylä on Tohmajärven eteläisin. Se on elinvoimainen kylä, jonka tilat ovat löytäneet paikkansa myös EU-Suomen maataloussäädösten muovaamissa kehyksissä.

Ameriikka edustaa entisajan maatalouden kulttuuriympäristöä parhaimmillaan. Se on vanha Immosen myllyn paikka, jonka vanhat rakennukset on kunnostettu edustavaksi kokonaisuudeksi. Erityisen hieno on päärakennus, jonka uusittu julkisivuverhous osoittaa, että hyvin tehty **pärevuoraus** voi täyttää suuretkin ulkonäkövaatimukset. Toivottavasti esimerkki kannustaa muitakin päreellä vuoratun talon omistajia säilyttämään ja korjaamaan pärein vuoratut julkisivut entisin menetelmin!

Myllytila Ameriikka

Kantosyrjässä lähellä Kiteen rajaa on vaaran pohjoisrinteelle annettu nimeksi **Kirkkorinne**. Se on vanha kyläkalmisto ja käräjäpaikka.

6.17 Petravaara

Petravaaran kylä on pysynyt **ortodoksikylänä** historialta nykypäiviin asti. Ortodoksisuuden elinvoimasta kertoo kylään 1960-luvulla valmistunut tsasouna (kuva s. 37).

Hernevaaran maisema

Arkeen päästyä joulun viettoa riitti loppiaiseen asti. Ken halusi, saattoi jatkaa juhlia menemällä Petrovaaran kreikkalaiskatoliseen kylään. Kun siellä elettiin vanhan ajanlaskun mukaan, sai tilaisuuden elää kaikki joulun ilot uudestaan. /Sormunen/

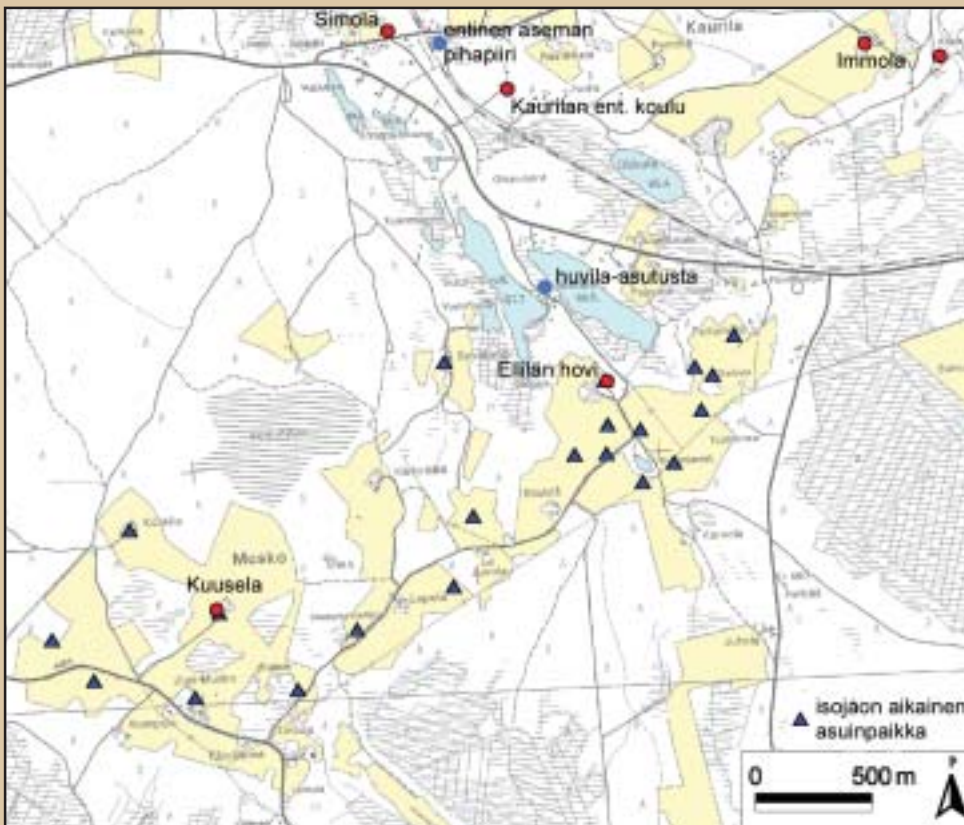
Petravaaran kulttuuriympäristön parhaat arvot ovat maisemassa. Se on Tohmajärven kylistä selkeimmin säilyttänyt vaarakylän ominaispiirteet, avoimen maiseman ja asutuksen sijoittumisen kumparekyläksi viljelysten lomaan. Kylä on kaksiosainen ja sen osat **Perävaaran** ja **Hernevaaran** laella ovat vuoropuheessa keskenään. Rakennuskanta on uusiutunut ja yksittäisten rakennusten rakennushistoriallinen arvo on vähäinen muutamia yksittäisiä rakennuksia ja rakennusten osia lukuun ottamatta. Sitäkin suurempi maisemallinen arvo on pihapiirien erikokoisten ja eri-ikäisten rakennusten ryhmillä, jotka muodostavat suojaisia pihapiirejä ja jäsentävät näkymiä.

Hovilan pihapiiri on Perävaarassa lounaisrinteessä. Pihapiirissä on säilynyt useita arvokkaita, eri-ikäisiä rakennuksia. Luhtiaitta on rakennettu vanhoista hirsistä. Riihi on 1890-luvun alusta. Navetta, sauna ja aitan lisärakennus edustavat nuorempaa rakennuskantaa. Aitassa toimii oma museo. Pihan kulttuurihistoriallinen arvo on kuitenkin muuttunut kun vanha päärakennus on korvattu uudella tiilitalolla 1986.

Perävaaran maisemaa. Keskellä Hovila.

6.18 Kaurila – muutos maatalousmaisemassa

Kartta 12

Kaurilan kyläkeskus on mainio esimerkki maatalousympäristössä tapahtuneista suurista muutoksista. Kylä mainitaan itsenäisenä kylänä jo vuonna 1589. 1600-luvun puoliväliin mennessä se oli täysin luterilaisten asuttama ja siellä oli kymmenen taloa. Vanha asutus keskityi samalle kyläaukeamalle Syvä- ja Matalalampien eteläpuolelle. Asutuskuva vastasi silloin todennäköisesti isonjaon aikaista tilannetta. Pysyvyys päättyi isojaossa: paikoilleen jäi vain viisi tilaa. Neljä siirrettiin Muskon alueelle. Peltoviljely laajentui 1900-luvulla voimakkaasti. Nykyään Kaurilan vanha keskus ja Musko ovat yhtä peltojen ketjua, jossa muutamat väliin jäävät metsäkaistaleet estävät täydellisen näköyhteyden. Niitäkin enemmän peltoa otettiin viljelyyn kylän eteläreunassa Perä-Muskossa, jonne perustettiin kolmattakymmentä uutta asutustilaa.

Kylän pohjoisosien kautta rakennettiin 1800-luvulla rautatie. Radan ja tärkeän Tohmajärven–Venäjän tien varteen syntyi runsaasti mökkiasutusta. Kaurilan kylän nimi onkin merkitty kartoissa aseman seudulle mikä kertoo, että vanha kyläkeskus on menettänyt merkityksensä. Vain Eililän maatila on jäänyt entisille paikoilleen.

Toisen maailmansodan aikana Kaurila oli suomalaisille joukoille tärkeä tukiasema, alueen menneisyyteen liittyy myös sotatoimia. Marsalkka Mannerheimkin pysähtyi Kaurilassa 1941.

Horsmapellot - viljelymaiseman uusi muutos.

Viljely on peltomaiseman parasta hoitoa. Sadonkorjuuta Muskossa.

PKA

Ellilän hoviksi kutsuttu tila sijaitsee uloimpaan Salpaus-
selkään kuuluvalla Kaurilan tasanteella. Isojaossa pääosa
Kaurilan pelloista jäi Ellilälle. Tilan pellot aukeavat laajoi-
na etelään ja länteen. Tilakeskus sijaitsi aiemmin 300 m
idempänä. Isäntä Simo Varosen aikaan sen rakennukset
purettiin ja pääosa hirsistä luovutettiin Kaurilan koulun
rakennustarpeiksi. Uuden päärakennuksen (1899) ja Kau-
rilan koulun urakoitsija oli sama Mikko Simonen. Koska
rakentaminen sattui samoihin aikoihin Karjalan radan ra-
kentamisen kanssa, näkyy päärakennuksessa rautatie-
arkkitehtuurin vaikutus. Keskellä rakennuksen kattoa on
molemmiin puolin kattokolmiot. Luoteispäädystä on ma-
talampi aumakattoinen laajennus, jonka Simo Varonen
rakennutti kotiopettajaa ja luokkaa varten. Rakennus on
peruskorjattu v.1989-1990. Yksityiskohdista on tullut kor-
jauksessa alkuperäisiä raskaammat. Pihapiirissä on
monia maatalouteen liittyviä rakennuksia, mm. 1900-lu-
vun aitta, joka on muutettu matkailukäyttöön sekä 68 met-
riä pitkä navetta. Navetta on Pohjois-Karjalan ensimmäi-
nen **elementtirakenteinen navetta** (1968). Tilalla har-
joitettiin karja- ja maataloutta vuoteen 1999, jolloin lypsy-
karjasta luovuttiin. Metsätalous on Ellilän hoville tärkeä
tuotannon muoto. Se vaikuttaa myös kulttuurimaisemaan,
sillä tilan metsiä on ojitettu ja kuusikoita istutettu. Tila har-
joittaa nykyään myös ratsastustoimintaa sekä maatilama-
joitusta. Sota-aikaan talon ”tornista” tehtiin ilmavalvontaa
ja jatkosodan aikaan toistakymmentätuhatta Kalpa-divi-
sioonan sotilasta otti Ellilän tilan mailta suunnan kohti itää.

Kuusela on siirretty isojaossa Muskoon. Se on tyypillinen
tilakeskus viljelysmaisemassa. Yksinkertainen asuintalo
on vuodelta 1921, yläkerrassa on vielä alkuperäiset 6-
ruutuiset ikkunat. Pihapiirissä on aittarakennus 1900-lu-
vun alusta. Vanha hirsisauna on ryhdikäs rakennus. Na-
vetta on purettu. Sota-aikana tilan mailla oli tykkipatteristo
ampumassa suojatulta Kalpa-divisioonan hyökkäykselle.

Immolan tilan perustivat Varoset myytyään Ellilän. Immo-
laan perustettiin oma mylly, saha ja voimalaitos. Tiilituo-
tantaakin oli. Mylly ja saha ovat palaneet, kuten myös
nykyisen päärakennuksen paikalla ollut hirsinen päätalo.

PKA

Tulo Immolaan

Uusi päärakennus tehtiinkin oman ”tehtaan” tiilistä vuon-
na 1932. Kartanomainen rakennus on alaosastaan täysi-
tiilinen rakennus. Yläosa on puurunkonen, mutta rapat-
tu. Alun perin kateenakin oli tiili, mutta se on muutettu
pelliksi. Rakennus on arvokkaan klassistinen. Pääjulkis-
ivut ovat symmetriset. Muutetut ikkunat olivat alun perin
9-ruutuiset, varustettuna alapuolisilla 2-ruutuisilla tuule-
tusikkunoilla. Sisääntulopihan puolella on pääsisäänkäyn-
nin suojana pilarien tukema avokuisti päätykolmioineen.

Lahjala, Kaurilan koulu. Kansanvalistusaatteen roihu-
tessa päättivät Kaurilan isännät, että koulu on saatava
kylälle. Kansakoulurakennus rakennettiin Ellilän hovin hir-
sistä 1898. Rakennuksessa on vaikutteita rautatiearki-
tehtuurista. Julkisi-
vujen ala- ja ylä-
osassa on pystypane-
lointi. Ikkunoissa
on koristeelliset
uusrenessanssityy-
liset verholaudat.
Rakennuksen poh-
joispuolelle on lisät-
ty vinokattoinen kuisti, jolta on käynti luokkatiloihin. Va-
rasto-, liiteri- ja käymälärakennus on rakennettu myös
1898. Siinäkin on rautatierakennusten vaikutusta. Kou-
lunpito loppui 1973. Nyt rakennus on koulumuseona ja
kylätoimikunnan käytössä. Kasvillisuus koulurakennuk-
sen ympärillä on villiintynyt ja sitä tulisi karsia välittömäs-
ti, jotta rakennuksen hienot yksityiskohdat tulevat esille.

PKA

Simola Kaurilan asemalle johtavan tien varressa on kult-
tuuriympäristön tärkeä tekijä. Se on satavuotias hirsitalo,
jonka nykyinen ulkoasu on peräisin 1950-luvulta, jolloin
se on saanut lautaverhouksen ja maalauksen. Pihan puo-
lella on lasiveranta, jossa on kaksi sisäänkäyntiä ja niiden
yllä kattokolmiot. Katon molemmissa päälappeissa on
suuret ikkunalliset kattokolmiot. Rakennuksen interiööris-
sä on jäljellä rakennusajan jugendtyylin henki. Uunit ja
ikkunat ovat tietyvästi alkuperäisiä. Saviperustalle tehty
talo on valitettavasti liikkunut. Ehyttä pihapiiriä täydentävät
alkuperäiset aitta, liiteri ja navetta. Talon loistoaikoina
Kaurila oli rautatien ansiosta väkirikas ja elinvoimainen
kylä. Simosen talo oli kylän keskustassa ja tarpeeksi suuri,
jotta siihen voitiin keskittää 1920-luvulla posti ja majatalo
matkustavaisia varten. Isäntä antoi tarvittaessa jatkokyy-
din hevosella.

PKA

Simolan pihapuoli

7. KULTTUURIYMPÄRISTÖN HOITO

PIKA

Käytön aiheuttamiin kulumiin on kirjaunut elämän jälki. Kaurilan koulu.

7.1 Rakennusperinnön hoito- ja korjausperiaatteita

Rakennetun ympäristön hoito alkaa historiallisten, rakennustaiteellisten ja maisemallisten arvojen tunnistamisesta, jotta niitä ei turhaan ja peruuttamattomasti menetettäisi korjaustoimenpiteiden ja muutosten myötä. Nykyään ylimoitetuilla remonteilla ja tarpeettomilla uudistuksilla korjataan liian herkästi paljon arvokasta pois. Historiallisia arvoja ei saa takaisin tyyli- ja materiaalijäljitelmillä, eikä teollinen valmiste vastaa käsin tehtyä.

Mistä oikeaa tietoa?

Ennen rakentamista sääteli pitkä rakennusperinne ja saatavilla oleva materiaali sekä niukuuden periaate ja talonpoikaisjärki. Tehtiin tarkoituksenmukaista ja selkeää. Korostettiin ja koristeltiin vain olennaisimpia kohtia, ja rakennusten ja sen osien välillä oli selkeä arvojärjestys. Ympäristö oli jäsentynyttä ja sopusuhtaista. Nykyisen arkkitehtuurin kädenjälkeä ohjaa vahva rakennustarvikeolosuhteisuus. Ihmiset tekevät ratkaisuja uudisrakentamiseen perustuvan, ylenpalttisen mutta yksipuolisen tarjonnan ja neuvonnan pohjalta. Ennen erilaisia materiaalivaihtoehtoja oli vain satakunta, kun nykyään tarjolla on tuhansia. Tarvitaan melkoista asiantuntemusta ja varmuutta, jotta tämän päivän valikoimasta osaa poimia sopivimman. Usein rautakauppojen hyllyillä ei ole perinteisiä vaihtoehtoja tai epäaitoja jäljitelmiä myydään harhauttavasti aitoina. Jotta välttyisi virheiltä, kannattaa kysyä perinnerakentamiseen perehtyneen asiantuntijan apua ja lukea alan kirjallisuutta. Muun muassa Museovirastosta voi tilata edullisesti eri korjaustoimenpiteisiin liittyviä korjauskortteja.

Hoidon pääperiaatteet

Rakennetun ympäristön hoito on jatkuvaa työtä. Kun vuosittainen huolto tehdään ajallaan, vältytään raskailta ja kalliilta kertakorjauksilta ja monilta virheiltä. Jos vesikatto, räystäät ja perustus ovat kunnossa, jää rakennuksen ylläpito lähinnä kunnon tarkkailuksi. Ennen kuntoarviota ja korjausta kannattaa oppia tuntemaan talo perusteellisesti. Paikalla kannattaa asua ainakin vuosi ennen toimenpiteitä, jos se vain on mahdollista. Kuntoarviossa on tärkeää erottaa toisistaan vaurion aiheuttamat jäljet, lika ja luonnollinen kuluma eli patina. Kun vaurio on tunnistettu, ja sen laajuus arvioitu, poistetaan syy ensin, ja vasta sitten korjataan. Harkinta ja terve kritiikki ovat eduksi vanhan korjaamisessa. Kannattaa luottaa vuosisatojen ajan käytettyihin keinoihin. Uutuuksien ja perinteisistä vaihtoehdoista poikkeavien ratkaisujen tulee olla hyvin perusteltuja, jos niitä ylipäättään tarvitsee tehdä. Vanhaa tulee korjata ajan kanssa paikaten ja parsien, siten että kajotaan vain olennaisimpiin kohtiin. Anna talon historian näkyä, ja vältä tarpeettomia muutoksia, kuten edeltävien sukupolvien kuluttamien kynnysten ja lattioiden uusimista, teknisesti vaarattomien seinien ja listojen vinouksien oikomista ja vanhojen uunien poistoa.

Vanhassa pihapiirissä kannattaa säilyttää se arvojärjestys, joka itäsuomalaisessakin pihapiirissä on eri rakennusten välillä nähtävissä: Päärakennus on kaikkein "hienoin", näkyvin ja juhla-kin, selkeä johtaja eri ikäisten ja kokoisten rakennusten joukossa. Päärakennuksessa oli enemmän yksityiskohtia kun muut pihan rakennukset olivat vaille tarpeettomia koristeita. Purolan kuisti ennen ja jälkeen.

Keskeiset korjauskohdat

Rakenteiden on oltava tuulettuvia, jotta luonnollinen ilmanvaihto toimii. Liian tiiviit materiaalit, muovit ja epäorgaaniset aineet keräävät kosteutta ja ovat monen kosteusvaurion syy. Etenkin vuodenaikojen mukainen alapohjien tuulettaminen on unohtettu. Luonnonkivijalkoja on tiivistetty betonoimalla ja kissanluukut on suljettu. Yleisimpiä puu- ja hirsitalon ongelmakohtia ovat lahovauriot nurkissa, ikkunoiden alla ja perustusten päällä. Rakennuksen alimman hirren uusiminen, "kengittäminen", on ollut aikoinaan tavanomainen toimenpide, jolla on jatkettu rakennuksen ikää vuosikymmeniksi eteenpäin. Vesikatton uusiminen on myös ollut ajoittain toistuva korjaus. Koska kattomateriaali on merkittävä maisemaan vaikuttava tekijä, tulisi se valita oikein. Konesaumattu pelti, huopa, tiili ja päre ovat hyviä ratkaisuja. Nykyisin varsin suosituiksi tulleet teräksiset tiiliprofiilijäljitelmät ovat vallanneet *kulttuurimaisemaa*. Näitä materiaalimukaelmia sekä muovitettuja peltikatteita tulisi välttää vanhojen rakennusten katoilla, sillä kova materiaali ja synteettiset värit ovat ristiriidassa kauniisti vanhenevien ja muodoiltaan "pehmentyneiden" rakennusten kanssa.

Hiekkapuhallusta ei missään tapauksessa saa käyttää puupintojen puhdistamiseen. Hiekka syö pehmeämmän lustoaineuksen pois ja muodostaa puun pintaan koloja, joihin lika ja vesi jää seisomaan ja lahoittaa puun. Ei siinä auta paksu maalikerroskaan, vaikka sitä tässä esimerkissä on yritettykin. Nämä verholaudat täytyy uusida. Jos sama virhe on tehty hirrelle, ainoa keino suojata sitä lahoamiselta on tehdä tyyliin sopiva puuverhous. Tikkalan koulu.

Lämpötalous

Energian säästön nimissä vanhoja taloja on lisäeristetty piloille. Sekä teknisesti että esteettisesti ratkaisut ovat yleensä kestävämpiä. Ne voivat koitua talon kohtaloksi, kun rakenteiden kosteusolosuhteet ja rakennusosien mittasuhteet muuttuvat huomattavasti. Lisäksi kohtuuttomat lisäeristyskerrokset ja ikkunoiden uusiminen 3-4-kertaisiksi lämpöikkunoiksi tulee kalliiksi, jolloin uudisrakentaminen voi tuntua kannattavammalta vaihtoehdolta. Lämpötalouden kannalta riittävä rakenteiden tiiviys on tärkeämpää kuin eristekerroksen paksuus. Katosta lämmönhukka on suurin, ja sinne voi helposti lisätä eristettä. Muuten lämpimyyden parantamisessa ja vetoisuuden poistossa tärkeimpiä toimenpiteitä ovat reikien tilkitseminen sekä ovien, ikkunoiden ja seinien tiivistäminen luonnonmateriaaleilla.

Lisärakentaminen

Vanhaa taloa laajennettaessa ja muutettaessa tulisi noudattaa alkuperäistä rakennustapaa sekä käyttää samanlaisia materiaaleja. Jos vanhan asuinrakennuksen käyttöarvoa halutaan parantaa rakentamalla pesutiloja ja wc sekä lisäämällä keittiön varustetasoa, tulee uudistukset tehdä hienovaraisesti vanhaa turmelematta. Kaikki uudistukset kannattaa tehdä siten, että ne on tarvittaessa helppo poistaa. Vältä huonejärjestyksen muutoksia, ja sopeuta toiminta olemassa oleviin tiloihin. Perinteen mukaisesti osa ullakkoa voidaan käyttää lisärakentamiseen sijoittamalla sinne kammari tai kaksi. Jos ullakotila ei riitä, niin talon jatkaminen pituussuunnassa leveyden ja korkeuden pysyessä entisellään voi tulla kyseeseen. Ennenkin talonpoikaistalon kokoa on kasvatettu lisäämällä tupa tai kammareita rakennuksen jatkoksi. Tärkeää on, ettei talon jyrkää perushahmoa rikota. Vaativampi vaihtoehto on lisätilojen rakentaminen entisen rakennuksen kylkeen. Tämä ratkaisu voi sopia 1900-luvun pieneköihin ja korkeisiin talomalleihin ja huvilamaisiin ratkaisuihin. Rakennusvolyyymiltaan ja suhteiltaan lisäosan tulisi olla selvästi päärakennusta pienempi. Yksityiskohtien ja väriyksen kuuluu olla sopusoinnussa kokonaisuuden kanssa. Näin laajennusosasta saadaan samalla sekä riittävän erottuva että yhteensopiva. Etsi yksityiskohdat, arkkitehtoniset piirteet ja osien väliset suhteet vanhasta rakennuksesta. Silloin pääset varmimmin hyvään lopputulokseen.

Asuinrakennus on ollut maalaismaiseman kohokohta. Etenkin maalaistalon purkaminen ja korvaaminen perinteestä poikkeavalla omakotitalojen tyyppiratkaisuilla merkitsee vauriota ja avointa haavaa maisemassa. Keinotekoinen ratkaisu on myös jättää vanha rakennus tyhjäksi "kummitustaloksi" uuden viereen. Vältä yleensäkin uudisrakentamista vanhaan pihapiiriin, sillä uudistekniikka ja materiaalien sovittaminen vanhan rinnalle on ongelmallista ja vaatii asiantuntemusta. Tee mieluummin vanhoista rakennuksista käyttökelpoisia.

Yksi viimevuosien villitys on ollut keittokodot, joita on noussut Tohmajärvellekin kuin Lapissa ikään. Houkutus tehdä sellainen oleskelutila on suuri, koska niitä saa helposti rautakaupan hyllyltä. Kodan paras ominaisuus on tuulelta ja sateelta suojattu tila. Uustuotteena pistekota on saanut seinät laudasta ja jopa kurkistusluukut (ikkunat) ympärivään luontoon sekä maantasosta korotetut istuimet. Ulkopuolelta rakennus on vuorattu lähes poikkeuksetta huopakattopaanoilla. Onpa varhaisiin malleihin rakennettu sisääntulokatoksetkin. Pohjoiskarjalaiseen rakennuskulttuuriin koda rakennusmuotona on toki kuulunut keittokotana paikoin vielä viime vuosisadan alkuun. Oleskeluun kotaa on käytetty aidosti lappalaisten aikaan, silloinkin väliaikaisena rakennelmana. Siitä on täällä vierähtänyt siis jo muutama vuosisata. Muuta yhteistä noilla menneiden aikojen kodilla ja tämän päivän kodan muotoisilla takahuoneilla ei ole kuin perusmuoto ja tulisija tilan keskellä. Saman tunnelman voisi kokea vaikka käyttöä vaille jääneistä hirsistä rakennetussa neliömäisessä tilassa, joka muotonsa ja mittasuhteittensa puolesta jatkaisi paremmin alueen rakennusperinnettä ja sulautuisi suomalaiseen maisemaan paremmin kuin kodan moderni versio.

Ympäristö

Rakennusten lisäksi myös koko pihapiirissä, puutarhassa ja pelloilla pätee samat hoitoperiaatteet. Mitä lähempänä olet alkuperäisiä hoitotoimenpiteitä ja ratkaisuja, sitä varmimmin vältyt virheilä ja vanha *kulttuuriympäristö* säilyy.

Kirkkoniemen ympäristön maiseman hoidossa kokeillaan kaskeamista. Tavoitteena on maiseman aukaiseminen järvelle päin.

KIINTEÄT MUINAISJÄÄNNÖKSET JA NIISTÄ HUOLEHTIMINEN

Tutkimushistoria

Ensimmäiset Pohjois-Karjalaa koskevat arkeologiset selvitykset tehtiin 1800-luvun loppupuolella. Tuolloin Muinaismuistoyhdistyksen stipendiaatit kiersivät maakuntia keräten muinaislöytöjä sekä paikallista perimätietoa. 1930-1960 -luvulla maakunnan alueella suoritettiin joitakin tutkimuskaivauksia, erityisesti keskittyen kivikauden tutkimiseen. Varsinainen pohja arkeologiselle tutkimukselle Pohjois-Karjalassa luotiin kuitenkin 1960-1970 -luvulla, jolloin Karjalaisen Kulttuurin Edistämissäätiön varoilla ja organisoimana järjestettiin arkeologinen perusinventointi jokaiseen pohjoiskarjalaiseen kuntaan. Valitettavasti kuitenkin tätä inventointia ei voida enää pitää kattavana. Maakunnassa viime vuosikymmeninä tehtyjen tutkimuskaivausten ja erilaisten pienimuotoisten inventointien ja tarkastusten tulosten perusteella uuden perusinventoinnin organisoiminen maakuntaan on tärkeää.

Tohmajärvellä

Tällä hetkellä kunnan alueelta tunnetaan 11 *kiinteää muinaisjäännöstä*. Näistä 7 on kivikautista asuinpaikkaa, kaksi rautakaudelle tai keskiajalle ajoitettavaa asuinpaikkaa, sekä kaksi historiallisen ajan kalmistoa. Tohmajärvellä arkeologista tutkimustoimintaa on ollut vähän verrattuna esim. naapurikunta Kiteeseen.

Laki

Kaikki kiinteät muinaisjäännökset eli *arkeologiset kohteet* on rauhoitettu sellaisinaan muinaismuistolain mukaan. Niiden kaivaminen, peittäminen ja muu niihin kajoaminen on lailla kielletty. Lain suojaamia kiinteitä muinaismuistojäännöksiä ovat mm. muinaiset hautaröykkiöt, kalmistot, asuinpaikat, kalliomaalaukset, uhrikivet ja huomattavien rakennusten rauniot. Suoraan lain nojalla rauhoitettuja ovat myös yli 100 vuotta vanhat hyltyt. Muinaisjäännöksistä tulee ilmoittaa museovirastoon.

Hoidosta

Museovirasto hoitaa ja valvoo muinaisjäännöksiä Suomessa. Käytännössä hoidon tulisi olla yhteistyötä museoviraston ja maanomistajan kanssa. Tavoitteena on että maanomistaja jatkaa aloitettua hoitoa museoviraston valvonnassa. Neuvoa alan asioissa voi kysyä myös maakuntamuseosta. Kaikessa maankäytön suunnittelussa on tärkeää huomioida mahdolliset arkeologiset löydöt. Jos maankäyttöhanke koskee muinaisjäännöskohdetta, on rakennuttaja, pieniä yksityisiä hankkeita lukuun ottamatta, velvollinen korvaamaan tarvittavat tutkimukset. Kunkin muinaisjäännöstyyppin säilyminen edellyttää sille sopivaa hoitomenetelmää. Kyseiset paikat ovat usein myös luonnon ja maiseman osalta arvokkaita alueita, ja niihin soveltuvat yleensä samat hoitoperiaatteet kuin *perinnemaisemien* kohdalla. Pääasiassa hoito on muinaisjäännösten kunnostamista raivaamalla säännöllisin väliajoin peittävä kasvillisuus, jotta kohde pysyisi näkyvillä. Hoidossa tulisi huomioida eri kulttuurihistoriallisten kerrostumien vuorovaikutus. Siksi hoitoalue käsitetäänkin kohteen ja sen välittömän ympäristön sekä suoja-alueen muodostamaksi maisemalliseksi kokonaisuudeksi. Hoidon tarkoitus ei ole museoida kohdetta, vaan saada säilymään eri aikakausina ihmisen toiminnan tuloksena syntyneet jäljet ja merkit.

MAASEUTUMAISEMAN HOITO

Maaseutumaiseman tulevaisuus ja luonnon arvo turvataan parhaiten maataloustuotantoa jatkamalla. Maaseutumaisema on syntynyt viljelyn, laiduntamisen ja niiton ansiosta. Avoin peltomaisema on ollut tärkein kulttuurimaiseman tunnusmerkki maaseudulla. Perinnemaisemat kuten niityt, hakamaat ja metsälaitumet, kaskikoivikot sekä metsien ja vesistöjen reunavyöhykkeet, puu- ja metsäsaarekkeet, ojien ja teiden pientareet lisäävät luonnon ja maiseman monimuotoisuutta. Niihin on syntynyt tunnusomainen ja rikas kasvi- ja eläinlajistonsa. Näiden ympäristöjen hoidon tarve huomataan usein vasta kun perinteisestä maankäytöstä on luovuttu. Maatalouden rakennemuutoksen seurauksena maaseutumyönteistä uhkaavat monet tekijät. Tehomaatalous köyhdyttää ympäristön lajirunsausta, ja suunnittelemattomat tie-, voimalinja- ja rakentamishankkeet voivat muodostua maisemavaurioiksi. Laiduntamisen ja niiton loppuminen sekä peltojen paketointi ovat muuttaneet radikaalisti maisemaa. Umpeenkasvamisen ja metsittämisen seurauksena maisemakuva sulkeutuu.

Lampaat ovat toimeliaita maisemanhoitajia.

Arvokkailla kulttuurialueilla ja kyläkeskuksissa avoimet näkymät ja *perinnemaisemat* tulisi säilyttää. Etenkin tienvarsinäkymät ovat keskeisiä, sillä **tiemaisema** on *kulttuurimaiseman* runko, mistä käsin ympäristö usein koetaan ja tarkastellaan. Turhaa teiden oikomista, leven-tämistä ja päällystämistä on vältettävä. Reunakasvillisuuden poisto tienpientareelta, puus-ton harvennus ja näkymien avaaminen vesistöön, pelloille ja myös metsän sisään sekä mai-seman huippukohtiin ovat huomattavia maisemanparannustoimia.

Viljely on **peltomaiseman** parasta hoitoa. **Puu- ja metsäsaarekkeet**, joissa voi olla kivi-kasvoja ja kalliopaljastumia, antavat peltomaisemalle lisäarvoa. Ne eivät vaadi erityistä hoi-toa. Laiduntaminen on niille luonteva käyttö. Erilaiset **reunavyöhykkeet** ja **suoja-alueet** pellon, metsän ja vesialueiden rajalla toimivat ekologisina käytävinä monille eläinlajeille ja linnuille. Pellon ja metsän yhtymäkohtaa voi vaihtaa ja pehmentää kesällä kukoistavilla reunaniityillä ja lehtipuilla. Alueet voi raivata ja niittää heinäkuun lopulla kukinnan ja pesintä-

ajan jälkeen. Riittävän suuret (min. 15 m) suojavaohykkeet pellon ja vesistöjen välissä ovat välttämättömiä, sillä ne sitovat ravinteita ja vähentävät vesistöjen kuormitusta. Ranta-alueita voidaan hoitaa niittämällä ja laiduntamalla. Myös talousvesikaivojen ympärillä tulisi olla noin 3 metrin suoja-alue. Nykyään harvinaisiksi käyneet **avo-ojat** ja **kosteikot** ovat olleet hyviä suojavaohykkeitä ja lajirikkaimpia alueita. Niitä voidaan palauttaa ja rakentaa kaivamalla ja patoamalla. Hoidoksi riittää ruoppaus, ja lietteen voi käyttää pellolla. Vesialueiden läheisyydessä ei saa käyttää lannoitteita ja torjunta-aineita. Pellon, metsän ja vesistön liitoskohdat ovat myös maiseman kokonaiskuvan kannalta tärkeitä tekijöitä. Niistä riippuu paljon kuinka luontevasti ja harmonisesti maiseman osa-alueet liittyvät toisiinsa. Metsät rajaavat usein kulttuurimaisemaa, joten **metsän silhuetin** yhtenäisyys on erityisen tärkeää. Avohakkuita ei saisi tehdä rantojen, soiden ja peltojen reunavyöhykkeillä ja lakialueilla.

Niityt ovat syntyneet laiduntamisen ja talvirehun niittämisen seurauksena. Ne jaetaan kosteusolosuhteidensa mukaan tuoreisiin, kosteisiin ja kuiviin niittyihin eli ketoihin. Kullakin on tyypillinen kasvilajistonsa. Niitä hoidetaan niittämällä ja laiduntamalla. Nurmikon ja pellon voi muuttaa halutessaan niityksi muutamassa vuodessa. **Hakamaat** ja **metsälaitumet** ovat myös syntyneet laidunnuksen tuloksena, ja ne saadaan säilymään myös laiduntamalla. Hakamaa on puustoista aluetta, jossa on aukkopaikoilla niittymäisiä laikkuja. Laiduneläinten syödessä puuston alimpia oksia ja lehtiä metsä on muuttunut läpinäkyväksi. Metsälaidun on taas metsäistä aluetta, jossa ei yleensä ole avoimia paikkoja. Otettaessa vanhat laitumet uudelleen käyttöön tarvitaan puiden ja pensaiden raivausta ja alueen aitaamista. Laiduntaminen on helppo tapa hoitaa perinnemaisemaa. Naudat, lampaat, hevoset ja vuohet ovat parhaita maiseman hoitajia. Eri eläinten yhteislaidunnus on edullista tasaisen kulutuksen ja hylkylaikkujen vähäisyyden vuoksi. Naudat sopivat erinomaisesti rantaniityille. Hevoset puolestaan siistivät nautojen jättämät hylkylaikut, mutta liikkuvuutensa vuoksi ne eivät sovi herkille alueille. Lampaat ja vuohet ovat tehokkaita vesakkoisten ja pensoittuvien alueiden hoitoon.

Puut joko yksittäin, ryhmissä tai rivissä voivat olla maisemansa huomattavia kiintopisteitä. **Puukujat** ja pihapiirien komeat **kuusiaidat** osoittavat tilakeskuksien sijainnin. Ne antavat suojaa ja vähentävät tuulisuutta. Niitä voidaan korostaa raivaamalla ympäristöä ja leikkaamalla vaurioituneita oksia. Lisäksi laidunalueita reunustavat **pistoidat** ja pellolta raivatut **kiviaidat ja -kasat** ovat olleet olennainen maisematekijä maaseudulla.

Suurissa maansiirtotöissä, muun muassa soranotossa ja tieleikkauksissa syntyy merkittäviä maiseman häiriötekijöitä, **maisemavaurioita**. Töiden suunnittelussa tulisi ennakoida mahdolliset näkymät tielle, asutukseen ja ulkoilualueille. Paikkojen jälkihoito on tärkeää. Maisemointi ympäröivään maastoon tapahtuu rinteitä ja reunoja loiventamalla, syvänteitä täyttämällä ja tasoittamalla, mahdollisesti kasvillisuutta ja puita istuttamalla sekä pintamaata lisäämällä kasvien juurtumisen edistämiseksi.

Aiemmin avoimen pihapiirin maisema on kasvamassa umpeen. Vepsä.

Maisemapuu Kannaksentien varrelta

Kunnostajan kymmenen käskyä

(Ulla Raholan kiertonäyttelystä Ihmisten talot, museovirasto 1989)

1. Älä korjaa kunnossa olevaa, älä uusi korjattavissa olevaa. Paikkaa ja kunnosta.
2. Selvitä vaurion syy ja poista se. Korjaa vasta sitten ja korjaa entiselleen.
3. Käytä samoja materiaaleja ja työmenetelmiä kuin ennenkin on käytetty. Älä kokeile uutuuksia.
4. Säilytä vanha rakenne. Ellei se olisi kelvollinen, ei talosta olisi koskaan tullut vanhaa.
5. Jos voit, asu talossasi vuosi ennen kuin ryhdyt korjaamaan sitä. Ellei talosi riitä sinulle, vaihda mieluummin taloa.
6. Älä käytä materiaaleja, joita et voi myöhemmin vaihtaa tai korjata. Älä laiminlyö huoltotöitä. Useimmat vauriot aiheutuvat huonosta hoidosta ja väärästä korjauksesta.
7. Vanhojen rakennusten kauneus on niiden herkästi turmeltuvissa mittasuhteissa. Lämpötaloudelliset korjaukset eivät saa määrätä rakennuksen ulkonäköä. Useimmiten riittää seinärakenteiden tiivistäminen ja yläpohjan lisäeristys.
8. Hyväksy epäsäännöllisyyksiä, mutkia ja vinoutta, pientä epäkäytännöllisyyttä. Hyväksy tyylikerrostumia ja vanhanaikaisia ratkaisuja.
9. Hylkää tyyli- ja materiaali jäljitelmät.
10. Hylkää haaveet alkuperäistämisestä. Muutokset ovat osa rakennuksen historiaa. Palauttaminen onnistuu vain harvoin.

Jos sinulla on varaa rikkoa näitä käskyjä, sinulla on varaa rakentaa mielesi mukaan uusi talo. Kenelläkään ei ole varaa väittää, että satavuotias talo olisi huonosti rakennettu.

PKA

RAHOITUS, LAINSÄÄDÄNTÖ JA SOPIMUKSIA

Rahoitus ja yhteistyötahot

Rakennetun ympäristön hoitoa tukevat avustuksien ja korkotukilainoin monet eri tahot. Korjauskustannuksista voi saada myös verovähennyksiä. Avustus- ja tukimuodot edellyttävät yleensä myös hakijalta omaa rahoitusosuutta hankkeen koosta, rahoitustarpeesta ja tukimuodosta riippuen.

Ympäristöministeriö myöntää **rakennusperinnön hoitoavustuksia**. Niitä myönnetään yleensä kaavalla suojeltuihin tai muuten säilytettäväksi tarkoitettuihin kohteisiin, joilla on yleistä kulttuurihistoriallista merkitystä. Kohde voi olla yksittäinen rakennus tai rakennettu ympäristö merkittävällä maisema-alueella. Avustusta annetaan työ- ja materiaalikustannuksiin sekä selvityksiä ja suunnitelmia varten. Avustuksia voivat hakea yksityiset, yhteisöt ja kunnat. Hakuaika on syksyisin. **Yleiskaava-avustusta** voi saada kunta, joka on laatimassa yleiskaavaa mm. kulttuuriympäristön, rakennetun ympäristön, maiseman tai luonnonsuojelun kannalta merkittävälle alueelle. Ympäristöministeriö rahoittaa myös **aluearkkitehtiko-keilua**, jonka avulla on voitu antaa asiantuntija-apua mm. korjausrakentamiseen. Paikallinen yhteystaho on Pohjois-Karjalan ympäristökeskus/alueiden käyttö.

Museovirasto myöntää **entistämisavustuksia** kulttuurihistoriallisesti arvokkaiden rakennusten hoitoon, ensisijaisesti rakennussuojelulla suojeltuihin kohteisiin, sisätilojen korjauksiin, museoihin tietyin rajoituksin sekä julkisivujen korjauksiin tapauksissa, joissa kohteen arvo on merkittävä. Hakija voi olla yksityinen, yhteisö tai kunta. Hakuaika on vuosittain syyskuun loppuun mennessä. Paikallinen yhteystaho on Pohjois-Karjalan museo.

Valtion asuntorahasto myöntää **peruskorjauslainoja**, joita voidaan saada korotettuna kulttuurihistoriallisesti arvokkaille rakennuksille. Lisäksi **korjausavustuksia** voi saada **vanhusten ja vammaisten asuntoja varten**. Tukea voi hakea yksityiset, yhteisöt ja kunnat. Hakuaika määritellään vuosittain. Paikallisena yhteystahona on kunnan asuntosihteeri tai rakennustarkastaja.

Suomen kotiseutuliitto myöntää **avustuksia seurantaloiden** sekä muiden kansalaistoimintaan tarkoitettujen rakennusten kunnostamiseen ja niihin liittyvien piha-alueiden parantamiseen. Hakuaika on vuosittain syyskuun loppuun mennessä. Avustusta haetaan Suomen kotiseutuliitolta.

Kirkkohallitus myöntää **avustuksia ja tukilainoja kirkkojen, seurakuntatalojen ja pappiloiden korjaus- ja rakentamistöihin**.

Maa- ja metsätalousministeriö antaa **maaseutuelinkeinolaisten nojalla tukea** ympäristönsuojelutoimien lisäksi maatalousmaiseman ja maatalouskäytössä olevien asuin ympäristöjen hoitoon, perinneympäristön vaalimiseen sekä kulttuurihistoriallisesti tai rakennustaiteellisesti arvokkaiden rakennusten korjaukseen. Tukea myönnetään pääasiallisesti vain henkilöille, jotka ainakin osaksi saavat toimeentulonsa maaseutuelinkeinosta. Yhteystahojat ovat Pohjois-Karjalan TE-keskus / maaseutuosaasto ja Maaseutukeskus sekä kunnan maaseutusihteeri. **Lisäksi kestävä metsätalouden rahoitustukea** on mahdollista saada metsäluonnon hoitohankkeen suunnitteluun ja toteutukseen paikalliselta metsäkeskukselta.

Työministeriö myöntää **työllisyysperusteista valtion apua** kuntien, kuntainliitojen ja muiden yhteisöjen investointeihin. Yhteystahojat ovat paikallinen **työvoimatoimisto** sekä **TE-keskus/työvoimaosaasto**.

Muita tukia

Yritysten ja yhteisöjen tuet on tarkoitettu esimerkiksi työpaikkojen luomiseen ja investointeihin (*Pomo, Leader, Maakunnan kehittämisrahasto*).

EU-tuella voidaan toteuttaa erilaisia kulttuuriympäristö- ja maisemanhoitohankkeita. Ne voivat olla laajoja useita kuntia käsittäviä, kyläkohtaisia tai yksittäisiä hankkeita (*EU:n rakennerahastot, Aluekehitysrahasto EAKR, sosiaalirahasto ESR, Maatalouden ohjaus- ja tukirahasto EMOTR, Kalatalouden ohjausrahasto KOR, Euroopan investointipankki EIP*).

Keskeistä lainsäädäntöä ja sopimuksia

Suomi on jo 1950-luvulta lähtien sitoutunut noudattamaan erilaisia kulttuuriympäristöjä koskevia kansainvälisiä sopimuksia. Ne luovat yleisen linjan, jota sopijavaltiot kukin tahollaan noudattavat. Viime vuosina kulttuuriympäristön merkitys on entisestään lisääntynyt, mikä näkyy myös Suomen kansallisissa ohjelmissa ja mm. uudistetussa lainsäädännössä.

Perustuslaki 20§ (1999) "Vastuu luonnosta ja sen monimuotoisuudesta, ympäristöstä ja kulttuuriympäristöstä kuuluu kaikille. Julkisen vallan on pyrittävä turvaamaan jokaiselle oikeus terveelliseen ympäristöön sekä mahdollisuus vaikuttaa elinympäristöään koskevaan päätöksentekoon."

Maankäyttö- ja rakennuslaki 1§ (uudistettuna 2000) "Tämän lain tavoitteena on järjestää alueiden käyttö ja rakentaminen niin, että siinä luodaan edellytykset hyvälle elinympäristölle sekä edistetään ekologisesti, taloudellisesti, sosiaalisesti ja kulttuurisesti kestävää kehitystä. Tavoitteena on myös turvata jokaisen osallistumismahdollisuus asioiden valmisteluun, suunnittelun laatu ja vuorovaikutteisuus, asiantuntemuksen monipuolisuus sekä avoin tiedottaminen käsiteltävinä olevissa asioissa."

Rakennusuojelulaki 1§ (1985, viimeiset muutokset 2000) "Kansallisen kulttuuriperinnön säilyttämiseksi suojellaan kulttuurikehitykseen ja historiaan liittyviä rakennuksia, rakennusryhmiä ja rakennettuja alueita siten kuin tässä laissa säädetään."

Muinaismuistolaki 1§ (1963) "Kiinteät muinaisjäänneksien ovat rauhoitettuja muistoina Suomen aikaisemmasta asutuksesta ja historiasta. Ilman tämän lain nojalla annettua lupaa on kiinteän muinaisjäänneksen kaivaminen, peittäminen, muuttaminen, vahingoittaminen, poistaminen ja muu siihen kajoaminen kielletty."

Euroopan neuvosto

- *Pariisin sopimus* eli Euroopan kulttuuriyleissopimus (1954)
- *Granadan sopimus* eli yleissopimus Euroopan rakennustaiteellisen perinnön suojelemisesta (1985)
- *Maltan sopimus* eli sopimus Euroopan arkeologisen perinnön suojelemisesta (1992)
- *Euroopan maisemien yleissopimus* (2000)

Euroopan yhteisö

- *Amsterdamin sopimus* eli sopimus kansallisen ja yhteisen kulttuuriperinnön vaalimisesta ja kehittämisestä (1999)

UNESCO

Unescon maailmanperintökomitea pitää yllä maailmanperintöluetteloa, jossa Suomesta on mukana 5 kohdetta (Vanha Rauma, Suomenlinna, Petäjäveden kirkko, Verlan puuhiomo ja pahvitehdas Jaalassa sekä pronssikautinen hautaröykkiökokonaisuus Sammallahtenmäki Ala-Satakunnan Lapissa).

- *Haagin sopimus* eli yleissopimus kulttuuriomaisuuden suojelusta mahdollisen aseellisen selkkauksen yhteydessä (1954)
- *Maailmanperintösopimus* eli yleissopimus maailman kulttuuri- ja luonnonperinnön/-varojen suojelemisesta (1972)

ICOMOS

- *Venetsian julistus* eli julistus monumenttien suojelusta ja restauroinnista (1964)
- *Firenzen julistus* eli julistus historiallisten puistojen ja puutarhojen suojelusta (1982)
- Julistus historiallisten kaupunkien ja kaupunkimaisten alueiden suojelusta (1987)
- Julistus arkeologisen perinnön suojelusta ja hoidosta (1990)

YK:n ympäristö- ja kehityskonferenssi

- *Rion sopimus* eli *Agenda 21*, sopimus kestävästä kehityksestä, johon kuuluu myös kulttuuriympäristön hoito (1992)

KÄSITTEITÄ JA SANASTOA

Arkeologinen kohde (ks. kiinteä muinaisjäännös). Ihmisen toimesta syntyneet vanhat rakenteet, muodostumat, kerrostumat, merkit, jäljet ja tapahtumapaikat. Tavallisesti kyseessä on vanha asuinpaikka tai hauta, joskus vaikka uhrikivi, uhrilähde tai linnavuori.

Frontoni. Poikkipääty. Yleensä kattolistan yläpuolinen joko kolmion tai kaarevan muotoinen koristepääty, voi olla myös ikkunan, oven, kuistin jne. päällä.

Karoliininen pohjakaava (tai keskeissalijärjestys). Sydänseinäinen rakennuksen pohjakaava. Tämä pohjakaava yleistyi, kun rakennusten mittakaava ja syvyys suureni 1800-luvun lopulla.

Kiinteä muinaisjäännös (ks. arkeologinen kohde). Ihmisen toiminnan eri aikoina synnyttämiä jäänteitä ja rakenteita maisemassa ja maaperässä. Vanhimmat ovat esihistorialliselta ajalta 10 000 vuoden takaa, nuorimpina voidaan pitää maailmansodan aikaisia linnoituslaitteita ja uittoon liittyvien rakennelmien jäänteitä.

Kulttuurimaisema. Ihmisen käyttämä, hoitama, muuttama tai rakentama aineellinen ympäristö, jonka maisemakuvassa on näkyvissä ihmisen toiminnan jälkiä.

Kulttuuriympäristö. Se on kokonaisuus, joka muodostuu rakennetusta ympäristöstä, perinnetähtä ja muinaisjäännöksistä. Sillä on sekä aineellista että aineetonta ulottuvuutta ja paikan historiasta johtuvaa ainutlaatuisuutta.

Luonnonmaisema. Maisema koostuu pääasiassa luonnon omista elementeistä, luonnontilaisesta ympäristöstä.

Maisemavaurio. Maisemahäiriö, maisemahaitta. Tarkoittaa maisemassa ilmenevää asiaa, kohdetta, joka ei ole sopusoinnussa ympäristönsä kanssa.

Mansardikatto. Taitekatto. Kun ullakolle haluttiin lisätä asuinhuoneita, tuli satulakattoa korkeampi taitekatto suosituksi. Kartanoista saadulla kattomallilla lisättiin talon kokoa ja komeutta.

Perinnebiotooppi. Vanhantyyllisen maatalouden, niiton ja laidunnuksen muokkaamaa luonnonympäristöä. Tarkastelun tärkein lähtökohtana on kasvillisuus. Perinnebiotooppeja ovat niityt, kedot, ahot, hakamaat ja metsälaitumet sekä kaskimetsät.

Perinnemaisema. Perinteisen maanviljelyselinkeinon tuottama kulttuurimaisema. Se on joko yhden tai useamman perinnebiotoopin, ihmisen rakentaman ympäristön mm. rakennusten, pihapiirien, puutarhojen ja erilaisten rakennelmien muodostama ympäristökokonaisuus.

Jugendtyylinen frontoni Jouhkolasta

LÄHTEET JA KIRJALLISUUTTA

Inventointeja ja kulttuuriympäristöohjelmia Pohjois-Karjalassa

- Työtä rakennusperinnöstä - projektin inventoinnit 2000-2001.
Luonnonsuojelu- ja kulttuurihistorialliset kohteet. Pohjois-Karjalan seutukaavaliitto.
Julkaisu A 3. Joensuu 1974.
- Mönkkönen, Mauri: Virroilta ja vaaroilta, Enon kulttuuriympäristöohjelma
Pohjois-Karjalan kulttuurimaisemainventointi. Pohjois-Karjalan seutukaavaliitto.
Julkaisu A 55. Joensuu 1990
- Pohjois-Karjalan kulttuuriympäristö. Pohjois-Karjalan seutukaavaliitto.
Julkaisu A 13. Joensuu 1979.
- Rautiainen, Marianne: Arvokasta Kiteellä, Kiteen kulttuuriympäristöohjelma
Siistonen, Pasi: Kiihtelysvaaran kulttuuriympäristöohjelma. Pohjois-Karjalan
ympäristökeskus. Alueiden käyttö, Suomen ympäristö 375. Joensuu 1999.
- Siistonen, Pasi: Valtimon kulttuuriympäristöohjelma. Ympäristöministeriö,
Alueidenkäytön osasto Selvitys 3. Helsinki 1994.

Kirjallisuutta

- Airas-Luotonen, Päivi, Silvennoinen, Harri: Pihasta poluille. Matkailuyrittäjän opas omaan
ympäristöön. Joensuun yliopiston täydennyskoulutuskeskus. Joensuu 2002.
- Antila, Kimmo: 1809 – 1945 (Tienraivausta... s.109-188)
- Arvokkaat maisema-alueet. Maisema-aluetyöryhmän mietintö II. Mietintö 66/1992.
Ympäristöministeriö, Ympäristönsuojeluosasto. Painatuskeskus Oy, Helsinki 1993.
- Grönlund, Anne, Lehtelä, Markku, Luotonen, Hannu, Hakalisto, Sirkka:
Pohjois-Karjalan perinnemaisemat. Pohjois-Karjalan ympäristökeskus.
Alueelliset ympäristöjulkaisut 61. Joensuu 1998.
- Hämäläinen, Juha, Mononen, Paula, Vänskä, Tarja (toim.): Ympäristön tila Pohjois-
Karjalassa. Pohjois-Karjalan ympäristökeskus 1996.
- Juvonen, Jaana: Vanhan Tohmajärven historia. Pieksämäki 1990.
- Kaila, Panu: Talotohtori. Rakentajan pikkujättiläinen. WSOY 1997.
- Kovanen, Kirsti, Saraste, Leena: Arkkitehtuuri Itä-Suomessa. Meijän miljö.
Jyväskylä 1989.
- Kuisma, Juha, Peltonen, Tarmo: Kyläsuunnittelun opas. Miten kehitämme ja kaavoitamme
kyläämme 2000-luvulla. Porvoo 2002.
- Kuronen, Aira: Kaupantekoa kotona ja kaupungissa. 1978.
- Kutsu-Hukkala kyläkirja. Kurikka 1997
- Lahti, Juhana, Rauske, Elina, Tuomi, Timo (toim.): Mistä tietoa rakennusten historiasta.
Lähdeopas ammattilaisille ja asianharrastajille. Suomen rakennustaiteen museo.
Helsinki 2001.
- Lintunen, Petri, Hytönen, Mervi, Ikonen, Kirsi, Kivimäki, Sari: Laatokan pohjoisrannikon
kulttuuriympäristö – Suomalainen kulttuuriperintö Laatokan pohjoisrannikon
maisemassa. Suomen ympäristökeskus. Alueiden käyttö. Suomen ympäristö 236.
Helsinki 1998.
- Lounatvuori, Irma, Putkonen, Lauri: Rakennusperintömme. Kulttuuriympäristön lukukirja.
Hämeenlinna 2001.
- Luostarinen, Matti, Yli-Viikari, Anja: Maaseudun kulttuurimaisemat. Suomen
ympäristö 87. Sulkava 1997.
- Luotonen, Hannu (toim.): Polkuja tulevaisuuteen. Pohjois-Karjalan ympäristöohjelma
vuoteen 2010. Pohjois-Karjalan ympäristökeskus. Joensuu 2000.
- Maisemanhoito. Maisema-aluetyöryhmän mietintö I. Ympäristöministeriö,
Ympäristönsuojeluosasto, mietintö 66/1992. Helsinki 1992.
- Maiseman muisti. Valtakunnallisesti merkittävät muinaisjäännekohteet. Museovirasto 2001.
- Miettinen, Vieno (toim.): Rakentaminen itäsuomalaiseen ympäristöön. Suomen
Kotiseutuliiton julkaisusarja A:2. Kuopio 1983.
- Mistä alkaa Tohmajoki. Piirroksia Tohmajärveltä. Tohmajärven taiteenystävät ry Okra.
Koliprint Oy, Eno 1992.

Muistomerkki puusta perinnöksi. Juhlakirja Pekka Kärjelle 16.4.2000. Museovirasto 2000.
Gummerus Kirjapaino Oy, Jyväskylä 2000; Joutsalmi, Sinikka. Asemapuisto työ- ja asuinympäristönä.
Nenonen, Marko, Toivo, Raisa Maria:1550 – 1809 (Tienraivausta...s.15-108)
Nikula, Riitta: Rakennettu maisema. Suomen arkkitehtuurin vuosisadat. Otava 1993.
Nupponen, Aili (toim.): Tikkanen neljä vuosisataa. Kurikka 1993
Rakennettu kulttuuriympäristö. Valtakunnallisesti merkittävät kulttuurihistorialliset ympäristöt. Museoviraston rakennushistorian osaston julkaisuja 16. Museovirasto ja Ympäristöministeriö, Helsinki 1993.
Relander, Oskar: Suomen maakunnat. Pohjois- ja Itä-Karjala. Kansanvalistusseura, Helsinki 1903
Saarikangas, Kirsi: Asunnon muodonmuutoksia. Puhtauden estetiikka ja sukupuoli modernissa arkkitehtuurissa. Suomalaisen kirjallisuuden seura, Helsinki 2002.
Saloheimo, Lauri: Piirteitä tehdasosuusliikkeen... 1907-56, 1957
Saloheimo, Veijo: Pohjois-Karjalan historia III. 1722-1809. Karjalaisen kulttuurin edistämissäätiö. Joensuu 1980.
Saloheimo, Veijo, Sihvo, Hannes, Valkeavaara, Alpo
Saloheimo, Veijo: Kaskesta karjaan. Satakuusikymmentä vuotta pohjoiskarjalaista maataloutta. Joensuu 1973
Sormunen, Eino: Lapsuus maakylässä, Elämäni alkutaival Pohjois-Karjalassa Kirjapaja, Painoteollisuus Oy, H:ki 1946
Suonto, Yrjö: Varjele modernia! Modernin arkkitehtuurin ominaispiirteiden säilyttämisen puolesta rakennuksia korjattaessa. Rakennustaiteen seura. Helsinki 1995.
Tiemaisema kuuluu kaikille. Puuston ja pensaikon hoito-opas. Maa- ja metsätalousministeriö, Liikenne- ja viestintäministeriö, Painorauma Oy 2003. ISBN 952-9891-83-0
Tienraivausta, toim. Matti Turunen
Turunen, Matti: 1945-1990 (Tienraivausta... s.199-244)
Valonen, Niilo, Vuoristo, Osmo: Suomen kansanrakennukset. 1994.
Zimmermann, Antti: Tehdasosuusliikkeen alkuvaiheet. Pohjois-Karjalan Kirjapaino Oy, Joensuu 1958

Muuta julkaistua

Museoviraston korjauskortit

Painamattomat lähteet

Karhu, Marko: Tohmajärven Saarion kylän maankäyttö ennen isojakoa. Pro gardu – tutkielma, Maantieteen laitos, Joensuun yliopisto 1995
Karhu, Marko: Kaskitaloudesta teolliseen metsäntuotantoon – tapaustutkimus Tohmajärven Saarion kylästä. Lisensiaattitutkimus, Maantieteen laitos, Joensuun yliopisto 1996
Katajala, Kimmo: Säätyläisiä ja nousukkaita. Veronvuokraus osana Käkisalmen läänin sääty-yhteisöä vuosina 1683-1700.
Kirkkoniemi –projektisuunnitelma
Mertanen, Tiina: Toimia maalaisrahvaan rakennustavan parantamiseksi. Maaseudun rakennusneuvonta 1800-luvun lopulta vuoteen 1939. Pro gradu –työ. Jyväskylän yliopisto, Suomen historia 1989.
Ruskovaara, Anna: Muuttuvat maisemat, katsaus Tohmajärven taajaman kaavoitukseen. Tutkielma. Joensuun yliopisto 2004.
Savinainen, Päivi: Kruununtalallisten asuminen 1780-1890, Joensuun yliopisto, historian laitos 1993.

Verkkosivuja

<http://restaurointikuvasto.nba.fi>
(Museoviraston restaurointikuvasto, täydentää korjauskortistoa)

LIITE 2 Yhteistyötahoja

Tohmajärven kunta

Järnefeltintie 1
PL 13
82601 TOHMAJÄRVI
puh. (013) 684 300
fax (013) 684 3022
e-mail: info@tohmajarvi.fi
<http://www.tohmajarvi.fi>

Pohjois-Karjalan ympäristökeskus

Torikatu 36 A
PL 69
80101 JOENSUU
puh. (013) 1411
fax (013) 123 622
e-mail: kirjaamo.pka@ymparisto.fi
etunimi.sukunimi@ymparisto.fi
<http://www.ymparisto.fi/pka>

Pohjois-Karjalan TE-keskus

Kauppakatu 40 B
PL 8
80101 JOENSUU
puh. (013) 246 111
fax (013) 246 4509
e-mail: pohjois-karjala@te-keskus.fi
<http://www.te-keskus.fi>

Pohjois-Karjalan museo

Torikatu 21 C
80100 JOENSUU
puh. (013) 267 5379
fax (013) 267 5320
e-mail: etunimi.sukunimi@jns.fi
<http://www.pohjoiskarjalanmuseo.fi>

Pohjois-Karjalan maaseutukeskus

Koskikatu 11 C
PL 5
80101 JOENSUU
puh. (013) 611 3311
fax (013) 611 3399
<http://www.pkmk.fi>

Tohmajärven toimisto

OP:n talo
82600 TOHMAJÄRVI

Pohjois-Karjalan liitto

Torikatu 9
80100 Joensuu
puh. (013) 265 4100
fax (013) 265 4130
e-mail: kirjaamo@pohjois-karjala.fi
<http://www.pohjois-karjala.fi>

Kulttuuriympäristöohjelman ohjausryhmä Tohmajärvellä:

Risto Tolkki, puheenjohtaja
Tuomo Eronen
Jukka Halttilahti
Pirjo Karinen
Risto Meriläinen
Mauri Mönkkönen
Tuija Nieminen
Seppo Siponen
Sirikka Sortti
Hannes Tolvanen

Ohjausryhmän ja kylän edustajien yhteiskokous kunnantalolla.

Päivi Airas-Luotonen

KOTIKUUSTEN KUNNAILLA

Tohmajärvi on osallistunut Pohjois-Karjalan ympäristökeskuksen hallinnoimaan EU-rahoitteiseen Rakennusperintö kunniaan Pohjois-Karjalassa -hankkeeseen. Työn tuloksena on laadittu Tohmajärven kulttuuriympäristöohjelma, "Kotikuusten kunnailla".

Ohjelma on tilannekatsaus Tohmajärven kulttuuriympäristöstä. Ohjelma ei ole suunnitelma, vaan perusta sen luomiselle. Näkökulman avartamiseksi työtä on tehty yhteisvoimin. Ohjelmanlaajitusten ja ohjausryhmän lisäksi kuntalaiset ja asukkaat on kutsuttu mukaan järjestämällä muun muassa kyselyiltoja.

EUROOPAN YHTEISÖ
RAKENNERAHASTOT

POHJOIS-KARJALAN
YMPÄRISTÖKESKUS

TOHMAJÄRVEN KUNTA